

НП 28-1
5 (9)

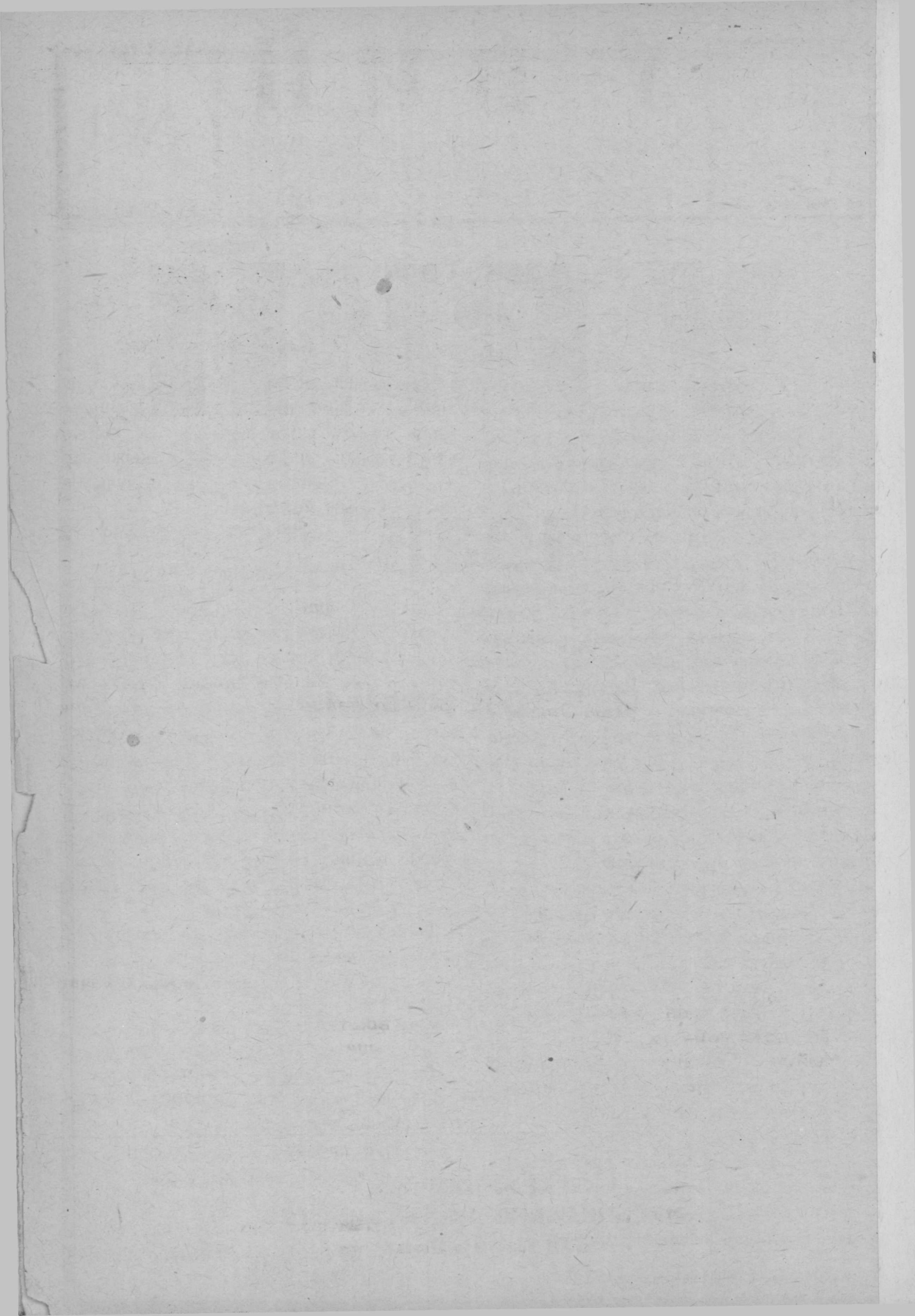
У В И Й

1935

ПЭРВОЙ НОМЫР

758.9/581

МАРИЙ ОБЛАСЬ
КУГЫЖАНЫШ ИЗДАТЭЛЬСТВО
Йошкар-Ола

1935 ий

ЯАНВАР

У В И Й

№ 1

МАРИЙ СОВЭТ ПИСАТЭЛЪ УШЭМЫН
ТЫЛЗЭ ЙЭДА ЛЭКШЭ, СЫЛНЭ
ЛИТЭРАТУР ДЭН КРИТИК ЖУРНАЛЖЭ

Адак тэркэ

Ойлымаш¹⁾

Йалкайн Йаныш

Г.П.Б. в Лигр:

Ц. 1935 г.

Авт. № 12

ОТТО Кэдровикыштэ шукушкэн уна лийын, алтай кэчыштэ чэвэрланэн йулэн, таза курык йужым йөрэтэн йуын: сай кочкын, йүштө кас гоным оза дэн да пошкыдо-влак дэн волгыдо пөлэмыштэ кутырэн шинчэн, каналтэн ила-

Йара лиймэ ик кастэн Сибир влак дэк чумыргышт. Тыштэ чыланат ильыч: Сибир Аплай дэн Грунья, Чолпан, пошкыдо пачэрыштэ илышэ олык марий учитэль Соковнин Николай, ватыжэ Галийа, нунын изэ Алик эргышт, адак Галийан кызыт гына Лэнинград гыч пөртылшө шужаржэ — Асьа Алагэз.

Алтайыштэ йүд кэнэта толын пызыра, кастэн курык гыч йүштө йуж вола. Тачэ кава пыланлан йүд огата лугыдо лийэ, окнам почын ончалмэ гоным имнэ лэвашат ок кой. Тэвэ кэнэта, вочко дэн опталмэ сэмын, йүр тунгальэ.

— Йүр иктаж кум кэчышкэн ок шуйно гын, мый тунам Галийа ом лий! — маньэ Галийа, окнам пэтыршыжла йужым үпшыч ончышат.

Чыланаг воштыл колтышт. Оттон, йылмым умлыдэ öрын ончыштмыжлан, Николай пэлэштыш:

— Мыйын Галийам мэтьэорологий стансэ дэчат раш каласэн пуа, ужат йүрым кум кэчышкэн шуйынэжэ!

Тугудэштэ Грунья, Чолпанын пөлэклан кондымо патэфонжым почат, тыштэ шинчышын чыла йэнгын күмүлжым палышэ ганьак, Шубэртын „Баркаролла“ мурыжым возымо салмам шындыш.

Түжвалнэ шоргэн йүр йүрэш, пөрт кöргыштö, ик йэш сэмын погынышо-влак, кажныйжын шкэнжыным шоналтэн, йужыжо воштылалын, йужыжо түрвыжым пурлын шүмым лайык чучыктарышэ мурым колыштыт:

... О, как на се-ердце легко
и прия-а-агно,

Не-ет и следа-а в нем ми-у-
увших трево-ог!..

Галийа, тодмо пүкэнэш шинчынат, Николай марийжын аймак гыч аймакыш, кодшо йүран кэнэж коч „йошкар йурта“ дэн коштмыжым шарна, тудын дэч тылызат пэлышкэн писмам налдэ Алик дэн вучымыштым ушэштара, таул мардэжэш курык гыч сүмүрлышо күй йымалан пызыралгын ала мо шонэн, адак моло сэмынат шонэн пуштыланэн илымыжэ вуйышкыжо толын пура... ындэ чыла эртэн, марийжэ—шкэ воктэнжак, йүртэк йүржө вэлэ, лышыл йэнг коклаштэ вэсэла, шүмланат пэш лайык.

Шоктэн пытармөнгö, изэ Алик шкэ шонымыжым кэнэта каласэн колта:

— Мый алтай мурым типифондэгэчат палэм!

Рүж воштыл колтат.

Алик шкэжэ вэрыштыжэ шинчэн ок шинчэ, патэфон йыр куржталыштэш.

— Шич эргым, тугэ ок йөрö—Николай Алиным аваж воктэк шында.

Фанфарный маршым, ньэмыч револьуционер мурым, „Пиковая Дама“ гыч Германын арийжым, рэзән такмакым, ньэгр мурым шоктымөнгö, Николай чытэн ыш кэрт, түрвыжым, вожыл каласымэ ганьэ ыштэн, йодо:

1) Түн алтышым 1934 ий 9 №-што ончо.

— Марлам пэш колмо шуэш, марлажэ уло?

— Марлам, марлам, — маньыч чыланат. Курьк марий мурым шоктэн пытар-мөнгө, Грунья каласыш:

— Ти мырын пластынккйжы йажо агыл, тэвэ тидэ, вэс мырыжы йажо сирэл-тын, — Грунья салмам налын „Через овраг, народная песня“, манын лудэшат пружиным пұтыра.

— Иа, ындэ тэний пытарышэ рвэээ композиторын сэрымэ мурыжым колыштса, — маньэ Чолпан, Груньалан муру лұмым каласыш.

Имэ, салмаш логалмөнгө, пөлэм көргыштө сылнэ баритон йүк нызылгын шэргылтэш, ныл пырдыж коклаштэ шы-нэн кэртдэ окна коч лэктын, алгай ку-рык коклаштэ, эрыкыштэ уло вийжэ дэн шарлэн кайаш тыршэн, йандаш толын пэрна. Йатыр ийышкэн марий мурым колдымо Соковнин дэн Сибир-влак вэл огыл, Чолпан шкат, ик вэрышкэ тўткын ончэн, сылнын сэрымэ марий мурым колышт шинчыш.

Шоктэн чарнымөнгө, чыланат иктэ-вэсыштым уэтлэн, Чолпан дэч мурым сэрышэ нэргэн йодышташ тўнгальыч.

Соковнин дэн Грунья 1926-27 ийсэ жа-пым ушэштарэн, „талантшэ улыжым тунамак ужаш лийэш ильэ, ту йолга-шым тунамак пұтынь марий кундэм шинча ильэ“, маньыч.

Чолпан, трупкажым шупшын, Мос-кошто марий музыкант дэн да поэт дэн ваш лиймыжым ойлэн шинчымыж годым, пурла мogyр гыч ала кө пэш ви-йын ончымым капшэ дэн шижат, шойы-кыла шэрмэ пушкыдо ўпшым шымарты-мэ кайлә дэн, пурлашкэ ончалдэ ыш тўсө: окна воктэн, тымартэ ойлымашкэ мутшым лэш шагал чыкышэ Асьа Ала-гээ, Аликым ончыкыжо шындэнат, вош-тыл-воштыл шупшалэш, тудын чоштра ўпшым луга (Аликшэ почангылэш, „йи-бә-әр, йибә-әр“, манын кычкырла), тугудэштак пундашдымэ кэлгэ шэм шин-чаж дэн Отто ўмбақ чарныдэ онча.

Отто, Асьан ончымыжым ужшынак, ала молан шўмжө чот күлткә, адакат савырнэн ончалмыжэ шуо да шкэнжым чарэн, пэлкэ ончаш тўнгальэ...

Пөрийэн-влак йужо рвэээ спэциалист-влакын, вузыш колтышо элышкышт пөртылдэ, тўрлө вэрэ паша ышташ кай-мышт нэргэн, шэмэр марий илымэ Ма-рий ку-дэмыштэ, Уралыштэ, Пошкыр-тышто, Сибириштэ озанлык-культур па-ша пэш талын ончык каймэ нэргэн, тошто интэлигэнцымат пашаш шогалты-мэ нэргэн шуко кутырэн шинчышт.

Варажым Аппай тышкэ, Алтайыш, ку-зэ толмыж нэргэнат шкэнжым шкэ вош-тылынрак кутырэн шинчыш, рвэээ спэ-циалистым пашаш пуртэн моштымо шотышто проблэмак уло манын ойла-сыш.

— Тугай-тугай паша-влак! — маньэ Аппай, часым ончалшыжла:

— О-о, часат пэлэ кутырэнна улмаш, ўдрамаш-влак өпкэлат, айсса нунын дэк! Аппай, Отто, Николай кыньэлын ва-шэш пачэрыш кайат.

Омса изыш почылтын. Пөлэм гыч пианин йүк шокта, ала кудыжо мура, тугудэштэ Алик „алтай марш, алтай марш“ манын зал кумдыкэш кошташ тўнгальэ.

Аппай опсам тўкалтышат, йүкшым молэмдэн йсдо:

— Можно войтти?

Пөлэмыштэ йышт лийыч, корно йэн шонышт ала мо... Аппай йориақ адак тўкалта:

— Разрешите!

Омса шойыч „пожалуйста“ шоктышат, Аппай омсам кэнэга почын унашт-вла-кым ончыч колтыш, шкэ чойан гына ончэн шойыч пуралыштэш.

Залыштэ чылан воштыл колтышт. Пи-анин воктэн шинчышэ Грунья адакат маршым шокташ тўнгальэ. Галияа кыч-кыральэ:

— А нам показалось, что приехал Лурье!

— Ужат кузэ ваш лийыт: алтай марш

дэнэ! — Аплай, Отто дэн Николайым кидышт гыч кучышат, пианин дэк намийыш.

— Э-э, йалт мондэнам, Отто, Бэлинский обшэжитыштэ илымэ годым тыйын йүкэт коридор мучко шэргылтэш ильыс... йа, иктаж мом мурэн пу! — Сибирь савырнэн кид копаж-влакым шоп-шоп пэралтышат кычкыральэ:

— Друзья, у нашего гостя замечательный голос, заметьте: ли-ри-чес-кий тенор. . . попросим спеть!

— Просим, просим! — чыланат чумыргэн каласышт.

Чолпан „мый мурызо омыл, мурэн ом-кэрт“ да монь ойлэн утлаш төчэн ильэ, чыланат рүж йодмышт годым Асьан „Отто, я вас прошу!“ манын пэш ласкан каласымышлан мурыдэ ыш түсө.

— Мом мураш вара? — Отто пианинэш энэтэн шкэ сэмынжэ каласыш.

— Опэрэ гыч арийым шуко шинчэт ильыс, иктаж мом муралтэн колто, — Аплай мыйыкшым шымарта.

— Шинчэт, Отто, ийдалук эртыш Новосибирскыш миймына годым оперым колыштмыланна ..— Николай, ўдрамаш-влаклан пүкэным кондышыжла кала сыш, вара эргыжым элталын вэрыш шинчэ.

Отто кумык лийат, йодо:

— Грунья, „Садко“ партитурэт уло?

Грунья пианин ўмбалсэ ното кокла гыч муын лукмөнгө, Отто кокыралтэн каласыш:

— Попробую спеть „Песню индийского гостя!“

Грун्यान омыж ганьэ кужака парняжэ пианин йылмыштэ куржгалышташ тўнгальэ, залыштэ чыланат йышт лийыч.

Тўнгалтышым шоктымөнгө, Отто, пырдыж коч ужаш төчышө сэмын, йэн-влакын вуйышт ўмбач ончалын, пэш нызылгын кыршыш:

Не сче-есть алма-азов в ка-мен-ных
пеще-о-орах,

Не сче-есть жемчужин в мо-оре
по-олуден-ном,

Дале-о-кой И-индии чуде-ес...

Чолпанын мурымо йөнжө сай шындалтын огыл гынат, тудо шочынак сай йүкән, адак мурымашыжат күмүл пыштэн мура, сандэн колышт шинчышэ влакын шўмыштлан пэш куштылгын, ласкан чучын колта.

Музыкым шинчышэ Асьа, Чолпанын „перья распускает, море закрывает“ манын мурымаштыжэ йонгылышым шижэ гынат, тудым налдэ, Чолпаным йөрэтэн ончэн, шўмжө вийын күлткымым шижын, колышт шинчыш.

Мурэн пытарымөнгө, Грунья пианин дэн шоктымыжым кошартэнат ыш шукто, чылан кидым соваш тўнгальыч. Галия, „превосходно, изумительно!“ манын кыньэл шогальэ. Николай дэн Аплай „мондэн отыл маш, молодец!“ манын тамакам пыжыктат. Йошкаргэн чэвэрланышэ Грунья, пианин капкасэш энэтэнат, шкэ сэмынжэ ала мом воштїлал шинча. Асьа киньэллат, Оттолан кидшым пүэн шокшын каласыш:

— Вы—талант, Чолпан! Я говорю совершенно серьезно!

Ту жапыштэ пошкыдо ватэ пурышат, Груньалан ала мом каласыш. Грунья кэнэта кыньэллат, —

— Отто, пэл цәшйшты мёньи толам, мёньи гйцэм пасна ит мыры! — манын лэктын куржо.

Мурымо йүкым колын пошкыдо-влак чумыргаш тўнгальыч: тэний толшо рвээ врач, пушнинэ базын вуйлатышыжэ, кок учительницэ, мэтьэоролог, „Йошкар йуртан“ организаторжо, ийдалукаш экспедицыш толшо рвээ гына этнограф, адак вэтьэринар, молат.

— Тугэ гын, куго касымак ыштэна, кызыт 11 часыш вэл кайэн, кондыктыза чыланат шоктымо ўзгардам, — Аплай толшо-влаклан каласыш.

Алик да ик изэ ўдыр йужо пачэр-влак гыч гитарым, балалайкым, домрам пөгэн кондышт, мэтьэоролог двухрәдкыжлаң мийэн тольо, этнограф скрипкажлан колтыш.

Пөлэмыш йэшыштат погыныш, тич лийэ.

— Первый в мире алтайско-марийско-русский симфонический оркестр под управлением... — воштылшо этнограф каласэн ыш шукто, чэвэр рвэээ учитэлыницэ кычкыралыэ:

— Борось, Леша, запевай лучше „Ревет и стонет!“

Тунамак нылытын инструмэнт кылым ик йэн ганьэ танг шупшылын, шокташ тунгалыч, нунын почэш чыланат руж мураш кыршышт.

Мучашдымэ кумда стэп сэмын шарлышэ украин муро, опсам почын лэкашаш ганьэ нөлгалалтын, йужышто лугыдэмэш.

Ийудалуклэн пырляа илымашэш, чоткыдо дисциплинан хор сэмын, мураш тунэмшэ влакын сылнэ йукуышт пүтынь пörтыш тэмэш, тужвалсэ пичкэмышат йурым ала кушко шўкалын окнашкэ, мурым колышташ төчышыла, лышэмме сэмын чучэш, күшыч вүргэньэ тылызат кавасэ пылым лүдыктэн окнаш ончалэш.

— Пэш вийан муро, — маньэ Николай. Мураш тунгалшынак тудо шкэ йукушым чыкыш, вара йукушө йордымө улым шарналтэн чарныш.

— Тэндан тыштэ пэш сай хор уло маш, тату илмыда чонланак кэлша! — Отто, мурым пöлыдымашын, Николайын пылышышкыжэ ойла.

— Йошкар йурташтэ ыштышэ йэн пэш пүсө, тудо хорым, домра оркэстрым ыштэн, түрлө модышым луктэши, садлан йара годым иктэ-вэсэ дэн сөйгэдал киймаш шагал, эрэ пырляа эртарэна, алтай йылмымат пырляак тунэмна.

Вара Асьа тунгалмэ почэш „Алтын Күль“ мурым (рвэээ ойрот композитор кум йукулан кэлыштарэн) чыланат алтайла мурэн пытарымэ годым, Грунья дэн күчыкрак спай капан ўдрамаш толын пурышт.

Грунья, кызыт гына йыгымэ одьэколон ўпшан ўдрамашым Отто дэк палласаш намийэн ильэ, Отто тудым ужшы-

нак кыньэл шогальат, кидшым пушыла öрын пэлэштыш:

— Марина, мо гыч толын лэктыч?

— Чэмалыштэ пашамым пытаршым да тэвэ ожсо Грунья подругам дэк пурышым...

Марина Асьам ужат, куржын мийыш, элталалт шупшалалтыч, вара йыгырэ шинчын воштыл-воштыл пылышышкышт ойлаш тунгалыч.

Кужо, таза мэтьэоролог, пондашыжым нийалтышат, воштылмым, ойласымым, скрипкам да мандолиным шоктымым күжгө йукушө дэн пэтырэн каласыш:

— Мы показали свое искусство, теперь попросим гостей... а ну, хлопайте, хлопцы!

— А-асю! — ик ўдрамаш, кидым руж савымэ кокла гыч, пылышым пүчшаш ганьэ, кычкырал колтыш.

Асьа Марина дэч пэш вашкэ гына „ту мурым шинчэт, мондэн от ул?“ йодын палышат, вийытак шупшын лукто, пианин дэк мийэн ното гыч романсым кычал муо. Рвэээ врач пианин дэк шинчэ, этнограф пианин ўмбака нотым пыштэн, онгылашыж йымалак ош солыкым пыжыктыш, вара танг шокташ тунгалыч.

Мурышо-влакын когыныштынат капышт иккайэ, Асьажэ гына вичкыжрак да тырырак.

Коктын кид кучэн мураш тунгалмышт годым, кармэ чонгэштымэ шоктышаш сэмын, йышт лийэ.

Чолпан түсэн кэртдэ Апплай дэч йышт гына йодэш:

— Йөра, Асьажэ музыка институтышто тунэм толын, а Марина кушак мураш тунэмын?

— Хэ-хэ-хэ, тый сибирьысэ марий влак тунэмдэ илат маньыч мо? Марина Новосибирскыштэ ийдалукуышкэн тьэатр пэлэнсэ студийыш кошто, млана чўчкыдынак сэркалэн илыш.

Чолпан, мурышо ўдрамаш-влакым колыштмо дэч утларакшэ, ўп гыч тунгалын йолышкышт шумэшкэ ончыштэш, „Марина ўмырат мый почэшэм толын“

шоналтэн, муро пытымөнгө чыла лэч вийын шокгыжо маншэ сэмын, кидшым сова.

Шуко йэң ончылан мурымылан, адак колыштшо-влакын порын ваш лиймыштлан йошкаргэн адакат пэлэдшэ Асьа дэн Марина йэң-влаклан кидым пушат огыт йэтшэ. Ала кудыжо чэвэр пэлэдыш пидышымат кондэн кучыктыш. Оттоат когыныштлан кок кидшым икканаштэ шуйэн, таум ыштэн воктэкышт шинчэш.

Отто шинчын вэл ильэ, ала кувэч лүмжымаг шинчэн налшэ учительнице-влак танг кычкыралыч:

— Чолпана, Чолпана, даешь москвичка!

— Арию Ленско-го-о! — кычкыралэ вэтьэринар.

Отто вуйжо йыр тыманмэш шоналтэн колтыш:

— Калыкшэ пэш музыкальнэ улмаш, от мошто гын, порволэт... но, чорт возьми, Лэнскийым ом кэрт мо? Шүдө кана муралтын, иктаж лу вэрэ оперыжым колыштынам... йёрыш, кэргам!

Оттом йодын чылан кидсоваш тўналмөнгө, Отто Груньяма аккомпанироватлаш йодо. Грунья нотым кычалмыж годым, Отто адак шоналтыш:

— Айманаш ок күл... йа, тыгэ шогалшаш... адак йодыт гын Гэрцогыным мурэм, эн йөратымэ арийэм...—Отто Груньялан тўнгалаш лийэш манмым шинчаж дэн ончыктышат, мураш тўнгалмэшкэ кўмўлжым ойган ыштэн, калык вуй ўмбаач шапгысэ вэрышкак ончалэ. Вара пэш пушкыдын гына мураш тўнгалэ...

„Скажи, придешь ли дева красоты“... вэрыш шумөнгө, Отто чынак Лэнскийыш савырнышэ сэмын, уло ойгыжым ты мурыш ушэн, шўм йёсыж дэн тэвэтэвэ шорташ тўнгалшаш ганьэ шинчажым йылгыжтарэн, колыштшо-влакын кўмўлыштым тодылын, мурэн колтыш.

„Сердечный друг, желанный друг...“ манын мурымыж годым, Асьа дэн Маринам ончал колтышат, раш ужо: коктын элталант шинчыныт, тувырэш шыпшыман кысалтшэ онгышт пэш вийын

шўла, ик гай шэм шинчашт-влак Оттом элталанлшаш гай йөратэн ончат...

Пытармөнгө залыштэ таул мардэж нөлталантмэ сэмын лийэ: „браво“ кычкырлат, кидым соват, мурымо нэргэншкэ ойыштым иктэ-вэсыштлан ойлат, вара ик сэкундылан йышт лийат, „би-ис, би ис!“ кычкырал колтышт.

Отто шукак йалныктарэн ыш шого лүмжылан вэлэ вуйжым „огым!“ маншыла рўзал шинчаш тчышат, тудым Асьа дэн Марина воштыл-воштыл кокмогыр гыч кучэн, адак пианин воктэк шогалтышт, шкэшт угыч элталант шинчыч.

... Муро пытышынак Оттолан кидым толын пуат, таум ыштат.

Аплай папиросым пыжыктэн Чолпан йыр шогышо-влаклан воштылал каласыш:

— Случалось-ли когда нибуль, чтобы мои гости подкачали? Никогда!

Тудлэч вара эр мартэ шоктат, мурат, куштат, модыт. Куштымо годым пөрийэ-влак у толшо йэң—Асьа дэн Марина йыр пөртыт. Оттом Грунья, учительнице, адак моло ўдыр-влак шкэдэчышт огытат колто, чылажынат тудын дэн куштымыжо шуэш. Тугэ гынат, Марина дэн Асьа, Оттом иктэ вэсышт кидыш пуэн, пөрыклэн аман куштэн лэктыч.

Курык кокласэ мўндыр йалыштэ иктаж ныл вич тылызышкэн ушэштарэн ылышашлык сай кас эртыш.

* * *

ИЎРАН кэчэ влак шойбылан кодыч. Эр тўнгалын кас мартэ шокшо йужышто пылышлан, онгыр йонгыртатымэ сэмын, „чы-ын-н-н“ шоктэн шога, ужар мландэ ўмбалнэ, кок мэтр нарэ кўшнө, кэчэ эндымашэш кудыргышо йуж, мучашдымэ энэр ганьэ, кўрылтдэ йога.

Тыгай шокшо кэчын Чолпан, этнограф Андронов, Асьа, адак Марина, имным кушкыж курыкыш кайаш кангашышт.

Андронов аймак совэтыштэ вучаш лийэ, Марина да Асьа пушкыдо кэмым чийэн

имнэ-влакым өрнээрлышт. Асьан имнэ-влак тупэш пыштымэ, кок могырыш сакалтшэ, шэм суран шубышыш күлэш үзгарым опышт. Вара шкэ имнэ-влак үмбак „пылик“ вэл күзэн шынчычат, капка дэк лышэмын, Оттом вучаш чарнышт.

Отто, нарынчэ кэмжым лупшыж дэн „шроп-шроп“ пэралтэн, вачыж коч кэчышэ бинокль дэн фотоапаратшым тёрлатэн, имнэ-влак дэк лышэмэ, шөрмыч кылым мэнгэ гыч рончыш, вара кушкыжаш төчэн ильэ, имнэ ала мо дэч лүдын, шойыл йолжо-влак дэн кэнэта пэлкэ тёршталтэн колтышат, Отто мландыш волыш да шинчэ.

Ўдрамаш-влак Оттом ончалын таг воштыл колтышт. Вара Асьа, „Марина, Мари!“ манын лупшыж дэн ўжат, воштылалын ала мом алтайла ойлаш тўнгальэ.

— О-о чорт, Алтайыштэ ўдрамаш вэл огыл, имнэ-влак осал улмаш!—пэлэштэн Отто кынэльтат, имнэ-влак кушкыжын лупшыж дэн чучын-чучын колтыш, вара кычкыралэ:

— Воштылза, воштылза, воштылмаш тазалыклан полша!

— Кузэ от воштыл, тый имнэ олмэш мландым вэл кушкыжат!—Марина лупшыж дэн модэш.

— А мом тэ шкэ йылмыда дэн ойлышта?

— Мэ? Тэвэ Асьа Алтайысэ тошто йэн мутым каласыш: имнэ-влак үмбач пөр-йэн йөралтэш гын, корно ок лий!

— Тошто йэнжэ—кэрэк, тэвэ ты чэвэр ўдрамаш-влак воштылытат, изыш йошкаргаш возэш,—маньат Отто, Асьа дэн Марина коклаштэ кайаш тўнгальэ.

— Не обижайтесь, Стто, это в шутку!—Асьа, Чолпан кушкыжмо Аплайын тор имнэ-влакым, шўйжө гыч вўчкалта.

Аймак совэт пөрт дэк шумөнгө, Отто имнэ-влак гыч волыдэ, почылтшо окна дэк мийышат ужо: волгыдо, куго пөлэмьштэ чокан ур упшан да кэнэж гынат күрыкым чийышэ ойрот-влак тэмыныт,

пырдыжыштэ лозунг, сўрэт, карт, таблицэ-влак кэчат, төрыштө фантазий шўшан кандэ тувырым чийышэ илалшырак ойрот шинча, коклаш пөрык онгырым рўзалтэ, адак изэ комсомольэц пэш пўсын сэркала. Андронов, кид рўчкалэн ойлымо мутшым кошартышат, окна гыч Отто елакым ужо. Оттолан каласэн, адак погынымаш вэлыш савырнэн шинчэ.

Отто урэм покшэлнэ шогышо Асьа дэн Марина дэк мийыш:

— Пэл час гыч поктэн шуэш, заимкыш шумөнгө чарныза, маньэ.

Йал гыч пэш төр корныш лэкмөнгө, Асьа йалт молэмэ: шинчажэ йўла, кидысэ лупшыжо мардэж ганьэ пөртэш, капшэ өрнээрлыштэ изышат йышт ок шинчэ.

Чодраш пурымөнгат, корно туганьак төр, кумда, ала кушкак койын кийа... Шокшо вўран озажым шижын, Асьан имнэ-влакым, корно воктэнсэ кэдр вуйысо ур сэмын төрштылэш... Укэ, Асьа тўсэн ыш кэрт, „а ну, кто за мной“ кычкыралын, шўшкалтэн, мардэж сэмын кудал колтыш. Томам ургымо сирой тувырышкыжо йуж пурэнат, тупыштыжо овартэн, вачэшыжэ пыштымэ кандэ корнан ош порсын солыкшо, имнэ тошкалмэ йэда, „пылик-пылик“ лийын нөлталалтэш, вуйэш упшалмэ ош бэрэтшэ, кэчэш йылгыжшэ пыл чумырка сэмын, чоңэштымыла чучэш., Пөрык вэлэ шойык савырнэн ончалшыла, Марина дэн Оттон эркин толмыштым ужо гынат, ыш кычкырал, адак ончык кудальэ.

— Отто, чарнэ, этнографэдым всо-равно заимкэш вучаш возэш, эркин кайна гын, лач вэл поктэн шуэш, а корным мый шинчэм...

Кудалыкташ төчышө Отто, имнэ-влакым чарышат, Марина воктэн кайаш тўнгальэ.

Корнышто ик йэнгат укэ. Чодражат йышт шога. Марина имнэ-влакым корно тўрыш, ўшык вэрыш шупшылын, Оттом ончалэ:

— Отто, молан шкэндым мый дэнэм палдымэ йэн сэмын кучэт?

— Йодышлан йодыш дэнак каласэм: молан тый Алтайскайа стансаштэ мам шижтарыдэ волэн кодыч?

— Ах, вот мом йоднэт улмаш... Тый малэт ильэ, кыньэлташ чаманышым...

— Вара Бийскыш шумэшкэ толнэт ильыс?

— Бийскыш да... мыйым Алтайскайаштэ шкэнан базэ гыч толын ваш лийыч, Новосибирск гыч тьэлэграм мийэн...

— Ала ўшанаш лийэш гын тугэ манмэтлан? — Отто, Маринан тўрвыжө пурлылтын гынат, шинчажэ воштылмым ужо, вара маньэ:

— Чын, тушто мыйын сомылэм пырчат укэ, тугэ гынат Алтайскайаштэ базыда укэ ганьэ чучэш...

— Ха-ха-ха, — Марина тўсэн кэртдэ воштылэш, -- тый мэмнан Сибирь элнам Москот дэчат сайрак шинчэт ала мо?

— Чынак, Марина, молан волэн кодыч?

— Шкэндым мый толмэм годсэк тыгэ йўштын от кучо гын, лышнырак лийат ильэ гын, ойлэмат ильэ ..

— Йōра, лышкырак лийам тугэ гын, — Отто воштылалын имныжым Маринан воктэкыжак лышэмда.

Марина, шинчаж гыч сэкэмым лукшо сэмын, шыдэшт ончалыат, шыдыжым шылтэн адак воштылал пэлэштуш:

— Кызыт лышыл улат, вара адак Асыат дэк кайэт... шинчэм мый тыйым, Чолпан! — Марина парньяжым рўза.

Чынак, тудын Алтайскайаштэ ыштышаш пашажэ лийын огыл, — ты нэргэн Марина кодшо жапыштэ шуко шонэн коштын, — волдэгэчат ок лий улмаш... Йужо годым йэн, пэрвой ужшынак, чонлан кэлша, тунам ала мо годсэк шонэн коштмэдым мумо сэмын йывыртэт, тудын шонымыжо, кылыкшэ, тўсыжө, ойлымыжо, — чылажат вучымэдын ганьяк чучэш. Илыш корнэш тэнгал толшо Чолпанат Мариналан шукэрсэк омэш ужын, шонэн, вучэн илымэ пōрйэнжэ сэмынак шўмжылан кэлшыш. Пойэздыш-

тэ пэл йūd мартэ ойласэн, мурэн, воштылын пырља кочкын-йўын толмышт годым Марина, Оттон лайык чонан улмыжым, поро кўмўлэн, пашам йōратышан, илэн моштышан, рвэээ гынат тўнхам ужшан да йатыр шинчышан улмыжым палэн налыат, Оттом йōратыш, рвэээ капыштыжэ шокшо вўржө модмымат тынысландарыдэ ыш тўсө...

Ту йūd эртымōнгө, эрдэн эрак помыжалтат, шуко шонэн кийыш, вара, шкэ вэрышкыжэ куснэн тамлэ омо дэн малышэ Оттон, изыш кудыргалшэ ўпшым э.лын гына нийалтыш, кумык лийын шупшалыэ. Вўдангалшэ шоптыр гай шэм шинчаж дэн окнаш ончалыэ, адакат тыдымак шоналтэн колтыш:

— Кэрнакак йōратэм мо тыйым, Отто... Оттош... Оттошэм? Тэнызысэ толкын дэн толкын ваш лиймэ сэмын, чылажат тэнгэчсэ кэчэш йомын ок код гын?... Шўмэм шижэш: тыдэ кужашыш ок мийэ, ушнышашлык огына ул... садлан викак кўрлаш... кўрлаш... кўрлаш!

Тугэ Марина, окна воктэн шонэн шогымыж годым, Алтайскайа станса лышэммым ужат, арвэр нумалыштшэ ош ончылаканым ўжыктэн, йўк лукдэ, Оттом пытартыш кана йōратэн ончалын пийалжэ кийэн кодмо ганьэ чон йōсыж дэн чўчалтшэ шинча вўдшым ўштылын, купэ гыч лэктын кайыш...

Эх, рвэээ шўмым мо чарэн кэртэш гын?

Марина Чэмалыштэ арныалык пашам кок кэчыштэ пытарат, тьэлэграм толмōнгө, ик уполномочэн дэн пырља лэктын кайа. Йолышто кэм, капыштэ пōрйэн вургэм, галифэн шойыл кўсэныштыжэ ўдрамаш рэвольвэр, суран шувышышто кочыш-йўыш да йўдым курыкышто малаш возэш гын шокшо вургэм, өрнээр воктэнсэ суран мэшакыштэ изэ товар, туп шойылно брээнт плашч. Тугэ кум арныашкэн Марина өбслэдованьым ыштэн аймак гыч аймакыш коштэш, погымо йанлык коваштым сортоватлыктэн колтыкта, титакан йэн влакым сутыш пуэда, коваштэ йамдылымым отовари-

ватлаш колтымо чайым, сақырым, шэ-виотым, порсыным, пасмам, постом, йол чийэмым. вургэмым, ош ложашым, пычалым молымат чотлэн актым сэрыкта, —йүдшө—кэчыжэ пашам ыштэн Оттом мондышымак шона. Чынак, тугай пашаш альэ курыкан корнэш нойэн толмөнгө, кочкаш вэлэ йэтшэт, тунамак малэн колтэт, кэчывалжым тудым шонаш паша пөла...

Пытаргыш пунктышто, Онгудайыштэ, Марина, ик эр кыньэлмыж годым, шүмжө вургыжым өрын шижат, „ала чэрланышым?“ шоналтыш. Вара палыш: ты кум арньаштэ тудо. Оттом мондышым манын шкэнжым олталаш вэл төчэн, шүмжө эрэ Отто вэлыш пөртын, Оттом чынак йөрэтэн...

Паша пытымөнгө, Груньам ужаш пурэм манын адакат шкэнжым олталэн, куго корно дэч 60 уштыш пэлнэ улшо Кэдровик йалыш пурыдэ ыш түсө.

Тыдым чылажымат Отто ок шинчэ гынат, Маринан Кэдровикыш мо вэрч пурымыжым ту касак шижын. Ындыжым Маринан Асьалан күлэн ойлымыжым колъат, йөршэш улыш.

—Отто, тый нымомат от уж, от кол, от шиж мо?—Марина, вуй сакэн кужаш шонэн каймөнгө, шинчавүд йөрэ чытырнышэ йүкшө дэн пэлэштыш.

Отто имныж гыч волыш, фотоапаратым лукто, корным да моло вэрэ уждымо ала могай чэвэр кайыкым вэлыш, вара ижэ имнэ үмбач волэн вучэн шогышо Марина дэк лышэмэ.

Отто толмым ужат Марина, имныжын чал оржакым кормыжталын, түсэн кэртдэ шорташ тунгальэ...

—Марина, шинча вүдэдым йараланак йоктарэт... йа; сита... түвө Андронов йортэн толэш,—Отто бинокльжым сумкаш чыкэн, имным кушкыжат, имнэ үмбалсэ Маринан йошкаргышэ шинчажым вашкэ-вашкэ үштылмыжым шолып ончалын, корно покшэк лэктэ.

Заимкэш чыланат ик вэрэш чумыр-гышт. Тувэч лэкмөнгө, мүндүрнө, курык

коклаштэ, имнэ күтө палдырна, лавра кашак сэмын лу-лучко омаш шога, омаш вуй гыч, умыр кэчыштэ кандэ шүртө йарым сэмын шуйнэн, „чыл чыл-чыл“ шикш күза.

Омаш-влак воктэнак пужарымэ пырныаштым йылгыжтарэн, ош йүкчыла палдыртэн, у пөрт-влак шогат.

Отто ындэ тудо мо лиймым пала: омаш кашак воктэн у йал ышталтын гын, ви-как каласаш лийэш—тидэ колхоз. Тэний тугэ омаш гыч у пөртыш пэш шуко ку-саралтын.

Корно кужо, мучашыжэ ала кушак, курык коклаш йомэш. Марина воктэч Андронов, күрэн имныжым вүчкалтэн-вүчкалтэн, чарныдэ ойласэн кайа, Маринан күмүлжө молан тодылалтмым палыдэ, кузэ гынат нөлгаш төча, түрлө сэмын воштылтынэжэ.

Асьа изэ үдыр сэмын йа ончык кудал колта, йа имныж гыч волэн, Оттон аппаратшэ дэн йәмлэ вэр-влакым, пушэнгым, йолташыж-влакым вэла, йа пэлэдыш погэн кодэшат, йортыктэн пок-тэн шуэш.

Отто, умбалсэ ош йалым ужат, кум-ныл кэчэ ончыч, Асьа дэн коктын, тудын изажэ илымэ колхозыш миймыжым шарнэн кайа.

Тунам кэчэ тачсэ сэмынак шокшо илэ, 15 уштыш нарэ каймөнгө, кочэв-йышкэ каналташ чарнат: имныштым омаш воктэн кэпшылтэн кодыштат, омса олмэш сакымэ сураным нөлталын көр-гыш пурышт. Пуршынак йэн, коваштэ, шикш, тамака үпш нэрым кушкэдшаш сэмын пэрыш. Оза-влаклан кидым пуэн улыш тэнгылэш шинчыч.

Кула оржа гай үп пунэман да шуэ пондашан оза, трахом шинчажым лавра кидшэ дэн үштылын, Асьа дэч „хәбәрым“ (увэр агарым) йодышташ тунгальэ. Ну-нын кутырмышт годым Отто омаш көр-гым ончалэш.

Окна, конга, олымбал, пүкэн монь укэ. Волгыдо, омаш вуй гыч, шикш лэк-таш ыштымэ туннык гыч гына пура,

сандэн ончыч пэш раш ок кой, варажым Оттон шинчажэ пичкэмышэш тунэмэшат, палын ужэш. Покшэлнэ, викок мландэ-шак пыштымэ кок кў коклаштэ, куэ комылья энгын кийа, ўмбалныжэ парньа кўжгыт шўчан шэм под кэча. Пурла мотырышто—куго пу сондык. Шойылно тўшак да вургэм кашак кийа, тушто чараватын йоча-влак почангылыт. Шола мोगыр омаш мэнгэ укшэш шўштö шөрмыч, тошто годсо пычал, лодакан кўзö, кужо кэрэм сакалтын, мэнгэ воктэн—өрньэр-влак, шубыш, молат. Ик лукушто тыгыдэ укш влак чыкалтыныт: ты нэргэн Отто шуко колын, Андроновын фото сўрэтыштыжат ужын, тыдэ—тўрлö чэр дэч сакла, манын ишанымэ да кумалмэ годымсо палэ-влак.

Изыш шинчымöнгö, оза-влак Асьа дэн Оттом силаш тўнгальыч. Трупкам пурлшо ўдрамаш, подышко вўдым, чайыч, шөнчалым, ўйым пыштэн чайым шкэ сэмынжэ шолтыш, адак шокшо ломыжэш шушо мэлнам кўйыктыш. Трупкажым угыч тэмэн, сондык ўмбач пура корка ганьэ пу атэ-влакым нальат, урвалтыж дэн ўштыльö, чайым тэмыш, уна-влаклан кучыктыш.

Отто шоналтыш:

—Йўат гын, йырнэт, от йў гын, ныгузэ: оза öпкэлэн кэртэш.

Отто, нымам ышташ йудугэн, Асьам ончалэ, Асьа шинчажым сэмалгэн каласыш:

—Фотозш вэлынэтак гын, подылмо йўлам ыштыдэ от кэрт.

Тугудэштэ вуйэш шуаш тўнгалшэ оза ўдыр толын пурыш: шэлмэ шокшан кўрўкшым кыдалжэ мартэ шойык кудалтэн, кўйшö олма ганьэ чумыраш онжовлак почылтыныт. Оттом ужшынак онжым пэтырышат, Асьа дэн кутыраш тўнгальэ.

—Ўдыржö—дьэлэгаткэ, —маньэ Асьа Оттолан, —тыдым мэ ту лукэш шогалтэнэ, омса дэч возэт гын, пўтынь омаш көргö вэлалтэш.

Ўдыржö дэч вара Асьалан ўшанэн, он-

чыч возалташ лўдшö оза-влакат вэлалтыч.

Кас вэлэш Асьа дэн Отто изэ йалыш мийэн шуыч.

Онга вуйан, ик пачашан пöрт-влак урэмын кок мोगыржо дэн „шырк“ шынчын колтэныт. Йалын вэс мучаштыжэ шўдö вуйлэн имньылан да ушкаллан вича-влак ышталтыныт, адак вўд воктэн, лўсö товар сэмын йылгыжшэ ош цинк вуйан ўй завод, ужаргэ-шэмалгэ чодрам шойк чактарэнат, пошкыдо йалым ончэн, паша йўкшö дэн мурэн шога

Йал покшэлсэ ик пöртыш пурышт, изэ ойрот ўдырым вэлэ вацлийыч. Шокшдымо, ару пасма тувурым чийшэ изэ ўдыр, палдымэ Оттом ужын, омашысэ икшывэ сэмын, ыш айманэ, викак толын куго йэн ганьак кидым пуо, вара Асьам ужылдэн шўйэшыжэ толын кэржалат, йыбыртэн воштылалын шкэ йылмыж дэн каласыш:

—Ачай дэн авай пасу гыч кастэн пöртылыт...

Вара Асьам кумык лийыктэн, пылышышкыжэ йышт гына ойлалэш:

—Асьа акай, мый пöргым ўштын моштэ-эм! Ончыч шыжыктэт, вара шотко дэн эплын гына ўштат, а тый моштэт?

—Шынчэт, Отто, —маньэ Асьа пöртыш пурышыштла, —пöрт ўшташ тунэмашат тыштэ пэш куго историй пашан ик ужашыжэ улэш!.. Укэ, Отто, ит воштыл, тидэ парадокс огыл, тэвэ Алтайыштэ тўжэм ийлэн калык тошто сэмынак илэн тöчэн. Ты калыкын социальнэ организацыжэ — фэодал-насылстрой ильэ, насылым шонго он вуйлатэн, тудо кэрэк кунамат поян гыч, эксплоататор гыч лийын. Руш капитал толмöнгö калык адакат чот пызыралтын. Ты калыкын озанлыкшэ—сонар паша да вольык ашнымаш, а вўдымаш монь лийын огыл. Культуржо... омашыштэ илышын, эрэ кусныл кошшо калыкын могай культуржо лийын кэртэш? Шаман, поп, адак трахом да моло чэр, грамотым йалт шинчыдымаш, арака... тэвэ

кугыжан правительствын тыгъыда калык-лан пумо „культуржо“!

Отто, пүкэнжым окна дэк шындынат, Асьан ойлымыжым колышт, адак йәм-лэ курыкым ончэн шинча ильэ, труп-кажым пыжыктэн пэлэштыш:

— Асьа, тый Адам гычак тўналатыс, мый тудым шкат шинчэм, а тэвэ истор-ийын пөрт ўштын моштымо дэн могай пашажэ уло вара, йалт ом унло!

Асьа нымом пэлэштыдэ воштылалыат, изэ ўдырлан самбарым шындаш пол-шыш.

— Ит вашкэ, Чолпанэм, тушкат шуы-на... Тэвэ тый алтай правительствэ нэр-гэн иктаж мом колынат?

— Ну, колынам, ош армийым ыш-тымымат шинчэм...

— Тэвэ ту армий гыч шуко йорло сонарзыжэ да батракшэ, кашак дэн, кашак дэн йошкаргэ могырыш лэктын, пролетар класын моштэн вуйлатымыж почэш, шкэ правашт вэрч кучэдалаш тунэмын, айдэмэ шотышко пурымыжым умылэн,—рушла ойлымым ок палэ гы-нат пэш колыштшо изэ ўдырым Асьа шола кидшэ дэн элталэнат, пурла кид-шым Оттон вачышкыжэ пыштэн, вуйжо дэн ончыкта:

— Тэвэ ончал, Отто, умба-алнак шик-шым ужат? Тудо ўй завод. Тушан, Мон-голий гыч савырнэн толшо ош офи-цер влак, луаткок руш, ойрот да казак партизан-влакым кучэн, кидыштым-йо-лыштым пидын, имньэ почэш шўдыр-калэн, индырэн пуштыныт... А тэвэ Чуй-ский трактым эртэн, шолашкэ каймаш-тэ Бэлки уло, ту курык коч эн пүсө со-нарзат лэкташ тоштын огыл, а йошкар алтай-руш отрэд, ныма корныдэ посна, чытыдымаш йўштө курык коч орудий дэн да пулэмэт-влак дэн вончэн кэртын. Тугэ лэкмэ годым куд шўдө имньэшкэ гыч пэлыж нарэ чара ий пасушто кыл-мэн, ий корэмыш пурэн кайэн, нойэн кодын, имньат шуко пытэн. Тугэ гынат отрэд пэш куго да тура корэм могыр гыч, эр йўдым, йәмлэ лэч йәмлэ, ужар

олыкыш пыл сэмын волэн да, йошкар гым ты могыр гыч ныгунам вучыдэ малышэ ош командываньым, тўн часть-шэ дэн пырльа, йалт пытарэн... Тугэ коло ик ий мучашэш ижэ Алтайсэ шэмэр калык эркын шўлалтэн, совэтым чот-кыдэмдаш, илышым сайэмдаш тў-нгальэ... Ындэ тэвыс ужат, илэн-толын фэодал-насыл строй гыч, капиталист стройыш пурыдзак, викок социалист стройыш вончэна... Курым мучко кус-ныл коштшо, культурдымо калыкым пөртыш пурталтэш, ик вэрэш илаш йө-ным ышталтэш. Кидэшыжэ сорламаат ку-чыдымо йэн, колхозышто имньэ дэн да трактыр дэн куралаш тунэмэш, у куль-тураныш савырна...

— Да-а, нэлэш толын тыланда,— маньэ Отто, Асьан ойлэн пытармө-гыжө йатыр пэлэштыдэ шинчышат.

Изыш лиймөнгө, Асьан изаж дэн йэн-гажэ толын пурышт.

Кумло ийаш ганьэ йэнгажэ рушла кандэ тувырым чийэн, вуйэшыжэ тўр-лымө салан да чэвэр чокан ур упшым упшалын, ончылак-сакым ўшталын, йо-лыштыжо сандалий. Пурышынак кид-шым мушкын, эрэ шовычэш ўштыльат, Отто дэн Асьалан кидым пуо, куржын мийшэ ўдыржым тупшо гыч вўчкалтыш, вара шинчат, шукэртэ уждымо Асьа дэнэ йыбыртэн кутыраш тўнгальэ.

Марийжат монгол шинчаж дэн йумар-тлын ончалын кидшым пуо, кандэ вич-кыж плашчжым ишкыш сакыш, отво-рыш лэктын кэмжэ гыч рокым йокта-рэн чийыш, мушкылт пурыш, Отто вок-тэк шинчэ. Шичшынак рушла мошты-дэрак кө, кувэч улмыжым йодышто, вара ойлаш тўнгальэ:

— Тўрэдаш мийышна, пошкыдо руш колхоз гыч мащинашт дэнак полшаш то-лыч, мэмнан-влак кызыт сорла дэнат тўрэд огыт мошто.

— Кузэ тугэ?—йодо Отто.

— Кодшо ий пэрвой кана вўдышнас, ту мартэ мэмнан насыл уржа озымым ўмыржылан коч пөрык ужшо ильэ!..

Имньым ашнэн да йанлык кучэн вэлэ илалтэ...

— Куээ вара викок артэлыш куснэнда?

— Ээ, тыгодым тыдэ өрмаш паша огыл, шкэнан советна кидыштэ тудлэчат өрмаш да куго паша влак ышталтыт... Тэвэ мый Кузнэцкстройыш алтай паша-зэ-влакым намийэн кодышым. Кэрэк ўшанэ, кэрэк укэ: тугай куго домно-влак-кан куго заводым, плэныштэ орланымэм годым, Германийыштат ужын ом ул...

— Пөрт влакым тэний ыштэнда мо?— Отто адак йодо.

— Изышыжым ўмаштак, молыжым тэний лум кайшынак... Тэвэ пөрт манмаштэ, пөртыштэ илаш омаш дэч шүдө кана сай, тугэ гынат омашыштым пэш йөсын кудалатат, моннар кучэдалаш возэш.

— О-о, тагастарашат ок лий, мый омаш-влакым ужынам!—маньэ Отто.

— Совет властыланна вэрч вўрнам огына йоктарэ ильэ гын, калык ожсо сэмынак, тэлыжэ-кэнгэжшэ йўштэ да лавра омашыштэ, пэлэ шужэн, байын йолжо йымалнэ, стражник, руш купэс да кулак кидыштэ пызыралт орлана ильэ... Ындэ ужатыс шкат: байым да моло вўр йўшым пытарышна, шүдө вуйлэн вольыкышт да моло погышт йорло кидыш пурыш, вара пөртым ышталтэ, урлыкым пуыч, вольыкклан вичана лийэ, плугым нална, ныгунам куралдымэ-тўрэдымэ йэнгна-влакым руш да ньэмыч колхозник-влак туныктышт...

— Пөртым ыштышта да викок колхозыш пураш тўнгальыч мо?—Оттон шинчымыжэ шуэш.

— Ну-у, тугэ куштылго лийэш гын, тэвэ шонго ачанат тымартэ ила ильэ дыр, у илышым ужын кодэш ильэ...—оза Асьам шолыпырак ончалыат, чарналтыш.

Йэнгаж дэн кутырэн шинчышэ Асьа, тыдым кольат, рушла пэлэштыш:

— Ойлыза вэлэ... изай, мый сэрышэдым налмөнгө гына шорыктым вэт, ындэ ойго эртэн...

— Ойлымыжо можо,—маньэ оза, трупкажым пыжыктышыла,— ачана совет

члэн ильэ, колхозыш лэкмэ жапыштэ, ожныжым батракыштэ илымэ озажым раскулачитлаш мийэнат, тушак Ойрот-Тура гыч толшо уполномочэнгэ могэ, товар дэн руэн пуштыныт... Тугай-тугай паша-влак,—маньат оза, чайым йўын тэмшэ Оттолан шөрлык гыч налмэ книжкам ончыктыш:

— Тэвэ ончо, унам: алтайла сэрымэ кнага. Ожно чыланат грамотдымо ильна ындэ вашкэ чылажат грамотан лийэш.. адак тэвыс шкэнан письмэнностьнат ул-ыс, совет власть латин алфавитым пуо!— оза воштылалэшат, кнагажым пудыргышаш арвэр сэмын сайын кучэн, олмышкыжо пышта, вара Оттолан каласа:

— Айда, колхозэмым ончыктэн коштам: тыгодым мўндыр унам кочыш-йўыш дэн вэлогыл, колхозым ончыктэнат силатыс!—оза адак воштылалэш.

Отто дэн коктын лэктын кайат.

Шуко коштыт: правлэныш, йошкар-пусақыш, мэдпунктыш, школыш, имньэ-вичаш мийат, Ый завод дэк кайшыла курым мучко малэн кийышэ, шэмэ лэч шэмэ сай мландэш пэрвой кана вўдымө уржа, тэнгыз сэмын толкыналт шога, пырчыжэ—ший полдыш ганьэ тутло, күшыч пасум кэчэ йыбыртэн онча, тудо тыштэ пөрыкат йыраган да аншыр ангам ужын огыл, ужашыжат ок воч: колхоз пасу йырагым ок чытэ.

Тыгэ ончэн коштмо годым, Отто шангысэк шонэн коштмыжым йоддэ ыштүсө:

— Асьа ала мом пөрт ўшташ туныктымо нэргэн ойлышто, тугай сомылкаमत ыштэн огыт мошто мо?

— А-а, мыйын изэ ўдырэм ойлэн дыр, нунылан пионьэр отрэдыштэ, аваштым пөрт көрго ончаш тунуктыза манын, ойлат, сандэн кызыт ўдырэм кэчэш лу кана пөртым ўштэш, аважымат йыгыштарэн шуктэн,—оза воштыл оила.

—Шинчэт тый, унам, пөртыш пурымо годым ўдрамаш-влак киндэ кышкымэ огыл, пөрт ўштынат огыт мошто ильэ

воштылчы-ык вэлэ ындэ! Посна шовычылан пэш йёсын туныкталтэ, эзылэн волмэшкыжэ ик тувыр дэн да ик кұрык дэн тийаңын коштмымат пытараш куштулго ыш лий, а пасу да пакча паша ышташ нымо дэч йёсө лийэ... Адак мужэдшыжэ, шаманжат мом гына ышт толашэ гын?

— Чын,—маньэ Отто,—куснэн коштма гыч у озанлык дэн у культурыш вончаш, адэмын ойжымак у сэмын савыраш куштулго огыл!..

* * *

...ТУГЭ Отто, кум-ныл кэчэ ончык Асьан изаж дэк, у колхозыш миймыштым, Асьан поро гына йэнгажын кутырмажым, адак изажын колхозым ончыктэн кондыштмыжым шарналтэн кайа, ала мо сайым ушэштарэн шкэ сэмынжэ воштылал колта.

Тыгэ каймыж годым, ольан ошкылшо имньыжэ кэнэта чарналтыш.

Отто, капшым чарэн кэртдэ, кумык лийат, вик шичмыж годым йыр ончалэ.

Йырым йыр курык. Курыкым кок могырыш торэн, шэмалгэ-кандэ вүд, пүсө ликш сэмын вийын йога. Тынгэла шуэшат, ший онга ганьэ кэнэта тугылдэн, тура сэр гыч мэтыр нарэ үлкө йөралтэш. Вүд кұрылдэ „дду-у-у!“ шоктыктэн мура. Кудыр чал үп сэмын шонжо кэчэш йылгыжал модэш. Вүд йөралтмэ дэч үлнырак, тура сэр коклаштэ, пу дэн ыштымэ кұвар вүд йүкэш чытырналт кэча.

Кұвар коч Асьа ала кунамак лэкташ йэтшэнат, имньыж үмбач тывэл сэрыш ала мом кычкыра: вүд йүкэш да кэнэта пуалшэ мардэжэш нымат ок шокто.

Маринан имньыжэ, кұварыш пурыдэ, нэржым пышкыра, капшэ чытыра, шойык чакна: пурла могыр гыч тура кэчалтшэ вүд дэч лүдэш.

— Чарнэ, Марина, — маньэ Андронов, — тыйым шойыч колтэна, имньэт моло почэш кайа тудо!

Чынак, Андроновын имньыж почэш, Маринанат кайыш, шойыч моло ганьак

Оттоат кушкыж вончыш. Кұварын пэлышкыжэ шумөнгө, Отто үлкө ончал колтышат, вуй ынжэ аныргэ манын, шинчажым курык үмбак кұсарыш, шкэжэ шоналтыш:

— Вуй конгырат гыч изэ лужат ок код шол! Имньылан вэл ұшан... Ончо, молан тынар йүштын-шокшын чучэш, адак кұваржат лүдшө имньэ ганьэ чытырас... Но-о, но-о, алашам, ит лүд, ит лүд... вашкэ шуна... Водопадшэ гыч шыжалтэшыс адак... Түвө Асьана имньэ вуйым элталэнат, мэмнам воштыл ончэн шога... Укэ, йонгылэт, Асьа, мэ лүдшан она ул! Тэвэ шуына, шуына... о-оп, га-то-ово!

Кұвар гыч лэкмөнгө, чыланат нымо укэ гычак рүж воштыл колтышт, имньэ-влакат уло капыштым рүзалтэн, иктэ вэсыштан йыбыртэн рокмалтышт, укш йымач ончэн шинчышэ рывыж игат, сонарзэ огылыштым палышат, омыж вуй сэмын кужака почшым шуйалтэн, йыбыртымыж дэн ик-кок кана пёрдал тайгаш шикшалтэ.

— Даешь долину! — манын кычкральэ да, Марина имньыжым ты манмэш кушкыжат, чонгэштышэ сэмын кудалын йомаш тўналэ.

Тудын почэш, пылыш чарым кушкэдшаш ганьэ шүшкэлтэн, Андроноват йомо.

Отто, Асьа воктэк имньыжым лышэмдышат, тудын өртньэрыштыжэ ала мом торлатылшын койын, элталэн нальэ да шупшал колтыш.

Имньышт-влак курык йужышто мўндыр-как йонгыжалтарэн шөнчалыч, вуйыштым рүзалтышт, оза поктымым вучыдэгэчак, ик канаштэ кожганэн төргаш тўнгалыч.

Кэчэ умыр гынат, пылыш воктэн вичкыж мардэж шүшкэн кайэн кодэш, шыма корнын кок могырыштыжо шогышо куго лэч куго тумо-влак имньэшкым ужын, иктэ вэсыштым уэтлэн ончышыла шогат, мўндыран кодшо вүд йүкат, ты кудалшэ рвэзэ йэн-влакын шү-

мышт дэн ик сэмынак куанэн мурымыла шокта.

Тэвэ Кэдровик алтай да ньэмыч колхозницэ влакат, канымэ кэчым ыштэн, йара имнын йэмыш погаш лэктыныт. Марина дэн Андроновын да Асья дэн Оттон мардэж гай кудалмыштым ончэн йошкар солыкыштым рүзэн, кэчэ сэмын воштылын кодыт.

Йатыр күшкө күзымөнгө, тура курыкышкат шуыч. Курык сэрэш ик имнылан вэлэ кайаш лиймэ аншыр корно руалтын. Корнын пурла мogyрныжо—ныма кучаш лийдыман тура кү кашак, шолаштэ—пундашдымэ корэм: ончалат гын, ала могай куго вий кудалтэн кодымо ганьэ, кошар вуйан ош кү палдырна, үлныжө шикш сэмын кандэ йуж койэш, умбакыжэ ныможат палэ огыл.

— Ущелье Партизана!—маньат Андронов, имныж гыч волыдэ, аншыр корныш пурыш. Тудын дэч вара почэ почэ Марина, Асья, Отто, имныштым пастырыдэ, ольан гына лэктыч.

— Ужыч ындэ алтай природым?—каласыш Андронов рушла, Отто дэч тулым налын папиросшым пыжыктышыжла.

— Ужым, пэш ужым, тыгай корно дэн нангаймэтлан ик снимкымат ыштэн шым кэрт!

— Ха-ха-ха,—воштылэш Андронов,—мый Алтайыш толмөнгө, пэрвой кана тыгай вэр гыч каймэм годым, фотоапаратым омыл, лүдмэм дэн шүмэм улмымат шижын огыл: мыйын ончылсо йэнгын имныжэ тазыла корнэш мунчалтыш да, озагэ мога үлкө пурэн кайышт, кычал тушто!..

— Вашкэ шуына?—йодо Отто.

— Тэвэ ту кожэрым эртэна, кэдрэр шолаш кодэш, пурлаш пүтыралынат, лач шуына—Андронов, Отто дэч ойырлэн, имныжым адак Марина воктэн ошкылтыш.

Тэвэ канышаш йәмлэ вэрыш толын шуыч.

Асья имныж үмбалсэ шубыш гыч

чайныкым, кочышым, үстэмбал шовычым лукто. Андронов дэн Отто имньэ-влакын өртньэрыштым кудашыч, вара йолыштэн изыш шогыктышат, кэпшылтэн колтышт. Андронов пу погаш, Асья чайныкым налын вүдлан кайышт.

Марина вуйжым өрньэрэш пыштэнат мамык ганьэ кудыр шудо үмбалам возын воктэнсэ пэлэдышым күрыштын, Алтайыштэ гына тыгай чэвэр улшо-кавам ончэн кийа.

Отто, изэ товарым налын, чайнык сакаш каштам руал кондыш, сөрэмым копарэн вэрым эрыктышат, мэнгым кырен каштам пыштыш.

Ту жапыштэ Марина, воштылмо сэмын түрвыжым важык ыштышат, йодо: — Сүанда кунам лийэш вара, Отто Чолпан?

— Могай „сүанна“, көн?—Отто, товаржым шолэн, өрньэр үмбак шинчэ.

— Отто Чолпан дэн Асья Алагэзын, мондышыч мо?

— Марина, тый йалт ожсо марий ва...

— Кошартэ мутэдым, молан чарнышыч, Чолпан?

— Укэ, лучо она ойло ты тээмэ дэн!—Отто кидшым рүзалтышат, трупкажым пыжыктыш.

— Кузэ вара, тый ышкэжэ алтайыш савырнэт альэ Асьядым марийыш чокындарэт? Впрочэм, Асьян руш вүржө шу-кырак... тусыж гычат палэ... ачажэ руш чалдон улмаш, шинчэт тудым, Отто Ямайэвич, ха-ха-ха!

Отто, ала мом пэлэштышаш ганьэ ончал колтышат, шкэнжым чарэн, порын гына каласыш:

— Йужо йэн сэмын, мыйын Асьям марий коклаштат, алтай коклаштат пашам ышташ ок лүд... культуран йэнгым марийыш савыршашат укэ...

— Ха-ха-ха, „мыйын Асьям“... Отак каласэ ильэ да, каласыктышым!—Марина воштылмыжым кэнэта күрльат, муңа-йэн пэлэштыш:

— Йаралана, Чолпан, тугэ шонэт пуйто мый тыгыдэ калык коклаштэ ом ыш-

тэ манын... йэ-рун-да! Да-а... кө шинча, можыч ышкэ кундэмышкэмат пörтылам ильэ... паша вэс тўкын савырна гын... а, Отто?—Марина, кынъэл шинчэшат, кидыссэ ал пэлэдышыжым Отто ўмбақ шола.

Чолпан руалтэн ок кучо, сандэн пэлэдыш, пулвуйжо гыч нарынчэ кэм вуйышкыжо возэшат, йышт гына кийа.

Отто пэлкэ ончэн, шкаланжэ ойлышо сэмын, каласа:

— Тўвö түгэ шол: марий пашам ышташ каймаштэ, йатыр годем, шкэ пашашт пөлэн шога... ужат, тудо мом шона... Ойлымат ок күл, адак пашайэнгым аклэн моштыдымашат, Алтайын эн күкшö курыкшо сэмын чаракым шында... Да-а-а...

— Тошкалэш-огэш, тошкалэш-огэш?—шонэн Марина, Оттом колыштдэ, ту пэлэдышыжым күрылтэ ончэн шинча. Вара вуйжым рўзалтэн ўпшым шойык кудалтат, йöсын шона:

— Мондо ындэ, Марина, Оттодым йөршэш... Чыла сўмырлыш... Молан ваш лийылтэ гын? Можыч Алтайскайаш волаш ок күл ильэ? Укэ, вуй уш тунамак палэн улмаш, волашаккўлын... а шўм, шўм... э-эх, Кэдровикыш молан толашыжэ кўлын? Ом тол гын, шўм шкак йўкша ильэ... Мом ыштэт, эртыжэ вэлэ... Ну сита, тўвö Андроноват толэш... Сай рвэзэ... Ёмаштэ Кош-Агачэш ужмо годсэк. эрэ возкала, Новосибирскыш миймыж годем мыйлэчэм ойырлэн ок кэрт, тыштат тугак...—түгэ шонэн Марина изыш шинчышат, адак возо, шинчажым кумыш, Андроновын чытырым тугыштмыжым колдэ, шкаланжэ шкэ каласыш:

— Ну сита... шкэмым культурно шым кучо ала мо? Отто дэн түгэ ойлаш огэш күл ильэ, сай йэн. Асьамат шыдэштара шогэш күл, тудлэч сай подруга укэ дыр... Сита ындэ, сита...—Марина кынъэлыат, Асьалан чай шындаш содор полыш-калаш тўнгалыш.

Чыланат ужыч: Марина, вачыж гыч ала мо нэлэ ўзгарым кудалтышэ сэмын,

куштылгын куржталыштэш. Асьат Маринан күмўлжö вэсэммым викак умлыш, йывыртэн шупшал колтыш, вара пөр-йэн-влакын, молан тынар йыбыртымыш-тым умлыдэ шогымыштым ужычат, пэш йумартлын воштыл коштышт.

Андроноват, Маринан воштылмыжлан куанэнат, рушлат, алтайлат чарныдэ ойла, муралтэнат колта, изэ йэн сэмын Отто дэн кучэдалаш пижэш, тудыжо лупшал колтат, кынъэлын Оттолан ала мом каласа, коктынат чодра коклаш куржыт.

Изыш лийэш, нуно чэвэр, пöдрэ снъэгым да мöрым орлай дэн, орлай дэн погэн толыт, кидыштышт лонг куго пэлэдыш пидыш-влак. Пэлэдышым Марина дэн Асьалан кучыктат, йэмышым ужар шудэш шарымэ шовычо ўмбакэ, түрлö кочыш-йўыш коклашкэ пыштат: Вара, чай шумöнгö, чыланат йандар курык йужышто подылал-пурлылдалын, рвэзэ күмўлыштым почылтарэн, йумартлын шинчат...

Марина, Андроновын ош шлэмжым упшалынат, тул гай йўлышö шинчаж дэн чыламат порын ончалэш, Асьаланат, Оттоланат, Андроновланат шкэ чон көргыжым почын пуаш сэмын шинча, „йөрдымын ыштэнам гын, ида өпкэлэ“ манын тэвэ-тэвэ каласа, вара Андроновын ала могай мутшылан комдык лийын воштыл колта.

— Мо пэш күмўлжö нөлталаалтын... варажым шорташ тўнгалэш дыр,—шоналта Отто.

Маринан Андроновлан пылышышкыжэ ала мом ойлымыж годем, Асьа Оттом „йўштö памаш дэк кайэна, вуйым нөртэна, кэчэ пэш когарта“ манын, налын кайыш.

Чарныдэ чыр шоктэн кү курык гыч йогышо, ий ганьэ йўштö памаш дэк миймөнгö, Асьа вўдым изэ кормыжэшыжэ тэмэн-тэмэн шўргыжым мушко, йөр-ратэн йўö, вара „вашкэрак“, Асьа, мо пэш кужун шогэт“, манын вучышо Отто ўмбак вўдым кэнэта шыжыктэн корангэ.

Коктынат вошгыл колтат.

Оттоат „у-у сай улмаш!“ малдэн йўыл-дальэ.

Вара йытык кэрно дэн курыкыш кў-заш тўнальыч.

Изыш кайэн, чытыр кокла гыч лэк-мөнгө, Отто, Асьян кид-копажым кор-мышталын, öрын шогальэ: ончылно—куэрлам пўчкын катыкэмдымэ сэмын, пэш куго чара вэр; шола могоырышто—изэ чашкэр; чашкэр йыр, ош шовыр чийэн пайрамыш погынышо мотор ўдыр-влак сэмын куэ-влак лўнгэн шогат; пурла могоырно—йалт локшыч волтымо сэмын кў курык шинча. Тыгай чодра да курык коклаштэ, кумда пасу ганьэ олык мучко, лэвэ мардэжэш лўнгалтын, йомакысэ сэмын, мильонлэн-мильярдлэн пэлэдыш кушкэш. Могай-могай тўсанат укэ гын тыштэ!..

— Асья!—маньят Отто, моло нымам пэлэштыдэ, Асьян лывыргэ капшым элталэн шогальэ.

Оттон, пэлэдыш пасу ўмбач шинчажым ойырэн кэртдэ öрын ончымыжым ужат, Асья пэлэштыш:

— Тэвэ кушто альпий панорамэ!

Төварак вэрыш, пэлэдыш коклаш пурэн шинчыч.

Вуйэш шушо капышт дэн, чэвэр чурыйышт дэн нуно коктынат ты пасусо эн сай пэлэдыш сэмын рас палдырнат.

Асья сылнэ пэлэдыш-влакым кидшэ йымач погэн тодо, шэм ўпэшыжэ упшальэ, вара Алтай курыкышто гына шочшо, шкэ йöратымэ ал пэлэдышым кўрлын, Оттон ош тувырысо он кўсэнышкыжэ пыжыктыш.

Отто, вуйжым Асьян ончылкыжо пыштэнат, изэ шўмжын ныгунам лийдымэ сэмын сылнын мурымыжым куанэн колышт кийа.

Асья кумык лийэ, сирой тувырэшыжэ кысалтшэ ўдыр онжо, Отто шўргэш логалын, чонан ганьэ чакнаш төчэн ильэ да Отто Асьям элталэн шупшал колтыш.

— Асьям... Алтай пэлэдышэм йöратымэм!—маньэ Отто шўм көргө йўкшө дэн.

Асья, пушкыдо кид копажым Оттон вуйжө йымакэ пыштышат, ончылсо кандын-ужаргын койшо тўтыра кокласэ курык вэлыш ончаш тўнальэ...

Уло шўмжө дэн йöратышэ, уло шонымашыжым Отто йыр чумырышо, адак изэ шўмжө сэмынак ойырэн налдымашлык лышылэмшэ Отто дэн пырля кэрэк кушкат кайаш йамдэ лийшэ Асья,—шкэнжын пўтынэ шўм-кылжэ йыбыртымым, адак ты пэлэдыш сэмын сылнэ капыштыжэ тул ганьэ вўржө модным куанэн шижын, шкэ пийалжым шонэн, йатыр жапышкэн пэлэштыдэ, эрэ ончык ончэн шинча...

Тугай годым, айдэмэ мут, кэрэк могай куго куатан, кэлгэ, сылнэ лийэш гынат, шўм көргысө мурыжым каласэн пуэи кэртэш маныда мо?

Сандэнэ, йöратымыж дэн йыгырэ шогалын, кид дэн кидым кучэн, ты курык воктэнсэ пэлэдыш пасу сэмын улшо мучашдымэ, сылнэ илыш корно дэн кайаш йамдэ улшо Чолпанат,—Асьян шкэ шўм көргысө пийалжэ нэргэн йўкдэ мурымыжым ныма мутдэгэчак умлыш.

Воктэжыжэ шинчэ, элталыш, пундашдымэ чэвэр шинчашкыжэ ончалыэ.

— Шўмэ-эм.. шöртнэ-эм!—нызылгын манын Асья, шкэнжын йöратымыжын тўрвыжым, шўргыжым, шинчажым шупшал-шупшал колтыш.

— Асья.. мыйын куандарышэм.. лышылэм.. каласэ, каласаш сөрэнат: мийэт вэт мый дэнэм?

— Ончыч тый каласэ, каласэ адак, йöратэм ман!—Асья Оттон шўйэшыжэ кэржалтынат, чон йыбыртэн воштылал, шинчашкыжэ онча.

— Йöратэм, йöратэм, йöратэм,—Отто, Асьян пэлэдыш ганьэ почылтшо тўрвыжым шупшал шупшал каласа...

— ... Асья, талат токанак ойлэнам: пэрвой касыштэ мурымэт годымак викок мийэн шупшалын, йöратымэмым ойлышаш ганьэ лийынам... Асья, каласэ... Моско ок кэлшэ манат, мый шкат тувэч

кайэм... тынгэрак куснэм—шкэнан вэ-лыш.. йа, каласэ, танэм!

— Шортньэм.. Чолпанэм... ончал шин-чашкэм... палышыч?—Асьа уло пийал-жым палдыртэн, ныгунам колдымо сылнэ лэч сылнэ онгыр ганьэ воштылал колта..

Тугудэштэк Оттон шүм кылжылан ку-рык коклаштэ пүтынэ туньам шулдыран-дышэ симфоний тунгалмэ ганьэ чучыл-дыш, пылышыжлан йырым-йыр „Тор-рэадорым“ мурымо сэмын шокталтыш, пэлэдыш влак, мильионлэн Пэрсимфан-сыш савырнэн, йыбыртэн шокташ тунгалыч. Лэвэ мардэж, сүаныш чийэн шонгалшэ ганьэ ош куэм ужат, йывыртэн „лыж лыж-лыж“ кутыралын эрта. Вок-тэнсэ күй курыкат, айдэмын пэлэдышыжэ-влаклан поро саламым каласаш, йошкар онган чэвэр кайык мужырым чоңгэштык-тэн колта. Мүй погышо изэ мүйш, лышыл пэлэдыш умбач, Асьа дэн Оттолан му-рышыла ызгэн шинча. Ончылсо шонго курыкат, рвэээ йэн-влакын воктэнсэ па-маш сэмын йандар пийалыштым моктэн, чал вуйжым савэн шога.. Э-эх, сылнэ йэмыш ганьэ шушо үдыр дэн эргын кап-кылыштышт рвэээ шүм, талэ уш, шокшо вур ик сэм дэн мураш тунгалмэ годым мо чытэн кэртэш гын? Түжэм ийлэн чыла чонаным куандарэн коштшо кава оза—йумартлэ кэчат, Асьан „ма-рийэм“ манын шупшалын, Оттом элталэн киймыжым ужын, „мый ганьэмак кужо ўмыран лийза, пийалан илыза“ маншэ сэмын йыбыртэн, чыламак куандарэн воштылэш, воштылэш, воштылэш...

* * *

... ОТТО Аплайын пачэрыштак Асьа дэн пырля ик пөлэмыштэ тылызат пэлэ илыш. Ту жапыштэ, Аплай дэн Грунья тыршымэ дэн, пэш йамлэ йошкар сүан эртыш. Тушко культбазысэ да аймак пашайэн-влак, адак Кэдровик, колхоз калыкат шуко погынышт, Марина гына укэ ильэ.

Оттон отпускшо пытышаш годым вашкэ колтымо тыгай сэрыш тольо:

„Отто, ончычак, марий сэрымыла, тул гай шокшо саламым каласэм, а то вара мондалтынат кэртэш (токан ик үдырлан вашкэ сэрымэм дэн саламым удралаш мондэнам—ваш лийат тэвэ когарта!). Канымэ жапэт пыташ тийыш ындэ, вара кунам тышкыла? Тол тэркэт, тол шочмо элышкэт вашкэрак, пэш вучэна, могай пашайэнгым муат—чыла кондо, паша шуко. Тыйым Москош ужмэм годым (вич тылызышкат шуэш, йөра Алтай гыч писмадым налым, тыглай адрэсэ-дымат ом шинчэ ильэ: тый номат сэмын улатыс, ик вэрыштэ вэкат от шин-чэ) плошчадкым ижэ муына манынам ильэ, мый пörтылмэшкэм муынытат улмаш, ындэ стройко вийын кайа. Па-шазылан илымэ вэр ышталтэ ончычак. Марий гыч кок түжэмыш шуэш, вэрбов-ко дэнак адак толыт, чыла пашазэ тэнийлан—9 түжэм. Тол саманрак, куль-тур пашайэнг шагал. Клубым ты кэчылаш-тэ шуктэна, пэш куго, сай лийшаш, шыжылан драмтруппо толэш.

„Музыкантым муат ала? Кугын түлэна (культпросвэт паша нэргэн правительствэ камис пэш чот каласэн кодыш, тымартэ тывэч-тувэч гына ыштаттат, ындэ нөл-талашак возэш) Тый ик алтайкым пэш моктэн сэрэнат ильэ, артисткак оыл гын өшө... Ала марлан налыч? Ой, Отто, ит вашкэ налаш, тыштэ марий үдыр шуко, тэвэ нунын кокла гыч ик младший инжэньэр уло,—нымогай артисткат ок күл, ай!“...

Отто Асьалан, ты сэрышым рушлаш кусарэн лудмыж годым, сэдэ вэрыш шуат, коктынат воштыл колтышт.

— Нал айда инжэньэрэдым, йөрэтэнат дыр, мыйын тэвыс инжэньэрэм!—манын Асьам шупшалат умбакыжэ лудо.

„...ок күл, ай! Моло калык гычат шуко, ик французэнка уло, тый гайэтак журналист пашам ышта, рушлажэ ойлэн төча, тэвэ марла ойлэн ок мошто, а то тудымат тэмлэн кэртам ильэ, а, Отто? Илыш тыштэ гүж, паша шолэш вэлэ, пу-рак вэлэ лэктын кодэш. Тол мэмнан дэк, газэтэт гыч утлэн от кэрт гын, посткор лийын тол, матэриал—воктэнсэ курык-на нарэ. Укэ гын, марий газэт рэдактыр-лан шогалтэна (ончыкэчэ гына лукташ тунгалалтэ), йа клубыш вуйлаташ пүртэн шындэмат, коч пашам ыштэ, коч артист-кэ-влакым ончэн шинчэ, оксам садак түлэм...“

— Ну, ит ишкылэ, шинчэм тыйым: ик кумырэтат йара ок йом... пэш сай хозай-сгвэнник, ындэ помдирэктырлан шогалтэ-ныт,—маньэ Отто Асьалан.

„... оксам... түлэм. Моло пашанат шуко, толатат чонэтлан мо кэлша, тудым налат. Тол вашкэрак. Лышэммет годым тэлэгра-мым пу, стансашкэ Finkohn эмым колтэм ит лүд, күртнө корно дэч 17 километр вэлэ, корнына марийын идым чараж дэчат шыма). Чэвэрын, вучэна. Андрей Толкын.

P.S. Мондэнам: садэ французжэнкэ, тошто Уркварт завотын (ту ожнак пэгыралтшэ завотын мландыжэ, пөрти ө пүтынэек мланна вэрэштэ) архившым актармыж годым (чорт шинчыжэ, ала кузэ мэмнан-влак тудлан эркым пуэныт!) пашазэ спискым муын. Ик пашазэ лүм тэнгэлэн тыгэ сэралтын: „нъмыч уста пашазэ, стачкэ 1914“. Ий дэч вара крэсым шындэныт. Палэмдышыштэ: „Отто лүман 5 ийаш эргыжэ кодын, ончаш пуалтын“. Спискэ пэлэн кок фото: иктыштыжэ куго капан, мыйыкан йэн, вэсыштыжэ—чэвэр гына йоча. Ала тый улат ачат дэн пырля, Отто? Ик кана ала мом түгэрак ойлэнат ильэ. Ойлымат ок күл, французжэнкалан икнымат ыш вэрэшт, ўжыктэн чыла докүмэнтим мөнггөш нална. Йа, чэвэрын. Толат гын чыла ужат, тол вашкэрак, па-чэр йамдэ, мыйын илымэ у пörгыштак. А. Толкын. 1933. VIII. 7“.

„Адак мондэнам (ты тьэлэфоным күрыштолшаш гай лийынам: пöлә вэлэ) оксам Новосибирскыш пурэн нал, тачэ тьэлэграф дэн кусарышым. А. Т.“

Отто, ту сэрышым шкэ лудмыж годым, постскриптумыш шуат, йатыр шонэн шинчыш, вара воштылалын, шкаланжэ шкэ каласыш: „тэвэ ойлымашысэ гэро-йынродословныйжым Андрей Толкынат почын пуо!“... Ындыжым ты сэрышым Асьалан кусарымыж годым, ты вэрым вашкэрак лудын пуо да киньэл шогалын Асьач кок кидшым кучышат йодо.

— Кайэна?

— Йодшашат укэ, кайыдэ мо!—Асьа Оттом элталэн шупшал колта.

... Кайаш погынымөнгө; командировко гыч пörтылшö Николай куржын пурышат, кычкральэ:

— У-ух, пүжалтым, тачак кайэда дыр

манын вашкэн тольым. Отто, мыйат кайэм вэт!

— Кушко?

— Кундэмышкэм! Эрла гыч — отпуск, мийэн ужын толшаш. Тушто адак у куго стройкым—Маргрэсым тунгалыныт маныт пэш ужмо шуэш!

— Йöра, пырля кайаш вэсэла лийэш, маньат Отто, нэлэ капан Николайын тачэ ала молан йыбыртэн куштылэммыжым воштылал кодэш...

— Проблэмэт кузэ вара?—йодо Апплай, кастэнэ пытартыш кана пырля погынен шинчымэ годым.

— Могай пр блэм?

— Ээй, Отто, йыбыртымэ дэн марий пашайэн нэргэн ўчашымынамат мондэ-нат улмаш!—воштылэш Апплай.

— Аха, молан мондэнам, укэ: тэвыс, тый манмэгла, кок йолан ик фактшэ,—Отто, парньаж дэн шкэнжым ончыкта,—марий пашазэ коклашкэ, стройкышко ышташ кайа, Андрейын сэрышыжым лудычыс!

— А вэс кок йолан фактшэ кузэ вара?—адак йодэш Апплай Асьа ўмбак ончык-тышыла.

— Тудат кайа...

—... Марий коклашкэ ман!—Апплай Оттом, шыдэштараш төчышö сэмын, адакат воштылэш,—алтай коклаштыжэ көышта вара, тый нунын спэциалистыштым налын кайэтат?

— Мый ик йэнгым нэнгайэм, тэ марий гыч ик Кэдровикыштэ гына кумытын улыда—маньэ Отто.

— Кудалтэ проблэмэдым, көлан күлэшыжэ!—Николай Апплайын воштылмыжым күрлэш, — тугай проблэмат лийын огэш кэрт, йэн кушто шона, тушто ышта, войэннэ посэлэныштытэ огына илэ вэт, совэт кугыжаныштэ!

— А-а, ойлэ-эт укэм...—Апплай кидшым рүзалта,—иктат ок шоно: марий врачлан марий пэдагогичкым вийыт марлан пуэн, вийытак марий элыш колташ манын... Чэпу-ха! А тэвэ посна йэнгын күлэшыжым кугыжанышын күлэшыж дэнэ кэлыштарэн мошташ күлэш ильэ...

— А мо йөн дэн кэлышгарашыжэ?
— йодэш Николай.

— Мый кувэч шинчэм? Марий спэциалистым ом вуйлатыс, ту пашаштэ шогышыжо шкэ шоналтыжэ.

Аплай пашаш нойэн толынат, сырышэ сэмын кутыра. Тыдым ужын, Грунья тудлан шинчам сэмалтышат, Аплай шижылдэн нальэ, воштылал пэлэштыш:

— Отто, ит өпкэлэ, мы воштыл гына ойлышым вэт! На кучо Асьадым, чот кучо, Алтайыш ынжэ курж! —манын, йыгырэшинчышэ Асьа дэн Оттон кидыштым ваш уша.

Вара Аплай, шкэ пүкэнжэ воктэн, вачыш кидшым пыштэн шогышо Груньяжым элталышат, каласыш:

— Да-а... рыскалан улыда, завогыш кайэда... Ик кана огыл иккана, мээт Грунья дэн коктын, тувэл вэлышкырак кайыдэ она чытэ...

* * *

НОВОСИБИРСК—УФА лүман пушкыдо вагонышко кокла капан, чэвэр алтай ўдрамаш дэн трупкам пурлшоб рвэээ пөрийэн толын пурат. Нунын дэч ончыч купэшкэ чэmodан-влакым кондэн пыштышэ ош ончылакан йэн, ваш лийын омсам почат, рвэээ йумартлэ мужырлан вуйжым савэн, оксам налын, таум ыштэн лэктын кайыш.

Изыш лиймөнгө, пэрвой онгыр пэралтыш.

Почылтшо окна гыч маньэвр паровоз шүшкалтымэ, пашазым ваш лийшэ оркэстрын шоктымыжо, мўндыр завод муралтымэ, шўдылэн йэнгын платформышто коштымыжо, ойлымыжо, воштылмыжо раш шоктыш.

— Чэвэрын, мый ончыч Свэрдловск гыч возэм,—маньат, окна йымалнэ шогышо Николай Асьа дэн Оттолан кидым пуо.

Кокымшо онгыр... кумышо...

Шўлэшт куржын толшо Марина, окна воктэк шуат, Асьа дэн Оттолан кид пуаш, адак йамдэ сэрымэ адресыжым купэшкэ кудалташ вэл йэтшыш, пойээд тарваныш. Марина лум гай чылк ош солыкшым луктын, экспрэсс йоммэшкэ, шинча вўдышым ўштыл-ўштыл рўзэн кодэш...

Паровоз, шэм трубаж гыч, завод сэмын, шикшыжым луктын, солык олмэш рўзалын кожганыш.

— Паш-шашш... паш-шашш... пашашташ... пашашташ... ышташ, ышташ, ышташ...—паровоз угыр вашкэн окна гыч Комбайнстройым ончэн эртышэ Асьа дэн Оттон шўмыштышт-ушыштышт улшо мутымак йыбыртэн ойлэн кайа.

— Ышташ стройкыш... ышташ стройкыш...— Оттомытын вагон кольасат вашэш пэлэшта.

Паровоз, кумда пасуш лэктат, йылгыж кийшэ вик корнылан куанэн, йужым чытырыктэн, лўтын чойын шўм көргыж дэн муралтэн колта:

— Э-э эй-й й!

Тунамак вагон кольаса-влак иктэ-вэсыштым уэтлэн кутырат:

— Стройкыш... стройкыш... стройкыш... стройкыш корно, корно стройкыш... корным, корным, корным!..

— Йа, ындэ корнышто улына!—маньат Отто, ватыжэ ваштарэш шинчын, кидшым кучыш.

Асьа воштылал, шинчашкыжэ ончалал, йыбыртэн пэлэштыш:

— Корнышто!

Ү ч ө

Ойлымаш

Алдиар К.

1

ЛОГИН ЙАЛ пич мала. Урэмыштэ ик пий йу́кат ок шокто. Лач тэлэ кукшо мардэж гына „пуж ж-ж“ пуалын, куштылго лумым түргыкта. Йалыштэ кызыт илыш йэж иктат укэ манмэ дэч, лач ик вэрэ гына, изурэмлан йожэк чараклыл пытарымэ шэм изи пөртыштө сокыр лампэ воктэнэ кок йэнг койэш. Иктыжэ рвэээ мари, альэ өршыжат лэктын огыл, кыньэр вуйжо дэнэ үстэл лукэш энэртэн, вуйжым кид копажэ дэн урзэн шинчын. Вэсыжэ лопка шүргө пылшан, шэмалгырак үдрамаш, үстэл вэс лукушто шинча.

Нунын түсыштым ончэн,—нинэ альэ шукэртэ огыл ушнэныт, пэш орийэн улыт—манын чылтат от шоно. Пөрийэнжэ альэ коло ийым вэлэ вончэн гынат, түсыж дэнэ илалшэ йэнгла койэш. Шинчажэ волэн кайышэ, нэр воктэныжэ кок могырым көрэмалтын. Изижэ годсэк нэлэ, нужда илышыштэ эртарымыж дэнэ рвэээ кап-кылэшыжэ палэ кодын.

Үдрамашыжэ тудын дэчын кугырак ийгодан гынат, рвэзырак койэш. Тудыжынат марлан миймыж дэч вара түсыжө йатыр вашталтын.

Кузэ от ойгыро, кузэ от пытэ—вэт тидэ орийэн мужыр үмбалнэ озанлыкын чумыр нэлгытшэ кийа. Суртышто пашам ыштэн кэртшэ моло үшан йэнг укэ.

Тэвэ, комака үмбалнэ, Опайын шонго, сокыр ачажэ-Йыныс кугыза кийа. Тудын дэчын мом йодат. Тудым альэ кочкашыжат үстэл коклашкэ вүдэн кондыдэ ок лий. Кид шүм дэнэ йыдалым ышташ төча да, йыдал дэнэ мо пэш кугу пийдажэ лийын кэртэш.

Йарнэн, кошкэн пытышэ аважат сурт коклаштэ вэлэ тошкыштын кэртэш. Лучко ийаш Чачук шужаржат пашалан шуэш манын үшанышашлык огыл. Тудын изижэ годымак шинчажэ пужлэн ыльат, кызыт пэлэ-сокыр тошкыштэш. Лач Мичуш шольыж гына мүндүр үшаным пуа. Тудо индэш ийаш вэлэ гынат, пэш чолга рвэээ. Кызытшэ тудат кугу полышымак пуэн ок кэрт.

Ипай изажэ гэрман сарыш кайымэ дэч вара кушкын шуышо Опайлан тыгай йэшым оычэн ашнаш логальэ.

Пашачэ пэш күлэш да, илышыжэ пэш йорло гынат, Опай ышкэ йалыштыжак үдырым нальэ. „Мый пашаштэ коштам, ватэм суртышто вольыкым ончэн ила. Ушкал прэзым ыштэн шукта гын, шөртик дэнат йэшэм кочкын-йүн илэн кэртэш“—шоныш.

Тидэ шонымашыжат лийын ыш шу. Йозакым түлэн ыш шукто да „тачэ-эрла лийэш“ манын үшанэн шогымо ушкалжымат луктын ужалышт. Альэ шорыкйол пайрэм вэлэ эртэн, Опайын кочкаш киндыжат пытэн. Ындэ кок кэчэ лийэш лач парэнгэ дэнэ вэлэ илат. Вүташтэ кок шорыкшо да ик кыньэ тулэ гай имныжэ тачэ кэчэгут кочдэ шогат. Шудо шукэртак пытэн. Уржа олымжымат вольыкшылан тэнггэчэ кастэнэ пыартышым пуышт.

— Кузэ илаш тўналына, Марпуш,— Опай йодо.

Ачажэ дэнэ илымэ годым Марпуш тыгай нэлэ илышым ужын огыл. Тудын ачажэ ик марда илышан крэсаньык. Саддан кызыт Марпушлан пэш нэлын тучэш. Моло сэмын сүйан дэнэ марлан

кайшэ лийэш гын, ойырлэнат кайа вэлэ ыльэ дыр. Кызыт тудым кок шоныш пэш пэнтгыдын куча. Марлан кайымыжэ годым ачаж дэчын йодын огыл, шолып кайэн. „Кызыт мийэн пурэм гын, ачиймыт мом каласат. Поктэн луктыт дыр“, — шона. Адак Опайжымат чамана. Опайжылан нужна улмыжым шинчэдэ толын огыл. Пэш йөрэтэн илэн. Кызытат ты йоратымыжэ пытэн огыл. Опай мом кұшта гынат, чыла ыштышашлык.

Тыйэ нимат шонэн шотым ом му. Кэрэк кузэ гынат, тачэ иктаж йоным муаш күлэш. Ышкэжэ парэнгэ дэнэ чытэна гынат, вольыкшо пэш жал!—орырак Марпуш пэлэштыш.

Иктаж йоным муаш күлэшыжым Опай ышкат пэш шинча. Садланак вэт тачэ кэчэгут тудо ышкэ ушыжым түрлын тодышт толашыш. Тугэ гынат нымом шонэн ок му. Ушыштыжо шудо, ложаш, пу вэлэ шога. „Тачэ иктажым шонэн ом му гын, иктаж кум-ныл кэчэ гыч ышкэжэ парэнгэ дэч посна кодына, вара чылтак шужаш пэрна. Имньат вара чылт йөрлэш, ныгушко кычкэн лэкташ йордымө лийэш. Пуат шагал кодын. Кузэ ыштышаш, мом шотым мушаш“—шона.

— Ала пошкудышто шудым кұсын муаш лийэш. Ик пут чолю муат гынат, вара умбакыжэ иктаж йоным муын лукташ лийэш ыльэ,— маньэ Марпуш.

— Кө тугай поро йэнгэ уло гын. Вэт мэмнан ұшанжэ шэнгалнына чылтат укэ. Ёшанэт лийэш гын вэлэ пошкудо пуа... Илышнажым ужытыс.

— Тапай изаймыт дэк мийэн ончаш гын, ала кэнэжым пашам ыштымыла пуа... Укэ гын кузэ ышташ. Лэктын налаш оксанажэ укэ вэт.

Опай ватыжэ могырыш „чуй“ ончалыэ да вуйжым рұзалтыш. Тапайын ожнысо осал пашажым шоналтышат, тудын шұмжө шолаш тўнгальэ. Йыныс кугызалан Тапай ожно пэш сайын шинчалтэн. Тидым Опай чылтат ок мондо. Садланак тудо Тапай дэк сөрвалаш ынэж кай.

— Тапай дэк сөрвалаш ом кай. Тудо садыгак ок пу. Пуа гынат, тудын кулжо лийдэ ок лий. Лучо мэ пасу гыч шудым оптэн толына,—изиш шонэн шинчымэкыжэ Опай пэлэштыш.

Опайын луктын каласымылан Марпуш кэнэташтэ нымомат пэлэштэн ыш мошто. Опайын шинчашкэ „чурк“ ончалыэ да вуйжым ұлыкө сакалтыш.

— Тыгай пургыжан йұдыштө кушто муна вара. Уло шұкшұ имньынам иктаж вэрэ пижыктэн пуштына вэт,—маньы, йодмо сэмын, Марпуш пэлэштыш.

— Муна. Ложаш энэрыштэ поян Тапайын каванжэ шинча,—маньэ Опай Вара изиш коштышто да Марпуш ватыжэ воктэк мийэн шинчын, ойлаш тўнгальэ:

— Мэ уло гыч огына ыштэ тидэ пашам. Ныгэнат шужэн колымыжо ок шу. Пойан Тапайыным кондэна гынат, тудын катык ок лий. Тудо пұжвұдым йоктарэнак тыгэ пойн огыл. Мэмнамат пэш шуко пызырэн. Гэрман сар тўнгалмэ ий йозаклан ик тэнгэ ситэн огыл да ачий, сымварым сақлатыш пыштэн, туддэч ик тэнгэ оксам арыш. Кызытат сымавар нунын дэнак. Ачажэ салтакыш каймэ дэч вара Эчан дэкэ мийэн йодымат, тудо мый дэчэм сымаварлан лу пут ложашым йодо..

— Нуно ышкэныштын улмо ұмбачак мэмнан гай йорло йэнгым пызырат. А мыйэ шужэн колымо дэч гына нунын ик тэр шудыштым тачэ оптэн толам,— кошартыш Опай..

II

ПЫЛШЫШКЭ урэм гыч гармон йўк пура: „тли-тли-тли тли“. Коклан коклан чот кычкыралын мурымо йўк шокта. Мурым адак гармон вашталта:

— Тли-тли-тли-тли“...

Шинчыш шуко
Рэман Миклай
Мэмнан шұйыштө
Вұрым йўын...

— Тли-тли-тли-тли...
Миклай шинчэн
Тронышто
А Гришажэ—
Алисан пөломыштө...

— Тли-тли-тли-тли...

Ындэ пытыш
Гришажат,
Пыжалт возо
Миклайжат....

— Тли-тли-тли-тли...

Логин йал мари-влак уйарнья пайрэм-мым ыштат. Кажнэ пörтыштö мурымо альэ тужын мутланымэ йүк шокта. Урэм дэнэ эртышылан мэлна да моло тамлэ кочкыш үпш вэлэ пура. Тидэ пайрэмьм Логин йал мари-влак эрык илышыштэ пәрвой эртарат. Пайрэмьштэ койышланэн коштшо урэдньыкат, стражньыкат, нэрым кагыртылшэ старшинат. укэ. Ож-нысо кугу логар кулак-влакат йүкыштым пэш кугун огыт лук. Ындэ йорло-влак оза улыт. Нуно ончыл радамыш лэкты-ныт. Йорло влакым Логин вуйлата. Йы-ныс Опай тудын пурла кидшэ.

Гармон да мурымо йүкым колыштын, Опай пытартыш тылзылаштэ эртышэ илышым шарналтэн шинча. А илышыжэ тидэ пытартыш ийыштэ вашталтын кайыш. Шошым кугыжам луктын шуышт, власьым „врэмэнэ правитьылствылан пуышт. „Ындэ илыш сайэмэш, эрык тольо“, манын Опай тунам пэш куанэн ыльэ. „Киндэ лийэш, сар чарна, изай мөнгö пörтылэш“ манын ушаныш. Укэ, Опай онталалтэ. Врэмэнэ правитьылствэ йорло-влаклан нымомат ыш пу, илыш эшэ утларак вэлэ нэлэмэ. Волостной зэмствэ пойан-влакым вэлэ аралыш. Сарым ышт чарнэ, эшэ угыч салтакыш гына погышт.

Опай йатыр колын. Эсэр, мэньшэвик, большэвик партий-влак ваш-ваш кучэ-далыт маныт. Но Октябр рэволюцо лиймэшкэ, могай партийжэ сай улмым тудо палэн шуын огыл.

Октябр рэволюцын пәрвой увэржэ Логин йалыш мландэ үмбак пәрвой лум вочмо дэнэ пырля тольо. „Буржуй-влакын врэмэнэ правитьылствышт шунгалт возо. Власьым большэвик-влак, пашазэ дэн крэсаньык-влак ышкэ кидышкышт нальыч“—маньж салтак гыч тийак Йогор возэн колтыш.

Тидэ жапыштак фронто гыч салтак-влак пörтылаш тунгалыч. Коклаштэ иктэ морьяк-влакат лэктэдышт. Йаллаштэ чүчкыдын митинг, погынымаш лийэ-даш тунгалыэ. Волостной зэмствым поктылын, рэвкомым ыштышаш нэргэн мут шарлыш.

Тидэ жапыштэ Логин йал марий-влакат ик докладчикым вэлэ огыл ужыныт. Иктыжэ-советлан полшаш, тошто чиновник-влакым поктылаш кычкыра. Вэсыжэ учрэдитьылнэ погынымаш мартэ нымат ышташ огыл манын тэмла. Пытартышлан Шүрго йал марий морьяк Миклай Кргорий тольо. Тудо калыкым погэн, пэш шуко ойлыш:

„Йолташ-влак, капиталист дэн помэ-шык кашакым сүмырышна. Ындэ влась мэмнан ышкэнан кидыштына. Кө эрыкыштэ илынэжэ гын, кө сарым чарынэжэ гын, кө эргыжым, марижым пörтыл-тынэжэ гын, совет власлан, большэвик-влаклан полшыза. Мый советыш депутат улам, Пэтроград гыч толынам. Мый тэмдам үжам: айста волысыш кайэна, буржуазнэ зэмствым поктэн колтэн, ышкэнан власьым шындэна“.

— Пошкудо-влак, тудым ида колышт, тудо тэмдам ондала. Мэ учрэдитьылнэ погынымашым вучэна,—шоктыш омса воктэлнэ.—Мэ...

Йүклан ойжым кошарташ Логин эрыкым ыш пу, үстэл воктэкэ кынээл шогалын, уло йүкшö дэнэ кычкыральэ:

— Пошкудо влак! „Корак—корак мурымак мура“ маныт. Тидэ тыгак. Колда вэт, пойан Тапай омса түр гыч мом ойлыш. Совет влась пойан-влак ваштарэш, йорло дэн марда крэсаньык вэрч шога. Садлан пойан Тапайат буржуй-влаклан йöным ыштышаш вэрч толаша. Тудын мутым колыштман огыл, кызытак волысыш кайаш.

— Кайэна, кызытак кайэна! Тапай мэмнан вүрнам йатыр йуын! Ончыкыжо йуын ынжэ кэрт манын, нунын власьыштым сүмырэн толына!—комака зоктэнэ шогышо Опай вэр гычшак кычкыральэ.

Кыргорийын ойжо почэш фронто гыч толшо салтак-влак, чыла йорло да ик мыньар марда крэсаньык-влак волысыш погынэн мийышт. Нунын миймэ жапыштэ моло йалла гычат погынэн мийэныт. Волосной зэмствыштэ улшо чиновник дэн тийак-влакым „ты“ манмэш кожэн луктыч. Тужакынак волыс рэвкомым сайлышт. Рэвкомыш вуйлатышылан Миклай Кргорийым, члэнлан Логиным да ик туныктышым пуртышт...

Тидым Опай чыла тачсэ гайак шарна, кызытат чыла ужын шогымыжла тучэш.

Гармонйүк шоктымым чарныш. Рвэзэ-влак ала кушко пурышт дыр. Опайат окна воктэчшэ тарванэн, ужга пинчакшым чийаш тўнгальэ. „Ышкэтын шинчэн йыгыжгышымат, лучо иктаж вэрэ мийэн толам“ шоналтыш...

Мэрон пөрт чытыралтын гына шинча. Пэш мурат. Ёстэл төрыштө ик мыньар йэн ўдрамаш дэн пөрийэн-влак шинчылтыт. Нунын коклаштэ поян Тапайын шольыжо Ёрчөмөй, чэркэ старыс Вөдыр кугыза да тудын эргыжэ Васлий. Ёстэл ваштарэш Мэрон аракам тэмкалэн шинча. Воктэнжэ ватыжэ шогылтэш. Максым тайныштыл-тайныштыл пөрт покшэлнэ чўчка, мура, камвозаш төча.

Мурымо йўкым колын, Опайат Мэрон дэкэ пурыш.

— Эй-й, Опай шольо толэш ужат... Пэш сай, пэш сай... Тол тышкырак, уна лий,—маньэ Мэрон ватэ.

— Тол, тол,—Мэронжат пэлэштыш.

Мурымым ик жаплан чарнышт. Опайлан ёстэл төрыштө вэрым пушашлан чакланаш тўнгальыч.

Опай ёстэл төрышкө шичмэк, Мэрон ик чэрэт вэлэ йўктэн шуктыш, Ёрчөмөй шылтыкым кычалаш тўнгальэ.

— Коч, Опай, коч,—манэш Мэрон.

— Мый пэш кочкам, шунымэт ок кўл,—Опай вашмутым пуа.

— Тугэ шол, тэ шунымым огыда вучо... тэний тэ „комисар“ улыда,—Ёрчөмөй коклаш пура.

— Йөра, Ёрчөмөй, кызыт, йўмө го-

дым, тугайым ойлыштмо ок кўл,—суртан оза Ёрчөмөйым чараш толаша. Вара чыла могырыш савырнэн, чарнажым нөлталын пэлэштыш:

— Айста иктыгыч йўн колтэна да муралтэна.

— „Комисар“ ончылно мураш ок лий.. Ёрчөмөй игылтэш.

— Чарнэ. Ёрчөмөй,—ватыжэ чара-Вара моло ватэ-влак дэк савырнэн, ўжө:—Айста, ватэ-влак, муралтэна. Тый Натук, талэ улат, лук ик сай мурым.

— Тўнгал, Натук, тўнгал, моло-влакат пэлэштышт.

Макси ватэ пөрт покшэкэ лэктын, кугызажым ёнтальэ да чўчкалтэн кольтыш:

Изи вўдэт йогальэ-э-э,

Кугу вўдышкэт ушнальэ-э э...

Чыланат ушнышт:

Кугу вўдшө йогальэ да-а

Лыкын-лукын йогальэ э.

Опайын мурыдэ шинчымым ужын, мурымо лугыч Макси пэлэштыш:

— Тый, Опай, молан от полшо, альэ мэмнан дэнэ пырльа мурымэт ок шу.

Лукшо йы-ыда

Мө-өдө-ө ву-у-уй.

Мөдөву-уй йы-ыда-а

Парэнгэ шудо-о-о...

Моло влак мурымо годым ёстэл төрыштө Ёрчөмөй, Опай, Вөдыр кугыза кумытын пэш ўчашэн шинчат. Ёрчөмөйжө эрэ шылдыкым кычалэш. Тудлан Вөдыр кугызат полша. Опайат ожнысыжла чакнэн шогымаш укэ. Ожныжат пэш лўдмашак укэ ыльэ, а кызытшэ чылтак ок лўд. „Ындэ тошто саман огыл, совет влась... мыйым нымат ыштэн огыда кэрт“ шона. Опайын лўддэ мутланымыжэ нуным утларак вэлэ сырыкта. „Кузэ тидэ „нолнэр“ мэмнан ваштарэш тыгэ мутланаш тоштэш“ шонат.

— Совет власьда пэнгыдэмын шуэш гын, вара мэмнам мом ыштэда,—йыгыла Ёрчөмөй.

— Ида лўд, шолтэн ок коч. Тыгайак айдэмэ лийда, лач мэмнам пызыраш гына эрыкка ок лий.

— А пушашэтшым пуэт чай,—Вӧдыр кугыза мутым кэлгэмдаш шонэн йодэш.

— Могай пушаш?

— Ик пут ложашэт, мондышыч мо.

— Тудо ик путлан мый тыланэт кок кэчэ пашам ыштэнамыс.. ок ситэ мо.

— Ныл кэчим ойлымо ыльыс.

— Тый, Вӧдыр изай, ындэ тудо налшашэт нэргэн итат шоно. Шэкланэ, нуно альэ ышкэнжыным луктыт,—Ӧрчӧмӧй тулда.

— А мо шонэт... луктына.

— Тэвэ мом шонэда улмаш,—Ӧрчӧмӧй Опаси дэк лишэмэш.—Тэ йындын йамдылан ўшанэн илэда.

Ӧрчӧмӧйын „пырткэ“ пэш чўчкыдын шўлымыж гыч Опай шижэ. „Тыштэ утларак мутланэн шинчэт гын, вуйэтланат муат“ шоналтыш. А ўдрамаш-влак эрэ йармыжит:

Парэнгэ-э шу-удо-о
Пэлэдмэ-э го-оды-ым
Мэмнан та-анна а
Саламым колты-ыш...

Скандал дэч ончыч шылшаш шоналтэн, Опай кыньэл кайаш тўнгалэ. Ӧрчӧмӧй тудым ок колто, урвалдэ гычшэ кучэн шупшэш. Тидым ужын Мэронат Опайым мӧнгӧ чактарэн шындыш.

— Шинчэ альэ, мо пэш вашкэ кайынат. Тый Ӧрчӧмӧй толашымым ит ончо, тудо так койышлана,—маньэ.

Ўдрамаш-влакат мурымыштым чарнэн, ўстэл воктэк шинчыч. Макси Опай воктэкэ мийэн шинчэ.

— Мурэн нойыштат... айста иктэ гыч йўн колтэна,—манын Мэрон чаркажым нӧлтальэ.

Опай изиш подыльат, чаркажым мӧнгӧ шындаш тўнгалын ыльэ, тудлан Ӧрчӧмӧй эркым ыш пу, чарка кучышо кидшым умшашкыжэ мӧнгӧ шўкэн наймийыш.

— Озажэ пумо годым йў, тудо шолыштмо огыл,—маньэ Ӧрчӧмӧй.

„Шолыштмо огыл“ манмым Опай умлэн ыш кэрт. Тидэ мыйым ворлан шотла мо манын шоналтыш да, но тунамак

ышкэ шонымыжлан ўшаныдэ пэлэштыш:

— Айда, ала мом ойлыштат, аракам ныгат ок шолышт.

— Аракам огыт шолышт, тидэ чын, а шудым шолыштыт.

Опайын могыржылан йўштын, шокшын тучаш тўнгалэ. Тудо шижэ. Ындыжэ мыйымак ойла шоналтыш. Первойжо Опайлан чылт сайын ыш туч, пэшак чот вожыльо. Тўсыжӧ койын чэвэргаш тўнгалэ. Кольа рожым муэш гын, тушкат пурэн кайа ыльэ дыр.

Тидэ жапыштэ ўстэл воктэнэ шинчышэ-влакат Опай могырыш ончал колтышт. Вӧдыр кугызан шинчажэ йўла вэлэ, Опайым нэлын колтышашла койэш.

— Молан нымат от пэлэштэ, Опай,—игылтын Вӧдыр кугыза йодэш.

— А мом ойлашыжэ, мый дэчэм нымат ыжда йод вэт.

— А-а, нымат ыжна йод мо.

— Молан Ложаш энэрыштэ мыйын шудым кодшо тэлым шолыштынат.

... Мый ындэ йодым, ойло,—Ӧрчӧмӧй Опайын тувыр онжым кормыштальэ.

— Шого, тувырым кушкэдат.. Мый тыйын шудым шолыштын омул, шонэнат омул,—Опай мучышташ тӧча.

— Кай, Ӧрчӧмӧй, чарнэ. Мыйын суртыштэм ида толашэ,—оза чара.

— Чарнымаш укэ... Шукэртсэк вашлийаш шонэн коштам ыльэ.

— Чарныман огыл. Ворым туныкташ кўлэш. Укэ гын, тудо вэсынымат шолышташ тўнгалэш,—Вӧдыр кугыза кычыра.

— Тўнгалмыжэ палэ... Ойлымыжым ыжда кол мо,—эргыжэ полша.

— Йол пундашыжым кырышаш.

Опай кыньэлын куржаш тўнгалын ыльэ, ыш кэрт: Ӧрчӧмӧй онэшыжак кырмэн лэктэ. Толашымыштла ўстэмбалымат шўкал колтышт, кўмыж совила да чашка „чыр-чор“ вэлэ шоктыш.

— Ой!

— Ай!

— Ындэ пытыш, чарныза манам!—
Макси ватэ чаргыжэш.

Ик минут жапыштэ пöрт көргö шолаш тўнгальэ. Солкалат, шупшкэдат, чаргыжыт, мушкындылыт. Опай пэлэн Öрчöмöй кырмэн вэлэ. Тудлан Вöдыр кугуза полша.

—Шўмгычшö, шўмгычшö кырышаш!—
Вöдыр кугызан эргыжэ Васлий тöрштылэш. Вара кидшым öрдышкö солалтэн, Опайым пэраш тўнгалын ыльэ, но йонгыш шэнтгэлнысэ Максим нэргычшэ шолэн колтыш. Тудыжо „ох“ кычкыралын лампэ ўмбак шунгалтэ. Лампэ лэктын возо, пöрт пычкэмыш лийэ.

—Эх, ындэ пытыш... Öрчöмöй ватэ, кугузатшым чарэ манам!—Натук чаргыжэш.

—А а, тэ тыгэ ыштэда... мый тэмдам уналан шотлэн пуртэнам. Лэкса тўгö, тушто тыланда пэш вольна,—манын Мэрон омсам почын шындышат, шўкэн лукташ тўнгальэ. Тидэ жапыштэ Опай Öрчöмöй кид гыч мучыштэн, омсаш тöрштыш, но углэн ыш кэрт: йаклака тошкэлтышэш шунгалтэ. Тудым Васлий мийэн кушкыж шинчэ, тöпкаш тўнгальэ.

—Тэвэ тыланэт совэт влась, тэвэ тыланэт киндэ!—мушкындымыжо йыда Васлий кычкыра.

Опай вийым погалтэн, кыньэл шогаля, Васлий тудын тупшо гыч мунчалтэн волыш. Опай куржаш вэлэ тўнгалын ыльэ, тудым кудывэчэш Öрчöмöй дэн Вöдыр кугыза авырышт. Пöрт воктэнэ кийшэ пўнчö укшым Опай нальат, Öрчöмöй дэкэ куржын мийыш.

—Ит пиж, коранг... укэ гын, товатат шэлам!

—А-а, тый эшэ шугыньым налнат. Тол, Вöдыр изай,—кычкыралын, Öрчöмöй Опай ваштарэш куржын мийыш.

—Тый!—шоктыш... Öрчöмöй лумыш шунгалтэ.

Опай тудын йолжо коч тöрштэн, капкашкэ чымалтэ...

Эрлашыжым эрдэнэ Логин йал мучко увэр шарлыш:

—Öрчöмöйым Опай шугыньö дэнэ пэрэн, маныт.

—Вара мо лийын Öрчöмöйжö, колэн огыл дыр?—йодэш иктэ.

—Мый мишымат, кырэн пытарымэ; комака ўмбалнэ шинча.

А Тапай ватэ шуйалта вэлэ:

—Тэвэ ужыда, йорло-влакэт мом ыштылыт. Нунылан эркым пуэт гын, суртышкэт пурэн, ышкэндым поктыл луктыт...

Ўйарньа эртымэкат тидэ паша нэргэн Логин йалыштэ йатыр ойлышто, Утларакшэ Тапай дэн Öрчöмöй сурт кундэмыштэ тидын нэргэн мутланымаш илыш.

Öрчöмöй эрэ комака ўмбалнэ йынгысэн кийа.

—О-ой, о-ой...

Тудым колышт шинчышэ йэнг пошкудышко лэктэшат, мондалт шушо пашам адак тарвата:

—Öрчöмöйэт альят тöрланэн огыл, тугак йынгысэн кийа.

—Ындыжэ тöрлана дыр, колшаш—тунамак кола ыльэ,—манэш пошкудо.

Тидэ паша нэргэн Опай ышкат йатыр шонэн. Ватыжымат икана вэлэ огыл шудалын.

—Тый тынарыш шуктышыч.. Тый от ойло ыльэ гын, нөгат ок шиж ыльэ,—манын тудо.

Шудым шолыштмо дэч вара Опайын ватыжэ ойырлэн кайэн. Эрэ укэ дэнэ орланэн, йэнгын шыдыжэ лэктэш. Тыгэ Опай дэнэ ватыжэ коклаштат сырымаш лийын. Изи гыч кугуракыш, вара кугушко,—тыгэ сырымаш кушкын толын. Кэнэжым нуно чылт торлэн кайышт. Марпуш, марижлан ўчим шуктэм шонэн, кайшылак Талай дэкэ пурэн, шудо шолыштмо нэргэн ойлэн...

Тунам йонгыш лимыжлан Марпуш кызыт ышкат пэш ойгыра. Но тунам мөнгö толам шонэн огыл. „Кыньэр вуй тыштак да пурлаш ок лий“ маныт. Марпушат мариж дэч посна шукат ыш илэ, мөнгö тольö вэлэ, но ик кана луктын пэлэштымыжым нимо дэнат мөнгö логэн налаш ок лий.

Өрчөмөйым пэрымыж нэргэн Опай Логин дэнат шуко мутланэн. Логин тудлан йошкар гвардийыш кайаш тэмлэн:

—Тушко кайэт гын, Өрчөмөй кола гынат утлэт. А тужэч пөртылмэкэтшэ тыйым нөгат тўкаш ок тошт. Совэт власьым аралэт, ышкэндымат утарэт, — манын Логин

Опай көнэн огыл. „Мый йалыштат совэт власьлан полшэн кэртам“ шонэн тудо. Утларакшэ Опайым ик шонымаш кучэн. Тудо поян-влаклан, ожно орландарымыштан, ұчим шукташ шонэн. Адак Өрчөмөйжат төрлана дыр шонэн. Сөндэнэ Опай ышкэ суртыштыжак шыпак илыш.

III

—МО ТУГАЙ, мом төчэда,—палымэ корно йэн-влак йодыт. Мүндүр, палыдымэ йэнжэ имныштым корандэн шогалтатат, шинчаштым карэн, нымом пэлэштыдэ, өрын ончэн кодыт.

Чыланат өрыныт.

Тачэ Логин йалыштэ нигунам уждымо паша лийэ.

Ончычын кылмэн тўншө рвээ мари чара йолын лумышто ошкылэш. Почэшыжэ, адак воктэныжэ ныл вэс пөрийэн ошкылыт.

—Кэч портышкэмым чиктышаш ыльэ,—манын йужо пошкудыжо чаманэн пэлэштат.

—Шудым шолышташ да йэнгым пушташ кэртэшыс, йўштымат чыта,—тужэш Тапай Эчан—ошкэдэ, ошкэдэ! Мом кугыргылат,—кычкыралын, Опайым чумалэш.

Опайын пэрымыж дэч вара Өрчөмөй кум арньа илэн. Тудо коклаштэ пэршылымат иктаж кум-ныл кана кондэныт. Опайын пэрымэ олмыжым пэршыл төрлатыш, нузылгышо олмэшыжат у коваштэ шочо. Но пылышыжэ пэш чот йогаш тўналын, пэршылат чарэн ыш кэрт.

Тачэ качывал лийшан Өрчөмөй колыш.

Өрчөмөй колымэкэ Тапай Эчан Чапайым, Масымым, адак ик пошкудыжым налын, Опайым кучэн кондаш кайыш.

Эчанмыт миймэ годым Опай мончаш пураш кайэн улмаш. Опайлан мончаш пураш эрыкым пуэн огытыл. Чара йолынымак монча гыч шўдырэн луктыныт.

—А а, йэнгым тойа дэнэ пэрымэ ганьэ огыл мо,—Опайын орланэн ошкылмыжым ончэн, Эчан шыргыжэш.—Ындыжэ тыйэ мый дэчэм от угло,—Опайын тупшым шуралта.

Опайын йолжо пэш кылмэн. Садлан Опай пэш каньысырланэн ошкылэш. Йолжым лум гыч нөлгалэш да чылтат волтымыжо огэш шу. Тугэ гынат, вэс йолжо кылмэн пыта да, алмаштэн колтымыжым шижынат огэш кэрт. Кок йолжыгэ утымэкэ кэнэта корнэш волэн шинчэшат, йол копа влакшым кыдшэ дэнэ кормышта, упжыжо дэнэ пэтыраш толаша.

Опайлан тыгэ шинчылташ эрык укэ. Воктэчшэ ошкылшо мари-влак тудым шупшын кыньэлтэн, ончыко шўдырат. Шэнгэч толшо-влакшэ тупгычшо пулвуйышт дэнэ „топ“ да „тол“ шурал колтат.

Ваш лийын шогэн кодшо палымэ пошкудыжым Опай ужэшат, сорвалымэ сэмын тўрвыжым „лывэ- лывэ“ тарвата. Шинча гычшэ вўд „чурр“ йогэн лэктэш.

—Эх, илышыжат, йорло йэнгым иктат ок пагалэ ала мо,—шоналта Опай.—Ындэ ышкэ йорлылыкэм вэрчынак орланэн колаш вэрэштэш.

Опайым чийалтыл пытарымэ куго рушла капкан оралтыш шўдырэн пуртышт.

Ош, волгыдо у пөрт көргыштө Өрчөмөйын ватыжэ, тыгыдэ икшывэ-влакышт, адак Тапай ватэ, Чапай ватэ шинчылтыт. Өрчөмөй ватыжын шинчахэ йошкарсыл пытэн, пэш шуко шортмыла койэш.

Ўдрамаш пусагыштэ одэйал дэя лэвэдмэ колышо Өрчөмөй кийа. Втэ-влак шыпак мутланэн шинчат.

Пөртыш пурымэк Опай вигаккомака ан дэкэ ошкыльо. Кылмэн пытылэ йолжым содор ырыктышашлан пэлиолжым шокшо комака агыш чыкэн вэлшуктэн

ыльэ, тудым Эчан дэн Чопай мийэн шұдырал нальыч.

—Ырыкташ шуат, альэ пэрвой суртан озаж дэнэ здорovitлэ,—манын Опайым олымбал воктэлан, йолжым чумалын сукыктэн шындышт.

—Шупшал Өрчөмөйым, сөрвалэ—ти-такэдым кудалтыжэ,—манын, лэвэдышым пачын Опайым колышо Өрчөмөй шұр-гышкө тэмдалыч.

Опай Өрчөмөйын какаргышэ шұргыжым ужо да „йурт“ лийын вуйжым нөлтальэ.

—Шупшал! Шупшал!—манын, Тапай Эчан Опайым шұргө гычшө „кроп кроп“, совэн колтыш. Опай Эчанын совымыж дэнэ ик могырыш тайналтыш, кид дэнэ энэрташ тўнгальат, ыш шукто—сово чараклыш. Вэс могырыш тайналтыш—пылышыжлан „тўн“ тучо, Чопай кошар нэран портышкэм дэнэ пылыш тўн гыч чумальэ, Нэр гычшэ йошкар нугыдо вўр „чур-р“ йогэн лэктэ.

—Кўртньылышаш! Чопай, мэмнан дэч имньэ кўртньым кондо,—кычкыральэ Эчан...

Опайым кугу көгөн ан имньэ кўртньө дэнэ чара йолжо гыч кўртньылышт. Эчанлан тидат ўшанла ыш туч ала мо. Ышкэ гыч, аркалыкклан йамдылымэ, пэнггыдэ муш кандрам нальат, Опайын кидшым шэнгэкыла кагыртэн пиктэн пидын шындыш. Вара, ала мо кугу пашам ыштымэ ганьэ, шыргыжалтэн кыньэл шога-льэ.

Опай изижэ годсэкак лўддымө айдэмэ ыльэ. Йэн дэнэ пэш мутланымаш укэ. Йорло илышан гынат, поян икшывэ-влакклан кумал коштын огыл. Иужгынам урэмыш лэктын жапым муэш гын, поян-лыкышт дэнэ койышланэн коштшо икшывэ-влакым кордылэш ыльэ. Тмапи Эчанланат Опай дэчын йатыр логалын. Ышкэ таңашыжлан вэлэ огыл, пырт ку-гурак ийгодан-влаккланат вуйым пумаш укэ. Опайын тыгай улмыжлан илышан пошкудо-влак дэчын Опайын ачажэ шуко чытэн.

Кугу лиймэжэ Опайлан пэш йорло

озанлыкшым вуйлаташ вэрэштын гынат, тунамат тудо поян-влакым пэш кугын сөрвалымаш укэ ыльэ. Эрэ ышкэ вийжы-ланак ўшанэн илэн.

—Поян шөн-влакым йумо олмэш сөрвалымэшкэ, лучо уло погэм, вольы-кэм луктын ужалэм. Тидат огэш ситэ гын, йал мучко мэшакаым сакэн кайэм,—шонэн илыш тудо.

Чынак, туйо йэшыжым ончэн ашны-шашлан лийын, изажэ салтакыш кайымэ дэч вара тудо шылтык-шалтык погыжым йатыр ужалэн пытарыш.

Октябрь рэволюцын увэржэ Опай-лан чылтак шулдырым куштыш. Тудо кажнэ погынымаштэ поян-влакым чыж-дыраш тўнгальэ:

—Ындэ мэ, йорло-влак, оза улына. Сита тэ озанланышта, йорло-влакын вўрым йа-тыр йўн илышта.

Совет власьын сэгышашыжлан Опай пэнггыдынак ўшанэн. Сандэнэ лўддэ тыгэ кычкырен. „Ындыжэ сайынак илаш тўнгальына“,—шонэн.

Укэ. Опай шонымашкыжэ ыш шу. Тудын шонымыжым моло йорло пош-кудо-влакшэ вэлэ шуктэн кэртыч. Йа-лыштэ совет влась пэнггыдэм шудымо жапыштэ поян-влак Опайым палэн на-льыч. Тудым кошарташ нунылан амал лэктэ.

Сандэнэ Тапай Эчан пэш йывыртэн. Опайым кыньэлтэн шогалтымэжэ тудын йыр пөрдын савырнышат,

—Ындэ мыйэ ончэм, кузэ тэ поян-влакым пытараш тўнгальыда, — манын Опайын йолысо шынчырым кучэн кэнэта өрдышкө шупшыл колтыш.

„Кроп“ шоктыктэн, Опай вуйжо дэнэ кўвар онгам сургалтарыш.

Опайын нэр гычшэ вўр адак талыш-нэнрак лэкташ тўнгальэ. Ындыжэ умша гычшат шўвылжө дэнэ пырля шонэш-талтын лэктэш...

Опайым монча гыч кондымо годом Марпуш мөнгэшыжэ шиждэ шинчэн ко-дын. Опайым нангаймэ нэргэн пошкудо ватыжэ мийэн ойлышат, тудо өрткы-

шыла Өрчөмөй пөртыш куржо. Марпушын мийэн пурымо годым, Опай ушым шинчылды вур вузык кўварыштэ шуйналт кийа ильэ. Пурэн шогалмэкыжэ пэрвойжо Опайым кычалмыла пошкудо-влакым йыр ончэн савырныш. Вара кўварыштэ кийшэ марийжым ужо да,

—Ой, мом ыштэнда!—манын марийжэ онгыш вуйжым пыштэн, чорикын шорташ тўнгальэ. Марпуш тыгэ шортын киймэ жапыштэ Өрчөмөй пөртыш калык йатырак чумыргыш. Шангэ Марпуш толмо жапыштэ Опайым кондаш мийшэ илышан да поян марий влак вэлэ улыт ыльэ гын, кызыт йорло дэн марда-влакат йатыр погынэныт. Йал комиссар Максим Кргорийат толын пурыш.

Мутланат, ўчашат, сырэнрак пэлэштэмэ йўкат шокта. Шорташ төчышат койэш.

Утларакшэ Тапай Эчан дэн Максим Кьргори, адак поян кашак тужыт.

—Тачак калыкым погэн сутым ыштыман, молылан примэр лийжэ,—шокта Эчан.

—Укэ, тыгэ рэшитлаш ок лий. Сутым ышташ мэмнан права укэ, закон почэш ыштыман, — сырэн кычкыра Кьргори.

—Тугэ күлэш шол,—вэс йўк пэнгыдэмда.

—Могай закон да мойн!

—Мэ ышкэ закон улына!

—Законжымат кызыт толкым от му! Тэнгэчэ Кэрэнский ыльэ, тачэ комунист-влак,—кычкыра ик йўк омса тўр гыч.

—Ну, йбра. Суд гын, суд. Мыйэ шонымаштэ тачэ судым ышташ огына шу' пычкэмыш лийэш. Эрла кэчывалым ыштэна,—Максим Кьргори тужмым чара.

—Пошкудо йалла гычат ўжаш.

—Ўжшаш! Ўжшаш!—шоктат.

Судым эрла кэчывалым ышташ, пошкудо йалла гычат калыкым погаш чыланат кэлшышт. Опай воктэлан ороллан Чопайым, Максимым, Мэтропаным шогалтэн кодыштат, калык эркин шаланэн пыташ тўнгальэ.

Изишак лиймэке пөртэш Опай дэн ватыжэ, орол-влак, адак Тапай тукум-влак вэлэ шинчэн кодыч . . .

Йўд. Тымык.

Тачэ Логин йал марий-влак малаш мондэныт ала мо. Жап пэш шуко лийын гынат, малаш шонышо иктат укэ. Кажнэ окнаштэ тул волгалтэш. „Кычырик“ капка йўк чўчкыдын шокта. Тидын почэш ик капка дэч вэс капкаштэ йэн эртэн кайымэ койэш. Коклан-коклан пий опталтымэ йўкым колат. Урэм кутышэш эртышэтла кэрэк кудо пөрт воктэлан шогалат гынат, эрэ иктым вэлэ колат. Чыла пөртыштат Опай дэн Өрчөмөй нэргэн вэлэ ойлат.

Кудыжо:

—Тудлан тугак күлэш,—манэш.

Йужыжо:

—Опай пэрымэ дэнэ колэн огыл, тудым арамыш титаклат,—шокта, йатыржэ Опайым орландарышэ-влакым вурса.

Тэвэ Йыныс пөртыштө ўстэл воктэна Опайын шонго ачажэ дэн аважа шортын шинчэ гыч койыт. Нуно Опайыштым чаманэн, „ындэ кузэ мэ илаш тўнгальына, кō мэмнам пукшэн ашна“ манын ойгырэн шинчат.

—Эсогыл Ипайнажат вашкэ огэш толыс. Тудо толын шуэш гын, ала иктаж йōным муэш ыльэ,—манын Йыныс кува „льур-льур-льур“ шортэш.

Опайын изажэ Ипай шукэртэ огыл салтак гыч толын. Кум кэчэ лийэш ындэ смола завотыш паша ышташ тарэш кайэн. Опайым кучэн пэгырымэке Йыныс кугыза пэлэ сокыр Чачукшым Ипай дэке ўжаш кудалыктыш. Ипай дэн Чачук альят толын огытыл. Сандэнэ Йыныс дэн ватыжэ пэш ойгырэн шинча: „Ала Чачукшат корным мудэ йонгылышкайэн йомо“ шонат.

Тапайын пөртыштө йатыр йэн койэш. Тэвэ адак кок йэн кўшыл мучаш гыч волэн Тапай дэке пурышт.

Мом ыштат гын тыштыжэ. Алаиктаж погынымаш. Пөрт кōргышкыжэ пурэн ончэлына.

Пöрт. Устэл воктэнэ вич-куд йэнг шин-чылтэш. Нунын вуй үмбалнышт тамака шикш ош пылла койын коштэш. Устэл вуйышто волгыдо, сакымэ лампэ йүлэн кэча. Пэш мутланат.

—Кызыт пэш йөн... ыльэ Опайым кошарташ, тачэ күлэш йамдылалтын моштэн онаул. Эрлажэ тудым пушташак күлэш,—манэш Эчан.

—Ала пуштдэак иктаж сэмын ышташ лийэш. Йэнгым пушташ пэш онгайын огэш туч,—ваштарэшыжэ ик кужо капан ошалгэ марий ойла.

—Тый, Йыван изай, йонгылыш ойлэт. Кызыт мэ тудым чаманэн илышым кодэна гын, вара ышкэ öкынэт. Кызыт жапшэ тугайэ. Ужат чай, рэволюцын үпшыжö вэлэ тольо, тудо кажнэ скотышто мэмнан ганьэ илышан йэнг-влак ваштарэш кычкыраш тўнгальэ. Большэ-вик влак власьым кучэн кодын кэртыт гын, вара Опай мэмнам кочкаш тўнгалэш... Кызыт йөнжö годем тудым кошартыман,—пэнгыдын Эчан ўшандара. Ышкэжэ чылт пўжалт пытэн.

—Тидыжым, Эчан шольо, чыным ойлэт. Опай мланна пэш шучко айдэмэ. Моло йорло-влак альэ аптранэнрак шогат, а тудо, рэволюцо нэргэн увэр шоктышат, вигак мэмнан ўмбакэ кэрылташ тўнгальэ. Тудо Логинын пурла кыдшэ. Кызыт Логинжат укэ. Чарлашкэ кайэн. Нуным ик-канаштэ пытараш огэш лий. Йөн дэнэ, иктын-иктын пытараш күлэш. Кызыт Опайжым кошарташ пэшак сай йөн тольо. Изат тудын пэрымэ дэнэ колэн огыл гынат, амалжэ пэш сай... Адак шудым шолыштмыжо... Крэсаньык-влак шолыштмым огыт йöратэ. Тудланжак пушташ рат лийыт. Нунын крэсаньык шўмыштым гына тарватэн мошташ күлэш,—манэш Максым.

—Пушташыжэ пуштына да, лўдмаш вэт. Мэмнам титаклэн кэртыт —манэш кужо марий.

—Тый, Йыван, арамэш лўдат,—пэлэшта Кэлдыбай кугыза.—Кызыт пушташ пэш йөн. Влась альэ пэнгыдэмын шуын

огыл. Альэ палэ огыл, кö эрла лийэш: ала большэвик-влак, ала Миклай кугыжа. Влась пэнгыдэ лийэш гын, шантак кудал толын шуыт ыльэ...

—Кызыт пэшак йөн... Адак тудыжымат тыйэ, Йыван шольо, ит мондо. Тый йорло йэнг отыл. Тыланэтат Опай ганьэ дэч логал кэртэш. Мланна кызыт йорло ваштарэш иктыш ушныман. Нунылан власьыш күзэн шинчаш эрыкым пуман огыл,—туныкта Йываным Кэлдыбай.

—Тидэ власьак пэнгыдэмэш гынат, мланна лўдшаш укэ. Рэволюцо тургымышто йатыр йэнгым пуштэдат. Мэ коктын-кумытын вэлэ погынэн огына пушт, чумыр калыклан приговорым ыштыктэна... вара тэк кычал мучашым,—йэшара Эчан.

Толашэн-толашэн Йыванымат кöндарат. Вара чыланат йывыртымыла койын ваш-ваш ончалыч.

Опайым пушташ чыланат кöнышта гын, ындыжэ кузэ ыштышашым шоналтэн ончэна.. Мый шонымаштэ, тидэ пашам ышкаланна ышташ ок йöрö. Мланна öрдыж гычын вуй латэн шогаш күлэш, моло йэнгым шурыман, öрдыж гыч тарватыман. Погынымаш вуйлаташыжат иктажэ ўшан марда альэ йорло йэнгым шындаш күлэш... Приговор возашыжэ тийэк Йогорым шындэна,—Эчан ойла.

—Кузэ пушташыжэ?

—Лўйаш!

—Кö лўйа?

Ты йодмашлан кэнэташтэ ныгöат вашмутым пуэн ыш кэрт. Чыланат öрын шонэн шинчат.

—Чынак, моло пашажым ышташ лийэш. Калыкым тараташат лийэш, а лўйашыжэ öрмаш. Тидэ пашам ышкэ ўмбакыжэ ныгöат огэш нал,—манэш Кэлдыбай.

—Лўйшö йэнгым титаклэн кэртыт шол, варажэ... Садымат шоналтыдэ огэш лий,—кэлша Максым.

—Чытыза, мыйын ик сай шонымаш ушышкэм пурыш... Шангэ Йыныс Чачук Ипай изажым налаш Аман энэ-

рыш кудальэ, маньэ. Тудо толэш гын, тудлан ышкэ шольыжым лүктэна,—маньэ Эчан.

—Тидэ пэш кэлша.

—Пугыракат онгай.

—Тудо пэш ўншө марий, иктаж сэмын лүдыкташ лийэш,—пэлэштыш Максим.

Чыланат ваш ончалын шырғыжал-тышт.

—Мыйын адак өрмаш уло,—манын альэ мартэ шыпырак шинчышэ Айдуш пэлэштыш.

—Мо тугай?—чыланат öрын ончалыч.

—Йорло дэн марда-влакшэ мэмнан дэч шуқырак улыт вэт... Нуно пушташ огыт көнө гын, вара мэмнан шонымына күрлэш.

—А тидыжэ чын. Марда крэсаньык-влакшым, пожалэ, савырашат лийэш, а йорлыжо ваштарэш шогадыт,—маньэ Максим.

—Тидлан өршаш укэ. Мый күлэш пашам ончылгочак ыштэнам. Мланна пошкудо йал гыч толшо-влак полшаш тўнгалыт... Ушан йэн-влак толыт. Мый повэсткым ышкэ колтылым,—Эчан куандарыш.

—Ну, тыйын, Эчан, уш... чумыр йалан сита,—Кэлдыбай вўчкалтыш.

—Мэмнан Эчан молодойэс, ачажым поктэн,—маньыч.

—Ындэ чыла кангашышна. Малашат кайаш йөра,—манын кыньэл шогадыч.

—Изишак шогыза, чийэм да мыйат пырля лектам... Опай дэкат пурэн ончэна. Изишак, пырыс колья дэнэ модмыла, модын ончышаш,—пэлэштыш Эчан.

—Мый шонымаштэ, модмо вэлэ огыл, тудын көргыжым тарваташ күлэш... Эрла альэ калык кузэ пунчалэш,—огына палэ вэт. Ала пушташ чаманат. Тачэ тудын көргыжым тарватэн кэртына гын, вара огыт пуштгынат шукак огэш илэ,—маньэ Максим.

Чыланат погынэн йувыгэ лектын кайышт...

Шып. Жап пэш йатыр лийын. Тулат

ик вэрэ вэлэ күшыл мучаштэ койэш. Чыланат малаш возыныт. Лач Öрчөмөй пöртыштö вэлэ ала мо ўмылка-влак тарванылыт. Адак „кылдэ колдо“ толашымэ йүк шокта.

—О-ой пуштат! Пушто-о-ат!!—шоктыш.

—Кэқырэк крэ-э-эк,—агутан муралтыш.

IV

КЭЧЭ шокшо. Кэчэ йол волгалтарымэ дэнэ лум падраш влак „чули-чули“ койын мўндыркö чулгыж кийат. Шошо вашкэ шуэш.

Лсгин йалышкэ ик вэлым да вэс вэлым пошкудо йалла гыч йэн-влак толэдат. Мўндырракшэ имнэ дэнэ кудал толыт. Чакырак йал гыч коктын-кумытын погынэн, йолын ошкэдат.

Кэчывал лийшан Öрчөмөй пöртыш калык шыгыдымын погыныш. Йатыр йэн пöртөнчылнö, кудывэчыштэ шога.

Пöртыштö тамака шикш, шўлалташ ок лий. Руш манмыла, товарым сакаш лийэш.

Ўстэл төрыштö Максим Кргори, тийэк Йогор шинчат. Нуно дэч пырт умбалнырак Кэлдыбай кугыза дэн Эшпай сола поян Ипат шинчат.

Ўстэл вуйышто Тапай Эчан, кидшым лупшэн-лупшэн, пэш ойла. Тудо Опайым молан титаклымэ нэргэн калыклан умыл-тара.

Комака луышто тэнгылыштэ Опай лўнгэн пыкшэ шинча.

Опайын тўсыжымат палаш ок лий. Тўрвыштö, нэр воктэнэ, адак пэл могыр шўргыштö вўр малэн шинчын. Пэл шинча комдышыжо какаргэн, шинчажат пычрик вэлэ койэш. Пылш гычын вўр йогаш төча. Пылш тўн когыньэк какаргышэ. Кўртнылымö вэрыштэ кок йол* жат чылт нузылгэн пытэн, йошкар шыл вэлэ койын шинча. Кок кыд копа воктэнжат кыд вургыштыжо кандра пиктымэ палэ уло. Парняжэ дэн копажэ ошэммыла койэш. Ўп чылт шаланыл пытэн, помылала вэлэ койэш.

Опай вуйжымат тура кучэн ок кэрт, пыкшэ лүнгэн шинча.

Камвочмо дэчын Опайым кок могырым Марпуш дэн Ипай изажэ кучэн шинчат. Когынныштынат „чылгэ“ шинчавүд чылгыжэш. Марпушыжын коклан коклан түрвыжэ „лыви-лывэ“ лийэш. Тэвэ-тэвэ чорикын шорташ тунгалшашла койын шинча.

Ўдрамаш пусақыштэ Опайын ачажэ Йыныс кугыза изи Мичу эргыжым ондалын шинча. Соқыр шинчажым пэш тарватылэш, түрвыжат шортмымак ончыкта. Тугэ гынат, соқыр шинча гыч шинчавүд ок лэк.

Эчан ойлэн чарныш.

Калык шүргаш тунгалыэ.

— Лүйэн пушташ күлэш, — комака всктэнэ шогышо Чапай кычкыра.

— Луйман огыл, иктаж вэс наказаным ышташ да сита, — манэш шүкшө вургэман ик мари.

— Мэ нимогай пунчалымат ыштэн огына кэрт, законлан кучэн пушаш тудо кэрэк мом ыштыжэ, — луқышто вэсэ тужэш.

— Ышкат пуштыныс, молан тудым чаманаш?

— Пуштмыжым кө пала!

— А молан Йыванжэ колэн! Тудын пэрмыж дэн огыл мо?

— Тудо ожнат шүкшү ыльэ.

Кө мом кычкыра — нымат умылаш ок лий. Кажнэ пусақыштэ ышкаланышт погынымашым почыныт, пэш тужыт.

— Чарныза! Мутым Кавырльалан пүэм, — вуйлатышэ кычкыралыэ.

Рүжгымым чарнышт. Чаланат үстэл могырыш ончалыч. Президиум дэк лишкырак, күжгү рвэзэ марий мийыш, упшым нальэ, ұпым нийалтыш, ойлаш тунгалыэ:

— Пошкудо влак, шоналтэн ончыза пуштын шуэш вашкэ лийэш, но чынжым, титакшым палэн налаш күлэш. Йэн таракан огыл... Ала Орчөмөйжэ тудын кырымэ дэнэ колэн огыл... Ышкат шинчэда вэ: Орчөмөй шүкшү йэн

ыльэ. Адак кырэдалашыжат Опай ышкэ тунгалын огыл маныт. Мый шоньмаштэ Орчөмөйжым врачлан ончыкташ күлэш. Тыгэ вэт, пошкудо-влак!

— Могай врач да мойын. Нымогай врач ок күл. Тэвэ врач. Тидын дэнэ пэрэт гын, тыйат илэн от шу, — Эчан кыд вурго күжгыт пүнчө тойам нөлталын калыклан ончыктыш.

— Омсадүр гыч тарванэн, пөрт покшэкэ Айдуш толын шогалыэ. Койа йэшкар шүргө гычшо вүр чүчалтшашла койэш. Тудо кыдшым кок могырыш шаралтэн, ныжылгын ойлаш тунгалыэ:

— Опайым нымат ыштымэ ок күл манын тыштэ кычкырат. Тугэжэ мэмнам тынар йалла гыч молан ұжын улыда. Адак тудыжымат манам мый: Опай йэнгым вэлэ пуштшо огыл, тудо адак ворымат ыштэн...

— Тыгэ шол, — Айдушым лугыч ыштэн, Кэлдыбай ойлаш тунгалыэ. — Кавырлан ныможат укэ. Тудлан „кок йыгыр латшымыр“. А мэмнан гай йэнглан сай огыл, Икана шолыштмылан кудалтэт гын, вэс кана тудо вүта гыч имньымат луктын нангайа...

— А кучаш лэктат гын, пуштын кода, — Эчан кычкыралыэ.

— Тугэ шол. Мый свэчыл улам. Орчөмөйым пэрымыж годым мый пырлыа лийынам. Тудо шолыштмо нэргэн Орчөмөй пэлэштыш да, тудо вигак крэдалаш пижэ. Вара тидэ тойа дэнэ пэрэн куржо. Орчөмөй тунам иктаж кок шагат чоло йонглен кийыш, — Кэлдыбай мутшым кошартыш.

Тудым эргыжэ вашталтыш.

— Ачий чыла чыным ойыш. Мыйат лийнам. Тудо альэ „чыла йонгын клат гыч киндым погэн луктына“ маньэ. Тудо комунист кош...

— Чарнэ, — Кэлдыбай эргыжым шупшыл шындыш.

Имньэ шолыштмо нэргэн ойлымо дэнэ йатыр йэнгын шыдыжым луктыч. Нымо дэч кресаньыклан имньэ жаа. Имньэ дэч посна кресаньык кыддымэ

йэн гай лийэш. Садлан крэсаньык имнь-
ыжэ вэрч вуйжым пышта, нымомат ок
чаманэ. Ышкэ имньыжэ вэрч лу пош-
кудыжым пытарашат кона. Ожнат
имньэ ворым кучымэкэ йатыржэ годым
вэрэшыжак пуштыт ыльэ. Кызытат им-
ньэ шолыштмо нэргэн ушэштарышт
да, йатыр йэнжэ Опайым пушташ ко-
нышт.

Йорлырак марий-влак вэлэ ты ой дэ-
нэ огыт көнө.

— Тудо имньым шолыштын огыл
вэт... Шудыжымат ала шолыштын ала
укэ... кō пала. „Манэш манэшлан“ ұша-
наш ок лий,—эркынрак Чормак ойла.

— Шолыштмашэшыжэ кучэн огына ул
гынат, шолыштмыжо палэ, ватыжэ ыш-
кэ ойлэн,— манэш Эчан.

Йорло-влакын Опайым аралаш тө-
чымыштым Кэлдыбай, Максим, Тапай
Эчан, Чапай, поян Тмапи, Ипат руал-ру-
ал вэлэ цындат. Нунылан өрдыж йалла
гыч толшо поян марий-влак пэш пол-
шат. Сандэнэ нуно йорлым чактарэн,
калыкым ышкэ могырышкышт савы-
рышт.

— Лүйаш!

— Лүйаш! — иктэ вэсэ кычкыркалаш
тўнальэ.

Голосоватлыдзак поян-влак тийак
Йогорлан приговорым возаш шўдышт.

Пөртыштō тужмо годым, Кавырла
чўчкыдын тўгō лэктэдэн, Лэвэнтэй тол-
мым вучыш. Лэвэнтэйым кантор йалыш
волрэвкомыш увэр дэнэ эрдэнак кур-
жыктэн ыльэ. Лэвэнтэй альят толмаш
укэ. „Мо ийам ыштэн кайа ты мартэ“
шөнэн пўым пурэш, мушкындыжым
кормыштылэш.

— Лүйаш пунчалыч,— манын Кавыр-
ла дэкэ лэктын йорло Тикын ойлыш.

— Эх, ийа! — шыдын Кавырла пэлэш-
тыш. — Мэ пэш шагалын улына. Пой-
ан-влак ончычын, очыний, кангашэныт.
Нуным мэ кызыт сэнгэн огына кэрт ала
мо... Рэвком гыч увэрым пэш вучэм...
нуно ала иктаж полышым пуэн кэртыт.
Логинжат тидэ жаплан лач кайэн лий.

Мланна кызыт кузэ гынат жапым шуй-
калаш төчыман. Лүйаш приговорым во-
зат гынат, рэвком гыч толын шуыт гын,
лүйашыжэ эрыкым огыт пу ыльэ... Мий,
Максим Кргорим ұжын лук,— манын
Кавырла мутшым кошартыш..

— Кргори, Опайым лүйаш эрыкым
пуэна гын, пэш кугу титак лийэш. Тыйэ
чынан йэн улат. Садлан эн ончычак ты-
ланэт логалэш... Мланна ты пунчалым
шалаташ төчыман. Айда пурэна, мыйэ
ойлэн ончэм. Тыйэ мланэм полшо,— ма-
ньэ Кавырла Кргорилан.

Кавырла дэн Кргори пурымо годым
тийэк Йогор приговорым возэн пыта-
рэнат, калыклан лудэш ыльэ. Кавырла
ўстэл воктэкэ шэнгын пурыш.

— Пошкудо-влак, колыштса мыйын
мутэм,— манын Кавырла ойлаш тўнальэ.
— Мыйын шонымаштэ, мэ Опайым ты
приговор почэш лүйэна гын, пэш кугу
йонгылышым ыштэна.

— Шыпланэ тыйэ!

— Долой!

— Доло - о - ой! — кычкырат.

— Ойлэн пытарашыжэ пуза, чытыза
изишак,— маньэ погынымаш вуйлаты-
шэ Максым Кргорий.

Кргорий ой почэш калык шыпланыш.

— Мыйэ, тэвэ молан йонгылыш лийна
манам: Опайын пэрымыжымат, шолышт-
мыжымат мэ ужын огына ул. „Ватыжэ
ойлэн“ маныт. Мэ тыштэ ватыжын
мутшым колышташ тўналына мо? Укэ.
Эчанын ойжылан вэлэ ұшанышна. Эчан
дэн Опай коклаштэ сырэн илымаш уло.
Садлан тидэ ойлымылан ұшанаш огэш
лий. „Опай Орчөмөйым пэрэн туштын“
маныт. Тидланат мэ ұшанэн огына кэрт.
Опай пэрымэ дэч вара Орчөмөй йатыр
илэн. Адак Орчөмөйжат эрэ шўкшō кош-
тэш ыльэ, ала Опай огэш пэр: гынат,
кола улмаш... Мый шонымаштэ йонгы-
лыш лиймэ дэчын, Опайым аконлан
кучэн пуыман. Закон вара кō итакан-
жым ышкэ пала... Ты пашаштэ Опайын
титакшэ тынар кугу огыл, кунрэ ўчō
шуктымаш койэш,—Кавырла коартыш.

— Тидэ чын! Мыйэ Опай дэнэ йыгырэ илэм, альэ маркэ Опайын осалжым ныгунамат ужын омыл. Опай ожныжат шолыштын мой илышэ огыл, — маньэ йорло Осып.

— Тыгэжэ приговорым ышкэ возэн улына, ышкак шалатэн кэртына. Мый голосованыш шындэм, — маньэ Кргори.

— Шого, мый ойлэн пунэм, — тўнгальэ Эшпай сола пойан Ипат кугыза. — Мэ тышкэ индэш йал гыч арам кэчым эртараш погынэн огына ул. Опайым лўйаш чаманэда гын, өрдыж йал гыч толшо-влаклан подэншыным тўлыза.

— Подэншыным!

— Подэншыным!

— Мэ арам кэчым йомдарэн огына кэрт, — манын рўжгэ кычкыраш тўнгальыч.

— Тугэжэ мом ыштэна, пошкудо-влак? — йодо Кргори.

— Лўйаш!

— Лўйаш!

— Икана пунчалмым огына пудырто, — кычкырат.

— Кө лўйа?

— Ышкэ изажэ, — Ипай! — шокта комака воктэн.

— Изажэ лўжө!

— Изажэ!

Калык рўжга вэлэ. Нымомат умлаш оклий. Кудыжо „лўймө ок кўл, изиш ву-чалташ“ манэш. Йатыржэ „лўйаш, пычалым кондыза“ кычкырат. Шортмо йўк шокта. Магырат, кычкырат, ўчашат. Орчөмөй пөрт шолшо потла шурга.

— Пычалым кондышт, айста кайэна!

Калык рўжгэ пөрт гыч лэкташ тўнгальэ. Покшэлшэ Опай, Марпуш, Ипай, Йыныс кугуза, ватыжэ, Чачук, Мичу шортын-шортын лэктыт.

— Опай, сөрвалэн ончо калыкым, ала кудалтат, — шортмо йөрэ аважэ дэн ватыжэ ойллат.

Опай савырнэн шогальэ. Калык ўмбака ончал савырныш. Вара аваж дэн ватыжэ могырыш лийын ойлаш тўнгальэ:

— Арамэш йылмыдам тўгатэда, авий!

Ужыда чай кузэ ончат. Нуно пирэ улыт — манын пойан качкак ўмбака ончыктыш. — Пирэ тыйын шинча вўдэтлан ок ўшанэ. Мый тушманым сөрвалаш омшоно. Нуно мыйым йэн пуштмылан огыт пушт. Ўчым шуктынэшт, ышкэныштын власьым пөртылдышашлан пуштнэшт. Но нуно йонгылыш лийыт. Пойан-влакын властышт ы дэ мөнгө ок пөртыл. Ындэ тэ сэнгэда, йорло влак, — пөртончылно ончан шогышо кум йорло пошкудыжо-влак могырыш кыдшым шуйгэлтэн кычкыральэ. — Тачэ изи Логин йалэш тэмдам сэнгышт, но тидэ тачэш вэлэ...

Умбакажэ Опайлан ойлаш эркым ышт пу, тўкэдылын ончыко ошкылтышт.

Йал шэнгал корэмыш шуыч. Олайым кўвар мэнгэ воктэн шогалтышт.

Опай упшым налын, мэнгылан упшалтыш. Воктэнэ шогышо йэн-влакым тўслэн ончэн савырныш. Шинчажэ ачажын сокыр шинча дэнэ ваш лийэ, Опайын кумыл тодылто. „Эрла тидэ сокыр ачамат, йоратымэ ватэмат ом уж. Тачэ мыйын шинчам йөршэш пэтырна. Пылышэмат нымат колаш ок тўнгал. Вашкэ шошо шуэш, мландэ почылтэш, пэлэдыш пэлэдыт, чылаланат шокшо, чэвэр шошо, вара кэнэж толэш. Мый вэлэ тидым ужын см гэрт“, — шоналта. Опайын ушышкыжо изи годсо илышыжэ пура.

Тэвэ уна воктэныжак пўйа. Кунар шокшо кэнэж кэчым Опай тидэ вўд сэрыштэ килтын эртарэн, лэвэ вўдыштө йўштылын. Корэм вэс вэлнэ чашкэрла. Тушто Опай моло йолташ-влак дэнэ пырльа „стрэлюкля“ модын куршталын. Тудо чашкэрэшак Марпуш дэнэ тангым кучаш тўнгалын Эх, кунар сай касым тунам Марпуш дэнэ пырльа тудо эртарэн. Тунам нуно ончыкылык сай илыш нэргэн шонэн, мутланэн шинчылтыныт. Нунын вуй мучаштэ киса мурэн төрштылэш. Йалыштэ пий-влакын йўкышт шокта. Ындэ тидэ чыла эртыш. Эрла тудо илыш нэргэн Опай ок шарналтэ.

Тачэ тудын ушыжым шакшэ тушман-влакын пульашт вуй гыч түргь кгэн лук-тэш.

Опайын чон пэш шолэш, шўм коржэш.

„Эх, адак изиш илшэш ыльэ, нинэ пушэнгым, оралтым, тидэ курыкым ужын, ончылно шогышо пошкудо влак дэнэ мутланэн коштшаш ыльэ“,—шоналта.

Опай адак йэшыжэ шогымо вэлыш ончалэш. Соқыр ачаж дэн аважэ, түлыжгө шинчан шужаржэ, изи шольыжо, —чыланат пэш жалын койын шогат. Кузэ ындэ нуно илаш тўнгалыт? Кө нуным онча?.. Опайын логарыш комыла тольо, шинча вўдыкангаш тўнгальэ.

— Ачий, авий, чэвэрын кодса... Ындэ тэмдан ўшанда Мичу шольым вэлэ ли-йэш... Ипай изайым садыгак нангайат.

— Чэвэрын, эргым... Ой, кузэ илаш тўнгалына-а, кө мэмнам ончаш тўнгалэш ындэ-э!—шортын шортын Йыныс дэн ватыжэ Опай шўйыш кэршалтыт...

— Чэвэрын, Чачук шўжарэм, тыланэт орлык дэч молым ужаш ок логал.

— Чэвэрын, изай—манын Чачук кидшым шуйалтыш.

— Чэвэрын, Мичу шольым... шинчэн лий, мыйэ йорлына вэрч колэм... Тыланэт ындэ тыгай нэлэ илышыш пэрнаш ок вэрэшт. Ындэ йорло-влаклан вашкэ сай, волгыдо илыш толэш. Чэт кучэдал мэмнам пызырышэ-влак дэнэ, мыйын шонымо пашам ындэ тыйэ шукто. Сай ончо ачатым, аватым, Логин изай дэнэ пэнгыдэ кылым кучыза. Йэн дэч лўдын, вожылын ит кошт.

— Чэвэрын, Марпуш, йоратымэ ватэм, тыйым мый йоратэнак колэм... Сырэн колымаш укэ, тыйэ титакан от ул... мэмнан йорлылыкна титакан... Чэвэрын... сай марийлан марлан кайэ!

— Ой, Опайэм, ындэ мый вэрчэмак колэт-т...—шортын шортын Марпуш Опай шўйыш кэржалтэ.

— Чэвэрын, изай! Лўй тура, кыдэт ынжэ чытырэ... Ала мыйым лўймэт дэнэ тушман влакым лўйаш тунэмат.

Ипай нымат пэлэштэн ыш кэрт. Опайым „чоп“ шупшалын ордышкө ошкыльо.

Йэшыж дэнэ прошатлэн чарнымэкэ Опайым мэнгэ воктэн пидаш тўнгалыныт ыльэ, Опай кыдшэ дэнэ йэн-влакым ордыштэн, пэнгыдын каласыш:

— Пидмыда огэш күл! Мый ныгушкат ом курж... Кайза!

Калык ордышкө, курык чангашкэ кайэн шогальэ. Опайын йэшыжымат вўдэн кўзыктышт. Шып. Нэгат ик мутымат ок лук, ок тарванэ.

Лач Ипай воктэнэ гына, тўшка калык дэч ордыштө, курык тодылалтын ўлыкө кайымаштэ вич-куд йэн тужын, толашэн шогат. Нуно Ипайым вийытлэн толашат, кидышкыжэ пычалым тушкат. Тудыжо ок кучо, вуйым вэлэ рўза.

— Мом сөрвалэн шогаш, ышкэнжым йыгырэ шогалтышаш!—тужэш Эчан.

— Огэш гын, шогалтэна шол!—Чопай полша.

— Ну, кучэт, огыт?—кычкыралын Ипайым Кэлдыбай пычал кутан дэнэ шурал йорыктыш. Молышт тудым кучэн Олай шогымо вэлышкыла вуйжо дэнэ савыралын, кумык шуйныктарэн пыштышт.

Ипай лўдө. Кыдышкыжэ пычалым нальэ. Вара кыньэлын кучэн шинчэ да онжым ырэслыш.

— Чэвэрын, Опай шольо... ит өпкөлө... Мый кумыл дэнэ огыл... калык...—умбакыжэ Ипай ойлэн ыш кэрт. Кумык шунгалтын, „лургэ“ шорташ тўнгальэ.

Ипай нымат ок шарнэ. Вуй комдыла вэлэ тучэш, шўм йўла. Шинчажат нымат ок уж, тўтыран вэлэ койэш.

Ипай дэн Опай пырля ик йэшэш, ик гай орлыкэш кушкыныт. Опай пэш сай, чолга рвэээ ыльэ. „Колаш илаш“ манмэ сэмын пашам ыштэн толашэн. Ныгунам ик осал мутымат пэлэштэн огыл. Опайын чумыр илышыжэ Ипайын шинчажлан койэш.

„Кузэ ышкэ йоратымэ шольым лўйэт. Тудым лўйэм гын, ачийым лўймө дэнэ

иктак лийэшыс. Тудат кола, мыйыма т кучэн нангайт, вара кө сокыр ача- аванам ончаш тўнгалэш. Кө изи шўжар дэн шольынам ончэн кушта“,—шона.

Ипайлан кужын шонэн кийаш ыш лий: Эчан дэн Максым тудым шўдырэн кыньэлтышт.

— Мом кийэт, комака ўмбалнэ кийэм шонэт мо?—Эчан кычкыралыэ.

Ипай нымат ок пэлэштэ. Тудын ушыш- тыжо мом ужын коштмыжо чыла пёр- дэш. Окопышто кылмэн тўннын шинчы- мыжым шарна. Тунам колышымат, су- сыргышымат пэш шуко ужын. Но тудо сарыштэ. Тунам нэмыч-влакым лўйал- тын. „Нэмыч тушман мэмнан мландынам шупшын налнэжэ“ шонэн тудо. Тыгэ шонаш тудым офицэр-влак туныктат ыльэ. Вара, 1917 ийыштэ, тидэ йонлы- шыжымат палыш.

Ипай чытэн ок кэрт. Шинча гыч вўд памашла йогэн лэктэш. Могыр тулла ыра.

— Ну, лўэт, укэ? Альэ ышкэ йыгырэ шогалнэт,—манын, Ипайым туп гычшо чумал колтышт.

Ипай шунгалташ тўнгалын ыльэ, кыдшэ дэнэ чараклэн шуктыш.

— Кайза ордышкө,—маньат, винтов- кым вачэшыжэ тушкалтэн, висктэн шинчэ.

Жап эрта. Ипай кыдыштэ винтовко тайныштылэш. Цэльым кычалмыла ко- йэш.

Калык вуча. „Ындэ пудэштэш, ындэ пудэштэш“ шонэн йэн-влакын шўмышт пыртка. Но пычал йўк ок шокто.

Корэм вэс вэлым, Кантор йал могы- рым, имньэ дэнэ толшо койыт.

— Шого, Ипай, ит лў. Уна рэвком гыч...

Кавырла ойлэн ыш кошартэ. Тудо жапыштэ пычал йўк шоктыш.

— Ба-х-х!

— Ой! Ах!—кычкырал колтышт. Шорт- мө йўк шокташ тўнгалыэ.

Ипай ыш йорл. Мэнгым гына пурла кидшэ дэнэ ондалыэ.

— Сарыштэ коштынат, лўйэн от мош- то! Тура ончо,—Ипай шэнгэлнэ йўк шоктыш. Ипай вуйжым савырналыв, шэнгакыжэ ончалыэ. Шинчажэ Эчаныв шинчаж дэнэ ваш лийэ. Тудын, пудэшт- шаш гай чэвэргэн, нэлшаш гай ончэн шогымыжо Ипайынымат шыдым лукто. Ипай кэнэга тёрштэн савырнышат, со- бачкым шупшыльо.

— Ба-х-х!—корэм кутынэш сургалт кайыш.

— Эчан кидшым солалтышат, „лы- дыр-р“ лаптыргэн, шөрын йөрльө.

— Ай-ай!

— Ындэ пытыш!

— Кучыза!

Йэн-влак шолшо вўдла шургаш, пудыранылаш тўнгалыч. Йужыжо йа- лышкэ чыма, йужыжо Эчаныв авырэн шогалыв, пэш ызгат, поян-влак вигак Ипай дэк кэрылтыч. Садым йөрўктэн пыштэнытат, тошкат, чумат, пычал при- клад дэнэ шурат.

Тидэ жапыштэ вэс тайыл гыч кок имньэ дэнэ кудал волышт.

— Чарныза!—кычкыралыв, тэр гыч иктэ почэш вэсэ тёрштэн волыштат, рэ- вольвэрым кучэн, Ипай кырымашкэ куржын мийышт.

— Уна рэвком толын!—шоктыш.

— Лыч!-лўч!—лўймө йўк йонгалтэ. Тидым колыв, йэн-влак ордышкө ша- ланыл куржыч.

Вўранын, какаргылын, пуалыв пы- тышэ Ипай гына олмэшыжак кийэн кодо.

Толшо йэн-влак кокла гыч иктыжэ Ипайым мийэн нийалкалыш, колышто.

— Пытэн.. шўлымаш укэ,—маньэ.

Тудо кэчак Чапайым, Максывым, Кэл- дыбайым, Йогорыв, Максыв Кргорийым, Ипатым арэстоватлышт. Эчаныв боль- ницышкэ пыштэн нангайышт.

Апшат Курийыв кок пөртэшыжэ слэд- ствий тўнгалыэ.

Йүд коч

Ойлымаш¹⁾

Аджамов Сәмон

4 КУЗЬМА ЗАХАРЫЧ, кидшэ дэнэ сангажым нийалтэн, үстэл воктэн шонэн шога. Лэнька тудым ончэн ала мом вучышыла шоғылтэш.

— Поручэний уло, дирэқтыр йолташ?

— Вот мо, Лэнька: кизыт Криворэчье гыч толшо-влак ышкэ участкэшышт пашам пытарышаш улыт. Казанцэвлан каласэ, нуным вашкэ гына кумышо фэрмыш колтыжо. Сэрышэмат лачак ты нэргэнак возалтэш.

Кузьма Захарыч Лэнькалан пакэтым пуа.

Лэнька тупшо гыч сумкажым устан налэшат, тушко поштым пышта, окшак-лэнрак кабинет гыч лэктэш. Совхоз оралтэ йыр кайэн, лыкэ-лукэ пуракан корныш лэктэш. Ту корно пасум кокытэ пөлэн кийа. Мардэж шушо шурно парчам мучашдымын мурыкта.

...Лобогрэйкэ-влак, пуракым нөлтэн, шудо шырчыкла мурэн, корно воктэч комбо тўшка эртымыла эртат. Тўрэдмэ машинан шорвондыжо вашэш толшо шурно парча ўмбак пушкыдын возэш, шурно парчам платформи дэк пўгырта. Лобогрэйкэ шэнтгэлнэ тўрэдмэ уржа тэныз омла вэзэш. Кыдалыш шумэшкэ чара Корольов олым пидышым ышта, ты пидыш дэнэ вашкэ гына кўлтам пидыш пышта.

Корно кэчэш когаргышэ кумда чараш кадыргэн лэктэш. Ик мыньар криворэчэнэс йолколанэн тамакам шупшын мландэ ўмбалнэ кийа. Лэнька криворэчэнэс-влакым нунын бригадирышт Тропим гыч палэн налэш. Кужо капан Тропим—

тудо шинчымаштыжат мэнгыла койэш,—ышкэ кидшэ дэнэ пулбуйжым кучэн шинчын, упшажым почдэгэчэ мугыртата.

— Корольов тўшка дэч утлашак огэшлий... Коч куштат Корольов тўшка. Акым волтат. Нунылан мо,—отпускпыта да, „чэвэрын“, маныт! А мэмнанковаштына чыташ код... Ола шатын влак...

— Канэда? — Лэнька нуным кичкыралэш.

Тропим Лэнькан йўклан уло капшэ дэнэ савырна да, ойлымым чарнэн, шўлыкын койын мыйыкшым пўтыраш пижэш.

— Пашам пытарышна,—ала кудыжо пэлэшта,—Казанцэвым вучэна: тудо участкым пөлэн пушашлык.

— А Казанцэв кушто?

— Ала. Станыштэ лийшаш.

Станыш шумэш ик мыньар уштыш (мэнгэ) лийэш. Лэнька тушко паш вашкэн куржын колта. Казанцэв туштат үкэ. Кочыш шолтышо ватэ тыгэ уландара:

— Тэвэ-тэвэ гына Сэчко дэнэ криворэчэнэс-влак дэк кайышт. Ынэ тушто улыт дыр...

Лэнька сумкажым кудадын конгла йымакыжэ кучэн мөнгэшла куржэш. Корольов участкэ могыр гыч шаулымо йўк шокта.—Крэдалыт,—маньн Лэнька шоналта да, тузэкыла савырна.

Ала кунам ожно Лэнька крэдалмаштэ көн сэнгышашыжым чыла дэч ожно палэн налэш ильэ. Йонгылышаг ок лий ильэ.

Корольов участкыш Лэнька сгандал тўналмэ годым куржын шуэш.

¹⁾ Тўналгышым 1934 ий 9 №-што ончо.

— Мэмнан кочшашнам тавалэн налэншт,— ала кө кичкыра.

— Заводыштак шинчэм ильэ.

Корольов Казанцэвлан кичкырээн оила.

— Мыйын бригадыштэм калык шуко. Криворэчэнэс-влакым посна участкыш, альэ пашазэ ситыдымэ вэрыш колташтын, сайрак лийэш.

Калык чарныдэ кычкыра, пөртэш. Казанцэв кидшэ дэнэ лобогрэйкэ платформым кыра, ала мом каласаш төча. Тудым огытак колышт.

— Ола шатын-влак!

— Кө тэндам тышкэ ўжын!

Тропим шола кидшым шэнгэк ыштэн, пурлаж дэнэ олым тусан шуэ мыйыкшым пүтыркалэн, пэлнырак йышт шога. Корольов тутыш кугын шүла. Тудын шүргыжө тэвэ йошкарга, тэвэ ошэм кэйа.

Сэчко вуйжо гыч кэпкыжым налын рүзалта:

— Йолташ-влак, тэндам ўскырташ төчат!

Ожно Лэнька тыгай кучэдалмашым улыжат „кө сэнга?“ манын ончэн. Сэнгышым ончычак палаш кумылжо ныгунам лийын огыл. Кизыт йөршэш вэс түрлө. Ты канаштэ кө сэнга манын вучымаш йөршэшак ыш лий.

Лэнька шүм вургыжын тыгэ шоналта:

— Распорājэньым кизытак ом пу гын, чыланат крэдал пытат,— шурным жапыштэ погэн ок шукталт.— Ик ойым вэс ой чарныдэ вашталта.— Тугэжэ мыйынат вийэм уло, мыйат күлэш улам...

Платформыш төрштэн, вуй ўмбакажэ кагазым нөлталэш.

— Дирэқцын приказшэ!

— Пу-йан тышкэ, — Лэнькам Сэчко тўжалта.

Лэнька дирэқтыр распорājэньым кормыжэшыжэ кормышталын кидшым шэнгэк ышта. Сэчко Лэнькан кидшым эплынак куча, кагазым шупшын налэш, копашыжэ сайын шымартэн, вашкыдэ пэнгыдын лудын лэктэл:

— Криворэчэн бригадым кумышо фэрмыш колташ.

Минут нарэ шып лийэш. Вара Тропим сангажым купчыртэн йодэш:

— А мом тушто ышташ?

Сэчко шинчаш кэржалтшэ ўпшым шэнгэк нийалта:

— Кузэ мом? Түрэдаш.

— Вэт тушто корольовмыт түрэдыт,— ик мыньар йэнг ик канаштак пэлэшта.

— Кө каласыш?

— Ойлат. Тэндан тушто чыла вэрэ корольовмыт. Мланна нымом ышташ.

Корольов копаж дэнэ пүжвўдшым сангаж гыч ўштылын покшэкэ лэктэш.

— Чыла тидэ шойак. Ида ўшанэ! Мэмнан бригадэ ты участкыштэ вэлэ ышта. Мэ тэндан сэмынак совхозлан полшаш толна.— Тудо кид копажым шүргыж дэк лышэмда. Кидшэ ночко, лавран.— Мланна молан вурсэдылаш? Мо, мэ тлада тушман улына мо?

Шола өрдыжшым кучэн чарналта. Айманэн шыргыжмыжым шылтэнрак, вийнэн шогалын, нигө дэкэ ончалдэ каласа:

— Тэ мланэм шаггэ өрдыж лу йымак шуралтышда... сандэнэ... шүжгэ куча...

Ик жаплан чылан шып лийыт.

Корольов тошто завод такмакым ольангына шүшкэлтэн, калык кокла гыч шэнгын лэкташ тўналэш.

Арванрак, изыш ончык лэкшэ санган, йошкар кудыр ўпан рвэзэ шыргыжалын көк кидшэ дэнэ тудым куча.

— Куш кайынэт?

— Колто йан, йолташ!

— Тый кө лийат?— шэм пондашан, сур тувыран кугыза палынэжэ, вара ылыжын мутшым кошарта:

— Пэш чудной улат.

— Мый ола гыч, пасма кумо фабрик гыч.

— А, ола гыч,— кугыза Корольовын мутшылан кэлшэн вуйжым савалта,— мийышым, фабрикум ужым. Кузэ вара пасма шотышто пашада кайа?

— Тэвэ иктаж кузэ кутырэна, а кизыт пашаш кайаш күлэш. Колтыза-йан...

Кудыр зуйан рвэзэ Корольовын кид-

шым рӯзалтэн йўкынак воштылэш.

— Тый мланна өпкэлшыч дыр? Мэ вэт йори гына. Паша дэч вара мэмнан дэкэ тол, кутыркалэна: ола калык дэнэ пэш шуэн ужылтэш вэт.

— А тэвэ ваш лийна да, кыгэн колтышда,—Корольов шыргыжалэш.

Лэнька шаулаш тўнгалмын тыгэ пытымыжлан ок кэлшэ. Ончыч тыгэ койо: ындэ чыла паша Лэнькан кидыштэ. А ончэтат, тўн вэрым налшаш годым, Лэнька йараш кодо. Тидэ Лэнькалан кумылло ок лий.

Корольов вашкыдэ, кўлтам пидэш.

Лэнька кэпкыжым пурла пылыш тўнгыш шупшылэш, кидшым йолаш кўсэныш чыкэн койышланэн шогалэш.

— Эй, тый, пасма фабрик гыч!

— Ну, мо вара?

— Могай микроблан лийын мыйын пашашкэм нэрэтым шўшкыч?

Кўлта пидмыжым чарныдэ, Корольов вуйжым нёлталэш.

— Могай тугай „тыйын“?

— Мыйын улдэ. Мый распорәжэньым кондышым, тугэжэ пуламажымат мланэмак пытараш кўлэш... Иктэ тўнгалын гын, вэсылан нэрым шўшман огыл.

— Иктэ? Могай талэ лийыч! А тидэ молан кўлэш лийэ?

— Молан, молан! Вийжэ мый кидыштэм ильэ?

Корольов кўлта пидмыжым чарнэн воштыл колта.

— А кулакын шойа мутшо? Тудымат распорәжэньэ дэнак пытарэт ильэ?

Лэнька Корольовым шэм шинчаж дэнэ онча.

— Тугэжэ, ту пуламам тый гына төрлатэн кэртат ильэ мо?

— Чудак!

— Чудак, — Лэнька койдара, — мый распорәжэньым ом кондо ильэ гын, тый мом ыштэт ильэ, ну?—Лэнька кыдалжым кидшэ дэнэ кучэн, сэнгышыла шыргыжэш.

— Адак ик кана чудак! Кө тыгэ манэш вара? Мэ Сэчко дэнэ она полшо ильэ

гын,—Корольов Лэнькам койдарэн ойлантүнам мо лийэш ильэ?

Вара ышканжэ ышкэ каласа:

— Тунам кайук ильэ. Тый кагазым жапыштэ кондэн шуктышыч,—тидэ пэш сай, тидлан тыйым прэмироватлашкўлэш, а ышкэтынжэ садак нимом отыштэ ильэ! А мэ чылан ик ой дэнэиктэ вэсынам аралаш пижына гын, тунам мэ—куго вий! Тунам ик йэнат шуко ыштэн кэртэш.

Лэнька Корольов дэк чакак лийэш.

— Тугэ гын, мыйат вий?

— Ышкэтын от лий гын, вий.

Корольов кўлта пидышым пўтырэнэ кўлтажым пидэшат, стойко дэк кайа. Лэнька тудын кумда тупшым шуко ончэн шога. Тудым чарымэ шуын колта, вий нэргэн, айдэмэ нэргэн адак ойлыктымо шуэш.

Вара Лэнька Корольов дэнэ тугыш ваш лийэда. Корольовын мутшо Лэнька ушышто түрлө ойым луктэш. Лэнька ышкэ нэргэнжэ, илышыштэ налшаш вэржэ нэргэн шуко шонкала.

5 КУРЫК ўмбақ кўзышө пойээдла, кэчэпэш эркин эрта.

Чийэмын волгыдо-ужар тўсыжым кэчэналэш. Лэнька тидлан тўнэмын көргыждэнэ ала мом кугым, сайым вучэн ила.

Ик кана Лэнька, конторыш поштылан толмыж годым, шўлыкын чот шонэн шинчышэ дирэктырым ваш лийэш. Дирэктыр кидшэ дэнэ мўшкыржым кучэн кэлгэ крэслаштэ шинча. Тудын вичкыж кужо түрвыжө ончык шуйнэн.

— Мўшкыржө коршта,—Лэнька шоналта. Чаманэн кугын шўлалтэн, ўстэл ўмбалнэ кийшэ у поштым сумкашкыжэ опташ тўналэш. Опса дэран чарнэн, полшышыла ойым пуа:

— Ала Йэфим Йэгорычым ўжаш?

Кузьма Захарыч Лэнькам пэш тўткын ончалэшат, Лэнька, йазыкым касарышыла, писын кошарта:

— Мый ышкат тэнгэчэ мўшкыр корштымылан лийын тудын дэк мыйшымы

«Кид дэнэ солалтымыла эртэн, товатат! Кузьма Захарыч, мондэн кудалтэн, чарагына нүжмө вуйын шола могырыштыжо укэ үлшым кидшэ дэнэ ниалташ төча.

— Йонгылэт, Лэнька Мланэм мўшкыр эм огыл, шўм эм күлэш. Шўмэм коршта.— Дирэқтыр уло онгэ үстэмбак возэш, шўргыжө тарайла йошкарга.— Шинчэт мо, Лэнька: тланэт Минск гыч сэрыш. Кокымшо ындэ. Иктыжэ— чынжым каласэм,— йомо. Мый шонымаштэм, тыйым ышкэ вэлышкышт савырынэшт. Вийыт ом чарэ.— Гимнастьоркын онг күсэнжэ гыч кум угылан конвэртым луктэшат, үстэл үмбак кудалта.— Ышкэндын пашат.

Лэнька эплынгына үстэл дэкэ мийа, көгөрчэным кучымо сэмын, сэрышым кидышкыжэ руалтэн куча, ныгуш ончалдэ пөлэм гыч вашкэн лэктэш.

Йандар, кандэ кава... Сэнтъябр тылызын пытартыш кэчыж-влак...

Лэнька оралдэ йыр савырнэн куржын, энэр дэк вола, тышан ижэ, чўчкыдын кушшо ўангэ коклаш шинчын, конвэртым почэш.

Сэрышым Ньурка колтэн.

Тудо саламым каласыдэ, числам шындыдэ сэрен:

„Больницыштэ кийэм. Адак Чихан эмгатыш. Ты ныл ий коклаштэ мыйын кыралтдымэ вэрэм ыш код. Кодшо арнаштэ шолышт кондымынам пёлышна. Чихан мланэм ик литрлыкым шуя,— нал, тыйын ужашэт, манэш. Мый күчызө мо? Пөлө, манам, ик гайэ. Чын,— маныт рвэзэ-влакат,— ит эртынчэ! Мэ кичкыраш тўнгална. А тудо мый үмбак. Чыла кырэн пытарыш. Рвэзэ-влак— күзылан. А тудо йоллан пўсө: төрзаш тёрштэн лэктат, кучо тудым. Мыйын пурла могыр өрдыж луым пўчкыт... Пий гай илэт. Кажнэ шултышым вўрлан налат. Мэ моло дэч шўкшө улына мо? Илымэ шуэш, Лэнька, а тыштэ шўгар. Больница гыч лэктамаат, иктаж кушко кайэм. Илымэм шуэш. Илышым ушанэм...“

Лэнька ты сэрышым пачаш-пачаш лудэш. Лудаш йөсө: шинча йырым шинчавүд налын, уло кап чытыра,— чарашат ок лий.

Үлнө, вакш дэнэ, вүд эплын шурга, Лэнькан вуйжо эмганышыла пэнгэш.

Участкыштэ „чэрлэ улам“ манын пошто сумкажым Казанцэвлан пуа. Агысыр уржа сокмак (йолкорно)-влак дэнэ кадыргылын Бинэр лўман пэлэ-руш, пэлэ чуваш йалыш мийэн лэктэш. Арака ужалымэ вэрым нэр ўпшыж дэнак муэш.

Арака ужалышэ шонго ўдрамаш бутылка аракажлан шэргын налэш. Тидым Лэнька эрдэнэ чиймыж годым ушэштара. Тувыр укэ лийэ.

Сэчко нэржэ дэнэ шўшкэн мала. Тудын вуйжо күпчык гыч волэн, пыкшэгына карават тўрыштө кийа. Лэнька йошкаргэн малэн кийшэ чурийыш ынэж ончо.

Сэчко шыргыж мала.

Ындэ ижэ ушэш возо: тэнтгэчак Сэчко дэнэ чылам вик кутырэн налаш ильэ, тўнжө— отпуск нэргэн, Ньурка дэк мийэн толшаш нэргэн ойлыман ильэ. Кизыт Ньурка утыр чотырак чаманалтэш. Сэчко ончылнат вожылмаш.

Сэчко помыжалтдэ карават гыч вуйжым сака.

— Сэчко,— Лэнька кичкыралэш.

Сэчко лўдын киньэл шинчэш, шинчажым пыч-пыч ыштэн ончаш толаша.

— Мо? мо? А, Лэнька! Кушто йомын коштат? Молан погынымаштэ укэильыч?

Лэнька Ньурка нэргэн, йөратымэ нэргэн кутырынэжэ ильэ. Сэчкон начальник сэмын кугын ойлымыжо шыдэштара. Лўмынак торэш пэлэшта:

— Гульятлэн коштым.

— Ах, тый гульятлэт,— Сэчко пэлэ воштылалын вуйжым савалта. Лэнька тыманмэш йўкшым вашталта.

— Сэчко, ит шайаркалэ, тый дэнэт кутырмэм шуэш. Тэвэ ончо,— Лэнька Ньуркан сэрышыжым кучыкта.

Сэчко киньэлэш, фортычкым почэш, тёрза ончык шинчэшат, сэрышым ончы-

ланжэ шара. Тудо йўкын лудэш, кажнэ ойым пачашлэн каласа, ой коклаштэ кужо жаплан чарна:

—Шўгар,—кагаз ластыкым нылытэ пёлэн ышкэт шинчышыла Сэчко пэлэшта. Шылталышыла Лэнькам ончалэш.— Гуль ат-лэт! А Ньуркам от чаманэ?

Лэнька пўйым чот пурэш.

—Адак воштылат! —Изыш чарналтэн йэшара:—Колышт: мый спэцовкым налшаш вэрч гына тэндан дэнэ кодым, корнылан изыш ыштэм, шонышым. Ындэ спэцовко налмэ жапымат мондышым. Тыштэ помыжалтмэ гай лийым. Ышкэ тўсэм раш ужым. Эр киньэлат, моло йэн сэмын шўргым мушкат, а көргыштө ала могай йўк көндара: вашкэ, Лэнька, тыйым тушто вучат. Чынакак вучат. Ик кана эрдэнэ помыжалтын кийэм, көргө йўкэм колыштам, йот йэнг гайэ ышкаланэм кангашым пуэм. Лэнька, пашаш ит кай, тый дэчэт поснат ыштат. А час—визытым кыра. Кэнэта мэмнан пөрт көргым ончышо толын пура.—Лэнька,—кычкыра, — шайтанлан кайэт мо? Тыйтыштэ шўлышым пужэт, а дирэқтыр тыйым вуча. Паша шога. Мый куанымэм дэнэ тудым элталыым,—Йёсыкэм,—манам, мый ты манмэш.—Йолашым чийышым, пинжакым конгла йымак налыым,—эк куржам! Умлэт: мый тыштэ—вий. Калыклан кўлэш улам.—Лэнька парняж-влакым „шытыр“ ыштэн мушкындыш чумыра.— А Ньурка пирэ сэмын коштэш.

— Умлэм,— манэш Сэчко, чурижым ойгата,— Айдэмэ шотыш лэктычат, тудлан лийынак йўнат улмаш.

Лэнька карават гыч төрштэн киньэлэш, Сэчком кидшэ гыч куча:

— Ньурка дэк кайынэм... Отпускым налнэм!

Сэчко мучышташ төчэн кидшым тарвалылэш, утлаш төча. А Лэнька утыр чот кормышта.

Тудо Сэчко ончык шогалын, шинчажым налдэ Сэчком онча, крэдалаш пижшаш йэж гай вашкэн шўлэштэш.

А Сэчко Лэнька ўмбач шинчагалын ок кэрт, Лэнькан онгыштыжо, вчэ лу йымалнэ, изырак шэм мэным тўткын онча.

— Шинчэт мо,— Сэчко пэлэша,— эн ончыч кидэмым колто йан. Айд лучо Ньуркалан тэлэграмым колтэни: тол, вусэна, манын увэртэрэна.

Лэнька угыч тудын кидшым гуча.

— Куш? Тышкэ?

— Да тый кидэм колто! Конэцнэ тыш!

—Сэчко! Илаш? Тыш?

— Ийэ-ийэ, тышкэ. Да тый кидэм колто, мо эрэ кормыштылат? Кинэшнэ, колаш огыл.

Лэнька Сэчком элталаш төча, улыжо шыдын койаш төчэн Лэнькан идшым коранда.

— Вучалтэ, адак ик мутэм уло тэнгэчэ кангашымаштэ мэ тланэт да моло-влакланат пэш куго пашам ўшаэн пуна, киндэ оролаш шогалтышна.

Лэнька шыргыждэ ыш чытэ: Сэчком мутшо воштылтыш. Молан манат гын, шолышт илышэ-влак йалыш шуно шолышташ огыт кошт, тугэ лиймөнгө, кө дэч аралэт?

Сэчко Лэнькан йодмыжым вчыдэак умландарэн пуа:

— Шолышт илышэ-влак дэч сйракат уло. Тый тэвэ, мутлан, ўдэт, тўрдат, а тудо тыйын чыла ыштымэдым ыкэ кла-тышкыжэ опта, умлэт?

Лэнька шинчажым кара.

— Кузэ тыгэ! Тыгэ лэктэш мо илэт-касэт, кочмо-йўмө тывэч-тувэч, ныгуш пураш. Тудын дэк мийыдэ ок лий:— тўшкашкэт нал.— А тудо чыламаналэш. Шултышым упшашкэт чыка да—пашаш кайэ. Сэдыгэ шогэт шол, „өртнэыштэ“ вуйым пульалан шындэт?

Сэчко умылыдэ йодэш:

— Могай „өртнэр“? Молан вуым пульалан шындэт?

— Вучалтэ, вучалтэ! Мутлан мй изыш оксам муым, мумаштэм пышэм изыш гына йомдарэн омыл, а туо чыла мумэтым ышкалажэ налэш.—Млаэм гын

аракам налын ойгым тунчыктараш изыш оксам кучыкта, күлэшак гын, эмгатымэш кыра. Тый нунын нэргэн ойлэт мо?

Сэчко öрын упшажым карэн Лэнька үмбак онча.

— Ну, нунын нэргэн лийжэ,— вара ала үчашаш лийын, ала тыгылай гына йэшара:— тугэ гынат, мый Чихан нэргэн ом ойло.

Лэнька шонымашыш пурышыла пүжалтшэ сангажым кидшэ дэнэ нийалта.

— А койэшат, нуно иктак улыт...

...Кастэн дирэктыр Лэнькан тэлэграмжым олаш нангайэн кода, а пашадар налшын Лэнька Ньуркалан толаш корно оксам колта.

Тылызэ пытымашэш вашмут толэш: мийэм.

Лэнька эр йэда калэндарым ончылтэш. Ик ластыкыштыжэ тудо крэсым ыштэн. Тудын шотлыма гыч, ты кэчыштэ Ньурка совхозыш толын шушаш.

Палэмдымэ ластык эрэ моло йымач лэктын кэртдымэ гай чучэш.

— Адак ышкэ бухгалтэрийлан пижыч,— Сэчко воштылэш, калэндарым үстэл йашлыкыш шылта, — айда сайынрак шоналтэна: Ньуркам могай пашаш шогалташ?

— Ушкал лүштышылан,— Лэнька шоналтыдэ каласа. Сэчко огэш кэлшэ. Тудо йöсырак, кумыллан кэлшышырак пашам кычалэш.

Лэнька кэчывал шумэш участкэ влакыш поштым кондыштэш. Пасушто ындэ калык шагалэмэ—түрэдшаш пытэн, но участкэ ту гүжлымö илыш дэнак илэн. Тошто гайак Казанцэв ышканжат, моло-влакланат ик минутымат йара жапым эртараш огэш пу.

Лэнька дэн тудын коклаштэ сай пошкыдо сэмын пырля кэлшэн илымаш тунгалын.

Мүндырчак Лэнькам ужын, тудо вашкэн Лэнькам ваш лийаш ошкылэш.

— Ну, манмэмла, тачэ мом адак кондэт?

— Адак тачэ мамлаш пижынат?— Лэнька сумкаштэ пургэдын сырышыла

пэлэшта.— Паша уло, тудым вашкэ гына шукташ күлэш, колат?

— Тугэ ыназ, шинчэм, шинчэм, вашкэ күлэш улмаш...— Казанцэв лүмын öпкэлышыла койэш.

— Тэ чылажымат шинчэда, ышгашыжэ гына укэ улда.

— Эк, паша ыштышэ!

— Тый сэмынэт огыл шол.

Тыгэ иктэ вэсым шыдэштарида ваш-ваш каргашымаш кэчын лийэш. Тыгай шайарэн каргашымаш иктаж куго паша нэргэн кутырымаштат лийдэ ок код. Эн ончыч коч кунамат Казанцэв чакна. Тудын мутшо эрэ иктэ лийэш „айда ты нэргэн иктаж кузэ вэс кана, йара жап шуко лиймэ годым кангашэна“

6 КАС рүмбалгыштэ, вачэ коч бэрданкым сакэн, Лэнька пасуш кайа—шурно оролаш. Шэнтгэчынжэ, кугын шүлэштын, прэзэ кугыт сур пий кудалэш. Пийлан пэш онгай лүмым пуэныт—„спэц“ Ты пийым пасу орол влаклан пумыж годым, дирэктыр тыгэ умландарэн кода:

— Сак ончыза, тидэ иктаж могай шүкшö пий огыл, тидэ—спэц. Оролымаштэ шолыштшо влак ваштарэш кучэдалмаштэ тылэч куго спэцым мушак ок лий.

Тулэч вара пийым „спэц“ манаш тунгалыт.

... Эр үжара йошкар потам шарымэшкыжэ Лэнька ышкэ участкыштыжэ коштэш, „öртньэрыштэ“ шогылтмыж годсэ сэмынак, шинча корштымэшкыжэ пичкэмышыш онча. А сэнтъабрысэ йүд—шүдыран, волгыдо. Тöваш күзэт гын—уло стэп шинча ончылно шарлалт возэш: кумда, малышэ, шöртньыла койшо күкшö каванан. Тöва вэс могырышто лоп вэрыштэ мучашдымын лыкэ-луко каддыргыл йогышо, вулно түсан анысыр энэрым ужат. Энэр үмбалнэ йүд кэчыжэ тўтыра овара, йужгынам мэнгыла каваш шумэш күза.

Тачат энэр үмбач шүдырлаш шумэш ош мэнгэ влак пўтырналт шуйнат—йүрым сөрвалат. Пэл йүд жапысэ пичкэмы-

штэ мўндырнө-мўндырнө шуйнышо чодра да тура корэм сэрывштэ шогышо мардэж вакш шэм-кандын койэш. Сэнтъя-брысэ шўдыр-влак чот чылгыжыт. Куэ вуйым мардэж лўнгыкта. Ала куэ вуйжат огыл? Йўкшө—куэ йўк гай. Пўнчын йўкшө тугай огыл. Тумо йўкат тыгай огыл. Нунын лышташ модмышт, шыжымсэ куго вўдла, йўканрак лийэш, чотырак шурга.

Каван воктэн чарналтэн, Лэнька бэрданкыжым вачэ ўмбач налэш, пэш колыштэш. Йўдын ышкэ йўкшө уло. Тудо ышкэ пич йўкшө дэнэ ила.

Лэнька стэпысэ каван-влакым, кырымэ машинан куго ўмылкажым йўратэн онча. Кузэ от йўратэ: вэт чыла ты пойанлыкым Лэнька орола. Тидэ утыр куаныкта. Утыр чотырак илымэ шуэш,—вийым шижын илымэ шуэш.

Ты кэчылаштэ Лэнька илыш нэргэн шуко шонкалаш тўнгальэ. Лэнька илышым ныгунамат йўратэн огыл. Тыгай каргымэ, шэрым тэмышэ илыш Лэнька дэнэ сўрасэн кэртын огыл, сандэнэ Лэнька тудым карт дэнэ модмаштэ пытаргыш тувырым модын колтышо йэнгла пырчат чаманэн огыл. Нигём йўраташ, йўратышашлыкат укэ. Ышкэг илымэ йўштө кэчылаштэ Ньурка ырыктэн. А кизыт гын, чылажымат ала кузэ у сэмын йўраталтэш: Сэчкомат, пошто сумкамат, тичмаш шурно вуйымат мучашдымын йўратэт. Тыгай йўратымаш ныгунам лийын огыл, тудым кэнэта умлэн от шукто. Ты йўратымаш Ньуркамат вэсэмда, Ньуркан кўргыштө улшо вийым куанымашым почын ончыкта.

Чун-шэмэ пыл-влак, ўлычынак ийын, шўдырым шөштат. Йуж ок ситэ. Изыш лиймэк йўр тўнгальэш. Йўр йўд вошт йўрэш. Шўкшө брэзэнт глашчыш пўтырналтын, Лэнька каван воктэк шогалэш. Мучашдымын ик сэмын шургышо йўр йўкэш Лэнька ышкэнжын ончыкылык сай илыш нэргэн шона:

Ньурка—машинам виктара (тидэ—кумыллен кэлша, адак куштылго паша

огыл). Тудо—уло совхозлан эн сай шофэр, адак... Лэнькан эн лишыл йолташыжэ. Ньуркам ончэн чылан кугэшнат. А Лэнька имнэ вўтам вуйлата. Тудын имныжэ—мардэж гай талэ, тул гай пўсө. Будьонийат тыгай имным йўратыдэ ок код ильэ. Чихан дэнэ пырляа коштшо-влак чыланат пасушто ыштаг; тўрэдыт, шийыт. Чихан гына укэ.

Чихан утэн кодэш.

Чот опымыж дэнэ „Спэц“ Лэнькам вэр гычшэ тарвата. Бэрданкым кидышкыжэ кучэн, Лэнька нымом ышташ йўдыгышыла вэрыштыжэ тошкэштэш. „Спэц“ опымашкэ, корэмыш куржын волымыж годым гына умлэн шукта: тўрлым шонэн нэралтэн колтэн улмаш. Каван воктэн, чытырнэн шогышо кужо йэн ўмбак кэржалтын, уло кэртмыжым „Спэц“ опта.

Лэнькам ужын, кужо йэн осалын кичкыралэш, чурийжэ шыдыж дэнэ какарга. Чурийжым ончэн—тудо икканаштак шортнэжат, воштылнэжат, манын шоналтэт. Лэнька „Спэцы“ ўжын чара. Шыдэштын урлэн, „Спэц“ кучымо йэн ончыко шуйнэн возэш, вуйжым копашкыжэ пыштэн вучышыла лийэш. Каван воктэн тўрэдмэ парчан кўлта-влак кийат.

Вэрэштшэ йэн сукэн шинчэш:

— Чонэм ит йомдарэ! Орадэ ушэм пулаштарэн...

Ольан лишэмын, Лэнька орагышэ йўкшө дэнэ кичкыралэш:

— Шакшэ!.. Йэнгыным тўкаш...

— Шольым, шольым, игшывэм чаанэ...

Осал ит лий, шольым...

— Тыйын шольычэт—пирэ!

Лэнька пычалжым викта.

Вэрэштшэ йэн сукэн шинчын нулкэш, кидшым шуйэн сўрвала, писын зудымамдэн ала мом ойлыштэш.

Лэнька бэрданкыжым волта. Систокым налын шўшкалтынэжэ. Кўцкыта кадыргэн вийнэн шогалын, шолыгшо йэн Лэнькам йол гычшо куча, ышкэ

дэкшэ шупшылэш. Крэдалмаш моткоч талышна: кид дэнат, киньэр вуй дэнат, пулвуй дэнат кэртмыжым колтат.

„Спэц“ нунын йыр пөртын чарныдэ олта.

Лэнькан шүргыжө йулаш тунгалэш. Шүлыш ок ситэ—кучымо йэнг, бэрданкым кок кидшэ дэнак руалтэн, Лэнькан мўшкырышкыжө шогалын, уло кэртмыж дэнэ пычалым шупшэш. Шупшын налмэк, бэрданкым пуч гыч кучэн, йа Лэнькам, йа „Спэцым“ тўкаш төчэн тошкыштэш, пўгырэнэрак пич шүлэштэш. Каван дэк чакнэн, „Спэц“ ўмбак висктэн нўлталэш.

Лэнька тўршталтэн киньэлэш, вожкоклаж гыч чумалын, шолыштшым шуйэн пышта.

Нойышыла кидшым сакэн, пэлкэ кайа. Нойымаш ижэ палдырнаш тунгалэш. Вуйжым пулвуй дэк пўгыртэн шудо коклаш шинчэш. Чылам мондэн шинчымым Сэчкон йўкшө кўрлэш. Сэчко шүлэштын йодыштэш.

— Кушто улыт? Ага, эмганэн. А Лэнька кушто?.. Лэнька!

Лэнька шинчам почын ольан кичкыралэш:

— Тыштэ улам, Сэчко...

Сэчко Лэнька дэк куржын мийа.

— Эмгатэн?

Лэнькам киньэлта, чытырнышэ кидшэ дэнэ вуй гыч тунгалын ўлкө шумэш нийалтэн лэктэш.

Лэнька пушландарэн вуйжым савалта.
— Ит лўд, нымат лийын омул...—ик минутлан чарналтэн, шолып йэшара:

— Чиханым пытарышым...

Сэчко Лэнькам шьман элталэш:

— Чиханым? Тидэ—Чихан огылыс, Тропим. Шарнэт—Криворэчыйэ гыч.

Тўрвыжым тарватылын, Лэнька ойгэш вочшыла вуйжым рўзалта.

... Каван воктэн пэлэ малымэ годым шинчалан койшо куанымэ илышыштэ Чихан утэн кодын, сандэнэ кизытат Чихан укэлыклан ўшанымэ ыш шу.

— Айда ончалына, ышкат ужат,— Сэчко шупшкэдылэш.

Лэнька нойышыла кидшым лупшалэш:
— Кэрэк Тропим лийжэ... нуно иктак улыт.

Кэнэта Сэчком шўкалын, йонгылыш тошкалын, куржын колта.

Волгыжэш. Йўр чарнэн толэш.

Лэнька нўрышө шудышто кийышэ бэрданкым нўлталэш, пычал пучым плашч дэнэ ўштылэш.

Пэлнырак, шуйнэн возын, йэнг кийа. Ик кидшэ туп шэнгэлнэ. Олым тўсан вишкыдэ ўрышыжө лўмө дэнэ пыжыктымыла койэш. Вуйжо воктэн, пылышыжым шогалтэн, „Спэц“ шинча. Упшаж гыч ош мамыкла шонг кэча.

Лэнька пычалжым вачэ коч лупшалэш, окшаклэнэрак писын мўнгэш ошкыл кайа.

Ал. Эрыкан дэн Йаний Пэнась кусарэныт.

Пэркэ пэчэ

Изи ойлымаш

Дим. Орай

ШЫЖЭ кужу ночкын, кылмэ тонга-кын мо сөралжэ мо можо! Тунам „кушко пурэт-лэктат, мом ыштэт-кучэт?“ Тудо жап дэч посна илаш ок лий гынат, эртымыжым изин-кугун вучалтэш. Лум вочмым, корно лиймым, кэчэ чат-катангмым кө гына ок вучо? Куршталаш тўналшэ йочажат, кушкын шуышо рвэ-зыжат, илэн эртаршэ шонгыжат, ой, пэш вучат! Иктылан пўтыркам ыштэн мо-даш, ий курык гыч чонэштымыла мун-чалташ гына лум күлэш. Вэсылан—чара нурышто ваштар йэчэ дэн поранла шик-шалташ. Кумышылан—патыр алашам кичкэн чодра шупшыкташ Муш-маришкэ йорталаш. Нылымышылан—лапка чапан ош мэрангым, ош онган чэвэр рывыжым у кишаж дэн покталаш!

Садак ик кана кас вэлэш ийгэчэ йўк-шымдальэ. Кава пычкэмшалтэ. Йўдым-жө йўд-вошт вучымо мамык лум сўмыр-лэн вэльэ. Тэвэ тудо лум вэт пушэнгыш ош комбо мамыкла шинчэ. Тэвэ тудо вэт оралтэ ўмбалан ош шовычо лийын пидылтэ. Тэвэ тудо вэт кумда нурым, пушкыдо олыкым, пич тошкэмым лайык лийын лэвэдэ! Ик кана тыгэ тольо, вэс кана тольо, кумышо канажлан кэлэш ситышат лийэ. Вара мардэж пуалмэ йыда мэнан колхоз контор тёрзашкэ „вууж да вуж-ж!“ кышкалалташ тўнал-льэ. Ик кастэнэ садыгэ кышкалалтмыжэ годым конторышто погынымаш лийэ. Полэвод Вэдат Андри лум кучымо шум-лык ойлыш. Андри сангаж воктэн сэ-милинейный лампэ тулжо кузэ чўчкалта, Андри тўрвыжат ойлымыж годым ту-гак модылда. Шонымыжым рашырак

умылтараш төчэн сангажым шўдышан пэчкэла койыктымэш туртыктылэш. Ой-ойыртышлан кидшым рўзалта.

Тошто шот гыч шортйол ваштарэш-йэтыр йўдым Опанас погынымаш гыч-пёртыльö. Тропин кугыза шöлдра ўм-балнэ почангын. Шöлдра онгам пужлышо-кармоньла „кычыр-кочыр“ магырыктэн.

— Ачай,—манын, Опанас толын пура.— Эрла лум каваным ыштылаш тўналгы!

Тропин кугыза упшам каралтэн омым колтыш. Мўшкырым йолыш вошт нийал-тэн—ш ша!—ыштальэ. Ушыжлан возо: „Вэт эрла—шорыкйол. Ожно шорыкйол кэчын эр дэн эр лум каваным ыштал-тэш ыльэ“ шоналтыш.

— Йöра, йöра эргым!—манэш.—Тыгай пашалан ни кузэ вурсаш ок лий!

Ожно кугурак-влак шорыкйол кэчын-волгалтмэ годымак идым пэчышкышт-лэктыныт. Лумым уралтэн-уралтэн кы-шылым ыштылыныт. Тушко каван гыч-кўрылдэн уржа дэн шўльö олым кор-мыжым шогалтылыныт. Вара тудым „лум каван“ маныныт. Шорыкйол арньа мучко лум каваным лум пэтыра гын, „шушаш кэнэжлан киндэ шочэч“. Му-нар каван пэтыралтэш—тунар каван-киндэт лийэш. Лум каваным поран ўш-тын шында гын, „киндэ ок шич!“ ма-ныныт. Кызытат садэ лум каваным ыш-тылыт манын Тропин кугыза мылэн. „Тошто авылым огыт кудалтэ“ шонал-тэн куанэн. Куанымыж дэн луйк тудо-йўдым эртарэн.

Кэчэ чатката логальэ. Ўмбач вэлма-шат, ўлўч ўшмашат укэ. „Онтаңруэм“¹⁾

¹⁾ Онтан руэм—чодра участкэ лўм.

Үмбалнэ кавам шөртнө тусан тул ора нальэ. Көржым чийэн кэчэ лэктэ. Колхоз идым лэвашыштэ волгалтэ. Тушто школьнык рвэзэ-влак тыгыдэ олым кылтам ыштылыт. „Бригадирлан“ Сэргэ Микылайым шогалтэныт. Микылай „ош лопчык“ гынат, сомыллан пэш чулым.

— Мланна кэчвал мартэн кандаш шүдө кылтам шукташ күлэш. Кө нормым, ныллэ кылтам ончыч шукта?—тангасаш ұжын Микылай пэлэшта. Ышкэнжын кидшэ мундырам вудылмыла пөртэш. Пидэдымэ кылташтым Сэпан дэн Онис олтэн-олтэн озым пасуш тор алаша да сар вүльö дэнэ шупшыктат.

Опанас кум онга дэн лум куралмэ шога вуйым ыштэн. „Тигрым“ кичкэн лэктэ да лумым куралаш ик ийаш нурыш кайыш. Ты мартэ садыгай шога вуйым иктат ужын огыл улмашат, пугырак онгайын койын. Кажныжэ вуйым төрзашкэ шүшкын Опанасын каймыжым ончэн воштылыныт. Тунамак йал мучашкэ кок бригадэ гыч кандашлу йэн нарэ погыныш. Чыланат кольмым налыныт. Нуно „Маска пыжыктымаш“¹⁾ лук гыч тунгалын, озым пасу гоч тайыллан торэш лум пэчым пэчаш рад дэн мучко шогальыч. Мучко лакым күнчэн лум дэн пырдыжым оптат.

Сакар куван клас кэршыжэ чытыдымын өрдыжшым шуркалэн. Моло йоным муын огыл, Тропин кува дэкэ содор куржо. Тидым-тудым мут гыч мутым луктын пэлэштальэ да, өрмө йуқын йодылдыш.

— Марпа кума!—манэш Тропин кувалан.—Опанасэтын торыкшо түрсак-дыр?

— Тропин кува шинчам чараклыш.

— Нимо угситшат укэ ыльэ. Тачат пашашкэ сайынак лэктын кайыш!

— Тудымак манамыс. Опанасэтым йүлэрлан шотлэн мускылэн колтэныт вэт. Уло йалгэ тудым воштылыт. Лумым могай йэн куралэш, колынат? Ончыкылан Опанасэтым оралтэ үмбалым куралаш күзыктэна — манын, йолташышт

1) „Маска пыжыктымаш“—корэм лүм.

воштылыт—манын Сакар кува курыктылэш. Нэр рожшым вэрблуд²⁾ сэмын туртыкта-оварта.

— Мыйым адак кума ит каласэ. Нуно кычалтылашат тунгалыт, —манын лэктын ошкыльо.

Тропин кува шонаш шинчэ. „Чынакыс, Опанасэм лумым куралашак кайэн. Ындэ ушдымыш лэктэ!“ Эрдым пэралтэн сэмынжэ пэлэшта. Вара шөлдра үмба-чын Тропин кугызам шурэн волтыш. Опанасым чарэн кондаш поктэн колтыш. Ышкэжэ ужгам чийэн-чийэн шэшкыжым кожаш куржо.

Ватэ-влак, ұдыр-влак лап вэлэ лийыныт, лум пырдыжым оптат. Кудыртай кутырат, овда кайык гай воштылыт. Нунын йуқышт шүдо онгыр йонгалтмыла эр, тэлэ тымыклан шэргылтэш. Лум пырдыжлан кутыньэк ала мунар рат лумым уралтэн-уралтэн олым кылтам шогалтыл кодат.

Шүлэшт-шүлэшт Тропин кува куржын мийыш. Чыла калыкым өрыктарэн Опанас ватым кычкырал колтыш:

— Шэшкэ-э, шэшкэ-э, айда мөнгө-ө!

Опанас ватэ лүдө. Нимом пэлэштэн ок кэрт.

— Ушэтым кушко чыкэнат? Шорык-йол кэчынак сулыкэш пурэн шогылтат! Опанасэтым, Опанасэтым ушдымыш луктыныт. Оралтэ үмбалым куралаш күзыктынэшт!—манын шортын колта.

Уло колхозник-влак пөрийэнгэ, ұдрамашгэ утэн кайэн воштылыт. Полэвод Андри лишкырак мийыш. Нэрым шупшыльо.

— Тропин ватэ йэнгай! Тыйэ кунам йүдэн шуктышыч? Ышкэнэтым ушдымыш луктын ит воштылыкто. Сулык паша тыгай мо? Опанасэтлан оралтэ үмбалым кузэ куралыктэт, молан кура-лыктэт, да имныжым кузэ күзыктэт? Тланэт. палын, кулак ой пуралтэн! Йо-лым тўкалтэн Андри шогылтэш.

— Тланда эрэ кулак! Сакар кувамат

2) Туйэ

кулак маньда-дыр?—шортмым чарнэн Тропин кува ньустыклана.

— Мо шонэт, тудо кугу карт ватэ, кулак, йалчым кучэн. Ала тудак тыгай мурым мурыкта?

Андри ватэ воштыл-воштыл тўнгальэ — Мыйын толмэм годым, нунын дэкэ. Сакар кувак толын пурыш. Мыйэ ужим-да!—майэ.

Тропин ватэ өрын шогальэ.

— Умыло!—Андри пижан кидшэ дэн Тропин куван оңжым тўкалтыш.—Кунар мландэ йуланрак лийэш, тунар шурно утларак шочэш. Нурыш лумым утларак шьндэт гын, мландыштэ йулжо шуқырак шога. Кукшо ийыштат шурно ок кошко. Садлан тыгэ ыштэна. Тидэ шинчэт, пэркэ пэчэ!

Тропин кува тлэч коч ыш пэлэштэ. Лум пырдыжлалтэш да пырдыжлалтэш.

Эр вэлэш поран тарваныш. Нур гычэ нурыш төргэн-төргэн кудалыштэш. Корэмыш волэн урмыжэш, оралтэ коклаш пурэн пэркала. Шинчамат почын ончаш ок лий, тунар кашан тарвана. Лумым тўргыктэн-тўргыктэн кыньэлта да нурла гоч тўтырыктынэжэ. Укэ, ок сэнэ. Лум пырдыж, лум каванла чараклат, лумым шьндэн-шьндэн кодат.

Колхозник-влакна йонгэшталтмымат вучат. Кокымышо кэчыштэ поран тып ланыш. Лумым ончаш нурыш иктат, вэсат куржыт. Мом ончэт? Олым кылта лум пэтырэн. Лум пырдыж дэн төр, нур кумдыкэшак шинчын.

Тропинат толын куважлан каласыш: — Шурным шочыкташ лум пэшак күлэш. Киндэ ындэ утларак шочэш, кува. Лум каван пэтыралтэ!—майэ тудат.

У пöрт

Повэсть¹⁾

Л. Соловйов

Тавэ воктэнэ Устина арамыш гына ойлыш. Тудын дэнэ доктыр илэн огыл да мийашат төчэн огыл. Пэрвойжо тидэ тудым öрыктарыш, а варажэ öпкө лэктэ. Доктырым тудо йöратэн. Йужгынам тудо доктырын чойан ончалмыжым ужын, но тудо шинчажым пэш содор коранда, Устина вашэшыжэ шыргыжалынат окшукто. Кастэнэ доктыр омсам тўкыла да пöлэмыштэ ышкэтын кодэш. Тудо Устина ышкэ пöлэмыштыжэ изиш утларак шогыкташ ныгунамат төчэн огыл, эшэ вашкэрак ужатэн колташ вэлэ тырша ыльэ. Йўдым Устина йöратымэ ойгыж дэнэ шортын кийа, но чапым волтымо дэч, ышкэ ойгыжым нигэланат луктын ойлэн огыл. А пэшак йодышташ пижыт гын, кўчыкын гына „ила“ манын пэлэшта.

А доктыр ышкэнжым кок чий дэнэ кучэн шогэн. Пэрвойжо тудлан тоштын огыл. Службо шотышто Устинажэ тудын кид йўмалнэ улшо йэнг да онгай огыл шонэн. А вара тидын ўмбалан вэс шонымаш йэшаралтын. Доктыр Москошко кайаш шонэн пыштэн. Амбулаторийым сдатлэн кодаш вэдомыстыымат возэн йамдылэн. Кайаш тўнгалмэ гоным нымогай кучышат ынжэ лий манын шонэн илэн.

Шукэртэ огыл тудо ышкэнжын Москосо йолташыжлан тыгэ возэн:

„Мый ындэ кумышо ий йалыштэ пашам ыштэм. Тыгэ йэнгым йалыштэ поктыл колтэн, тудым тушто чал вуйан лиймэшкыжэ ашнаш справэдливо огыл.

Мый Москошко мөнгө мийынэм. Ындэ мыйын олмыштэм иктаж вэсэ ыштэн ончыжо. Тыйын палымэт уло. Мыйым тыжэчын кусараш, кэрэк Моско воктэл больницыш кусараш тыйым сорвалэм“. Москосо йолташыжэ доктырлан тыгай ваш мутым колтэн:

„Тыйын сэрышэт пэшак кўлэш жапыштэ тольо. Вашкэ Ленин слободаштэ у больницэ почылтэш. Мыйым вуйлатышлан шогалтэныт, арньа гыч штатым погаш тўнгалаш. Больницэ образцовый лийэш. Садлан Мосздравыштэ мыйым пагалэн, сайын ончат. Мый тыйым тышкэ кусараш пэнгыдынак йодаш тўнгалам. Кондэн кэртамак манын ўшанэм, йамдылалт да пэрвой сигнал почэшак лэктын тол. Районышто шижын ыныштшукто да тыйым кучэн ынышт кэрт.

Ындэ доктыр пытартыш увэрым вучэн ила.

Волгалтмэ гонымак тудым товар йўк адакат пожалтыш. Чийдэгычак тудо окна дэкэ куржын мийэн, окна тўкылтышым мучыштарыш.

Окна ик канаштэ кок могырыш почылто. Эр йуалгэ ўпшпöртыш пурыш. Окна йанакыш пызлэ лумым шыжыкта.

— Мый, пура йэнг, мый. Тыгэ мый эрэ пэркалэм. Тэвэ пöртөнчылым ачалэм. Адакат мужик-влак рўчкалэныт.

Лупс дэнэ ошэмшэ шудэш шэм ужар кышам ыштэн, кузма Андрэйыч окна дэкэ мийыш.

— Эрэ ачалэт?—кумылжо дэнак доктыр йодо.—Тый, Кузма Андрэйыч, умлышо йэнг улат. Ышкэ пöртэт вэрч тыршымэ гайак толашэт.

¹⁾ Мучаш. Тўнгалтышым 1934 ийысэ 7—8 дэн 9 номерлаштэ ончо.

Кузма Андрэйыч вожылыо да шинча-жым содор гына корангыш.

— Мый ты анэт, Алэксэй Стэпаныч, лэвэдышым ачалышым. Пөртөнчыл. Ындэ мыйым пагалэ.

— Эрэ йамдэ улам, — воштылалын, пионьэр сэмын доктыр кидшым нөлтальэ. Пөртыштө йуалгэ мардэж коштыштэш. Пэтляштэ кэчышэ окна ората мөнгэш-ончэш лүнгалтэш. Тудын лүнгалтмэ сэмын пырдыжыштэ кэчэ мэрантёрыштылэш.

— Колхозник влаклан өрмаш тольо, — манэш Кузма Андрэйыч. — Ны мэшак-влак, ны анбар укэ. Гаврила Стэпаныч, вуйлатышэ, кумлымышо ийшыштэ комуным ыштэн илаш шонэн луктын. Ну, көн амбаржэ уло гын, погэн налыныт. А мыйын тудо, анбарэт, нигунамат лийын огыл. Ожно, пуо йэнг, мыйын шурнэм тамака мэшакыш пура ыльэ да тудыжат пэлэ ыльэ. Тэний мэмнан кажнэ трудэньлан лач киндэ гына индэш килоат пэлэ логалэш, адак тудын үмбач парэнтгэ, ушмэн, ковышта. Кушко опташ? Гнэдов Силантий киндэ дэнэ чумыр пөртшым тэмэн шындэн, пөртөнчылныжат парэнтгэ, а ышкэжэ кудвэчыштэ мала. Эр йүштө йолжым кылмыкта да вурса. Тидэ могай илыш, манэш. Кудвэчыштэ малымаш — тидэ пий илыш!

Доктыр чийэнат шуктыш, а Кузма Андрэйыч альбат ышкэ шонымо йодышышкыжо шуын огыл.

— Мэмнан трудодэньна шуко уло: мыйынак кумшүдө шымлу да куван шүдө уло дыр. Мыйын пөртэм тый ышкат ужынат. Ну, кушко мый чыла чыкэн пытарэм? А тыйын амбулаторийштэт, Алэксэй Стэпаныч, пөрт йүмалэт садыгак йара шинча. Адак — моло оралдэ. Пу-жым луктын кышкышаш ыльэ, кө тудым шолыштэш?

— Пожалыстэ! Ыштэ мом шонэт, — маньэ доктыр.

Кузма Андрэйыч пэш куанэн кайыш. Доктыр кайымэ дэч ончычак тудо кумылын пөрт йүмал дэн моло оралдэш ышкэ

шурныжым опыто дэнэ, пуйто тудо ончычынак Хурлин пөртын озажэ лиймыла тучын.

* * *

КУМ арна гыч Тымапи больницэ гыч мөнгышкыжө толын. Пойэздыштэ йэн-влак эрэ мутланаш йөрлатат, а Тымапи-лан сай пошкудо-влак — у күртнө корно кўварым ыштышэ пашазэ-влак — логалыныт. Тымапин опэрацыш миймыжым палэн налмэкэ, нуно тудлан ўлыл онга-балым пуышт, чайым йүктэныт, попэросым шупшыктэныт. Нунын кокла гыч эн кугыжо — чара санган — ончалат гын, шинчам йымыктара! — Тымапи дэнэ шуэн мутлана.

— Вара тыйын можым пўчкыныт, а?

— Мушкырым. Мыйын чэрэм, манэш доктыр, вийэш ыштэн толашымэ дэнэ лийын. Мэ ышкэнан дэнэ колхозышто кугу пашам тарватэн улына, да мый... кхм.. Мый, ужат тый... кхм... правлэнын члэн-жэ улам. Кызыт түрэдыт. Мэмнан лач киндэ гына... кхм... Вичшүдө га. Тыгэ... Ну, конэчнэ, эр гыч пычкэмыш мартэ. Пошкудо-влакат чарат: «каналтэ, Тымапи Пэтрович, толашымэт дэн чэрланэтат, кузэ вара мэ тый дэчэт посна илэна? Кўтычөдымө шорык-влак гай лийына». Тыгэ... «Ом йарсэ, манам, иза-шольо-влак лозунг кўштымө сэмын, чыла түрэд на-лаш күлэш». А ышкэжэ, правлэн члэн уламат, конэчнэ, примэрым ончыктыдэ ок лий. Сарысэ сэмынак — ончылно. Мый тидлан эшэ йэрман фронтыштат мэтальым налынам ыльэ. Тэвэ, тыгэ вийэш толашымэм дэнэ мўшкырэш лийын кайыш...

— Тыдэ почотно чэр, — маньэ чаравуй. — Мэат кўварыштэ пэш пэнгыдын ыштэна. Мланэм... — чаравуй шыргыжалтыш, чылт волгалтэ, — мланэм грамотым почотныйым пуэныт. Сваршык улам.

— Тэний жап тугайэ, — пэнгыдэмдыш Тымапий, — йужо пашайэным пөёклат. Шупшашэт укэ гын?

Нылытынат попэросым луктынцуйал-

тышт; тудо нылыньэк нальэ—иктыжым умшашкэ, молыжым запаслан. Вара нылытынат шырпым удыралын шуйалтышт. Тудо чаравуйын шырпэ гыч пижыктыш, тудым утларак пагалэн.

—Тыгэ-ээ... Киндына мэмнан, шойышташ огыл ыльэ, трудодэньлан луаткок кило гыч шуэш. Мэмнан колхозна ударный, чумыр районлан колхоз. Лач иктылан гына, ёрын кайэм, кузэ тушто колхозник-влак мый дэчэм госна пашам шуктышт. Мыйэ,кайымэм годым, нунылан ойлэн кодышым: „пэнгыдын кучыза, маньым, пошкудо-влак, пасуда ару лийжэ. Эх, ужатышт вэт! Шинчавүдышт йогэн кодо!

Пойээд тайыл йумак сургалтын, мўгырэн вола, мўндыр чонгаштэ имньэ лўдын вуйжым нўлтальэ. Пойээд дэнэ йыгьрэ, кужу йошкар йылмыжым луктын сакэн, поктэн шуаш тўчэн, шэм пий куда-лэш. Нўжын налмэ гай тўрэдмэ пасу, йал-влак, ньыгылдэн налмэ куполан да ырэддымэ чэркэ-влак, да чэркэ гайак ош силос башньэ-влак ийын кайымыла койын кодыт. Вара — эрэ эркышнэн-рак ийын — склад-влак, цинк элэватыр, йошкар дэн ужар вагон-влак койын кодыч—пойээд шогальэ. Чаравуй ик ышкэ йолташыжым шокшо вўд дэкэ колтыш. Тымапин кружкажат укэ улмаш. Чаравуй ышкэнжыным пуыш.

—Чайым... Пўтр, тый олаштэ кампэтым налынат. Колхозник йолташлан пу. Нал, нал, Тымапи Пэтрович, ит ёр!

Тымапи ик кормыжым тичак нальэ да кўсэнышкыжэ пыштыш.

— Адак тэвэ—силос башньэ. Туштат, силос башньыштэ, умлаш кўлэш. Тэвэ, примэрлан, мэмнаныштэ вўд. Умаштэ силос локтылалтэ. Мый кызыт ончэн лэктым; канавым кўнчэн, вўдым корандышым.

Пойээд тарваныш. Ёрынрак ончылтын вачэшыжэ котомкам нумалын, йэнг пурыш. Кўчык ужгажын рожлажэ гыч чоштыра, йошкар пун койэш. Тудын лудо тўсан шўргыштыжат тыгайак пун

шочын. Мужикын чара йолжо чылт шэмзын пытэн.

Мужик тэнгыл мучашэш ёрынрак шинэ.

— Мўндыркў?—йодо чаравуй.

Мужик шогальэ да шэдо логар йўк дэнэ пэлэштыш:

— Мўнгў.

— Кушко?

— Йэгоршиныш, йалыш,— угыч мужик шогальэ.

— Колхозыш?

Мужик окнаш ончэн, шып шинча. Тушто йўр, лудо тўсан мэнгэ влак да паровозын шикшыжэ лапчыкым кушкэдэн кышкымыла койын кодэш. Воштырым ончэн йыгыжгэт: ик тўр, ўлыкў да кўшкў, адак ўлыкў кайа.

— Колхозыш? — угыч чаравуй йодо. Мужик шоншыла турто, пуйто тудым ала кў пэра, вара адак шогальэ.

— Колхозыш! — тудо чот кычкыральэ. — Сорвалаш!

— Поктэн лукмо улат мо?

— Поктэн лукмо. Но мыйым закон почэш огыл поктэн луктыныт! Садыгат закон почэш огыл!

Тудын кушко шомакшэ умшаж гыч содор пудэштыл лэктэш. Шыкшан пэлэ пычкэмыштэ тудын шийчажэ шучкын чылгыжэш. Тудын шинчажэ шучко—чара, пунжо укэ, йыржэ йошкаргэ. Тудын кўчык токмак парньаж-влак йарнышэ пулвуйыштыжо тарванылыт.

— Мый шойыштомаш укэ, мый вик ойлэм—лодырланэнам. Айдэмэ йонгылыш лийын. Но ик канаштак лукташ закон укэ!

Парсвоз кўжгын мугыральэ. Кўвар чытыралтэ, окнаштэ кўртньў тодыш койо.

— А кушко мийэнат?—йодо чаравуй.

— Чыла вэрэ лийынам. Плотнык паша дэнэ. Справкэ дэч посна ныгушкат огыт нал. Вот ужат!

Мужик ўкымэш воштылалэ.

— Ужат... пилам ужалэнам...

Тудо эшэ утларак воштылаш тўнгальэ.

— Товарым ужалэнам. Мўнгў шунэм.

Кэнэта чорикын, шинчавүдүм йоктарэн, кычкыралы:

— Христос лүм дэнэ!

Ышкэ кычкыралмыж дэч, ала шыпланымышт дэч, ышкат лүддө.

— Пуза милостыньым! — мыскылмэ сэмын тудо чот йодо. Кочкашэм пуза!

Садыгак огыт пу манын, тудо кидшымат ыш шуйалтэ. Чынакак нөгат ыш пу.

— Умылтарэ, Тымапи Пэтрович,—маньэ чаравуй,—пычкэмыш йэн.

Тымапи кокыралтыш.

— Тыгэ... кгм... тугэ шол...—Аптраңымыж дэн ойлэнат оккэрт. Молан аптраңымыжым ышкат ок умло. Пытаргышлан ышкэнжым сэнэн, пэлэштыш.—Тыгэ... палэ, ышкэ йазыкшэ вэрч. Кудо йолагай гын, нунылан коч кунамат томам. А вот мый, ударник уламат, йолыштэмат уло, чийэнамат да окса дэч посна эмлат.

Мужик Тымапим ўшаныдымэ шинча дэнэ ончалы. Умшажым шөрын колтэн, шыргыжалтыш.

— Чыла тый шойыштат!—шуйалтэн мужик пэлэштыш.—Мый тыйым түсэт гычак вошт ужам!

Тымапи мужиклан ваш мутым пуэн ыш шукто. Мужикым кондуктыр погалтэн нангайыш. Вэс останкышто Тымапи окнашкэ вуйжым чыкэн возын. Мужикым станцышкэ вүдэн нангайт; тудо тыгайым ик кана вэлэ огыл ужын ала мо, тунэмын, пэш спокойно ошкылэш. Тудын тупышто йара котомкажым мардэж тарватылэш, рожын кыньэр вуйан шүкшө тувыржым пуэн оварта. Ночко ошма тудын чара йолэшыжэ пүтырнэн,

Вич минут гыч тудо, тыгайак спокойно, дэжурный дэч платформыш лэктэ да вэрла йышт ончылатат, вагон йүмак пурэн кайыш. Тымапи ваштарэш окнашкэ мийэн шогальэ. Мужик сигаркэ пундашым пога. Пойээд тарванашат йамдэ лийын, а тудо лүддэ вагон орава-влак коклаштэ коштыштэш — тудлан садэ иктак. Тунам вара Тымапи, чаравуй

ынжэ уж манын, йыштак кок камптыкым да ик попэросым шуыш.

— Тау!—мужик каласыш; тудо Тымапи ўмбака ўлычын онча; тудын пүжү күтнөй гай шэмэ, йылгыжшэ улыт; кошар оглаш лужо чымалтшэ, йылгыжшэ кукиш коваштыжым шүтэн лэкшашла койэл.

Пойээд тарванэн кайыш. Корнышто вагоныш йэн эрэ утларак да утларак пураш тўнгалыч.

— Шуйнэн возын! —кычкырэныт Тымапилан.

— Колхоз ударник,—чаравуй Тымапим аралаш шогальэ—больницэ гыч, кайа. Коран йолташ!

— Ах, вот кузэ?—пасажир поро кумыл дэнэ пэлэшта.—Ну, тэк кийжэ! Изиш чакланыза, йолташ влак!

Вагонышто—шокшо. Йылгыжшэ пычкэмыш окнаштэ кок лампэ тул ўмылка койэш. Молгунамсэ сэмынак вагонышто ўчашаш, вурсаш тўнгалыч.

— Шойак,—йөнанрак шуйнэн вочшыжла Тымапи ойла—Йашыр дэч эн сайэм—тэгыт дэн шинчал. Мый пэш шинчэм: мый мэмнан чыла колхоз вольыкым эмлэн төрлатэнам.—Калык Тымапим пэш колыштэш. Тыгэ тудо, йомакыштэ сйлымо сэмын, корно мучко толын. Чынжэ дэнэ ышкэнжын могай йэн улмыжымат мсндэн. Ышкаланжат гэрөй улмыклак тучын толын. Пэш пийэлэн лийы. Но коч могай йомакынат мучашыжэ уло. Шокшо вагон гыч Тымапи йүрыш, пычкэмышыш, мардэжыш лэктэ. Ночко ээльс ўмбака паровоз гыч йошкар тул влгалтара, тудо поээд дэнэ пырлыа кудилэш.

— Төрланэ, Тымапи Пэтрович!—кычкыра чаравуй, а пойээд кылдэ-галдэ шоктыктэн, вийым кугэмдэн да тамбэ тайыл ўмбалнэ ныл угылан окна-влакын ўмылыштым чүчкыдынрак алмаштыл кайыш. Пытаргыш вагонын тошкалгыштыжэ Тымапи йошкар пондашан мужикэтымужо. Тудо туртын, йүр дэч чара йолжым шылташ төчэн шинчэн; тудо вишкыдэ волгыдо вэр тураштэ койо да вара пычкэ-

мыштэ йомо. Тымапи йатыр мартэ пойэз-дым ончэн шогыш, сигнал тул пичкэмышалташ тўнгальэ — йошкаргэ дэн ужаргэ... Вот мужик кайа билэт дэч посна,—Тымапи шона,—тудым йўр нўрта, мардэж кўрлэш, ўмбакажэ тул ойып вэлэш; йыр—пычкэмыш, каваштэ ик шўдырат ок кой, кўртнўо кочыртатымэ, пэрнымэ йўк шокта; ныгат мужикым ок чаманэ, а ончылно—мо лийэш палэ огыл. Колхозыш мўнгўо пуртат гын? Вагон тошкалтыштэ мужиклан пэш йўсўо, йокрок...”

А мўнгыштыжўо Тымапи эшэ утларак шонаш тўнгальэ. Пэрвой ваш лийын куанымашышт дэч вара чумыр йэшыжэ ўстэл тўрыш кочкаш пурэн шинчэ. Ўстэл тўрыштўо икшывыжэ-влакын вуйышт ковышта вуйла койыт, тугайак ошо. Лишнырак кок кугу ковышта вуй—йыгыр, вара—изирак, адак вара—эшэ изирак; пытартышланжэ кудымышо, эн изи да нолнэран ковышта вуй. Ышкэ икшывыжэ-влакым Тымапи йатыр ончэн шинчыш да кэнэта ўрўо:

— Кува! Тый ончал, куд чон вэт! А? Кунам шуыныт!

— Шуко шўшкыт!—ватыжэ кугын шўлалтыш.—Кушкыт.

Эрлашыжым Тымапи вуйлатышэ дэк кайыш.

— Илэт?—Гаврила Стэпаныч куаныш.— Пўчкын луктыч? Ну, ойло. От шарнэ дыр?

— Чыла шарнэм,—шойышто Тымапи,—Вэскана ойлэм. Мый паша нэргэн.

Вуйлатышэ тудым доктыр дэк колтыш. Доктыр тудлан ик тылзэ годсэк пашам ышташ ыш шўдўо.

— Кай кызытэш мўнгўо ушкал вўташкэ,—Гаврила Стэпаныч маньэ.

Кастэнэ Тымапи ышкэнжын тўнэммэ вэрыштэ, угылышто, пушкыдо, йаклака олымышто кийа. Но малэн ок кэрт: ындэ тудлан ушкал-влакын вўдыжгўо шўлышыштат, шокшо ушкал шур ўпшат сайын ок туч. Кажнэ пэл шагат гыч ту-

до кўгўоным ончаш лэктэш. Адак тудын малэн киймашкыжэ толытат, тудын тошто титакшым шарналтэн обэзатыльнэ луктыт шонэн лўдэш; вара тудлан, йошкар пондашан мужик сэмын, ватыжым, шочшыжым кудалтэн, ночко, йўштўо йўдыштўо, йаклака тошкалтышэш шинчын кайашыжэ логалэш; тунам тудо, мальар гынат, нигушўо ик катыш киндымат ок му.

* * *

ТИДЭ кэчэ доктырланат, Кузма Андэрэйычланат, Устиналанат шуко жаплан ушэшышт пижын кодо. Тудо тыгылай самавар гычак вэлэ тўнгальэ.

— Тачэ мом шолташ: ковыштан шўрым альэ парэнган шўрым?— Устина йодо. Тудо ойгырэн чылт йарнэн пытэн. Тудо доктыр ўмбака сырышэ шынчаж дэнэ онча.

— Мом шонэт,—чайым лугэн, стаканым мурыктыл шинчышыжла доктыр пэлэштыш.—Мом шонэт—тудым шолтэт, мланэм чыла иктак.

Окнашкэ кольцовик вуйжым чыкыш. Тудо окна йанакыш писмам пыштыш.

— Ваш мут лийшаш гын, вашкэрак. Кумышто мый савырнэм.

Куэ тойам лупшкэдылын, тудо умбакэ ошкыльо. Пий опыто йўк тудын корныжым палдарэн кодо.

Москосо йолташыжэ доктырлан тыгэ возэн:

„...чыла тўрлатымэ. Ындэ тыйын йодмашэт гына кўлэш. Тушто иктаж могай климат условий ок кэлшэ манын ончкэтэн возо. Йодмашым пэш содор колто, вара арньа гыч Москошко кусарат...”

— Чайэт йўкша,—Устина маньэ. Тудо доктырын писмажым ончаш тўчышыла чот кугыргэн шинчын; доктыр ўдырамаш дэкэ возгала—тудо шонэн.

Чэмодан гыч доктыр вургэм кылтымэ шўштым лукто.

— Звэрьюков Кргори шорнык пашам ышта чай. Тидым тудлан пу да ачалаш йод. Только вашкэрак!

Тудо кыдшым шуйалтыш, но ыш

кормытштал; шүштө кўварыш камвозо да йолжо воктэн пўтырналтэ Тыгэ тудо нымом пэлэштыдэ, өрын шолга.

Приёмнышто омса йўк шоктыш. Амал лиймылан куанэн, доктыр лэктэ.

Тудын ваштарэш кумда пистэ тэнгыл гыч Трофимын шонго куважэ кынныльэ. Тудо ожнысо сэмын кыдалыш шумэш вуйжым сагыш; күшкэтлышэ кўчык пинчакшэ мугыльгыш.

—Кидэм коршта!—кугын шўлалтыш тудо.—Ныгузэ чыташ ок лий. Вачышкэ шумэш кэрэш, эргым.

Шинча комдышыжо тудын оварэн; ышкэжэ шинчавўдшым чўчкыдын ўштэда. Илэ пу комыльа гай нэлэ да кўжгў кыдшэ какаргэн, йылгыжэш. Кыньэр вуй дэч ўлнырак кугу йора ошын койын, йыржэ йошкаргэ, руэман.

—Адак Кырльа дэк мийэнат?—сырэн доктыр йодо.

—Мо?—колдымыла, кува пэлэштыш.

—Кид дэч посна кодат гын, вот тыланэт „мо“ лийэш. Кырльа дэк мийэнат? Ну, ойло!

Тидэ кува дэнэ доктыр шукэртсэк кучэдалын: тудо ўчызё сэмын амбулаторийшкат, мужанчэ дэкат коштын. Ик лэқыр сай, а коктыт—адакат сайрак, кува шонэн.

Доктыр тудын дэч лўмынак йодышташ тўнгалэ.

—Мийэнам, эргым! Чывым намийэнам.

—А мый тыланэт ойлэнам? А? Ойлэнам мый тыланэт, альэ укэ?

Кува чылтат ышкэнжым титаканлан шотлымыла коймаш укэ. Доктыр сырэн.

—Кай! Мом шогэт! Кырльа дэч вара мый эмлымаш укэ.

Кува, коқырэн, кагыр парняж дэнэ пырдыжым кучэн, сукалтыш.

—Ш-ш ш!—өршө доктыр омсам пэтыршыжла чужлалтыш.—Кыньэл! Ну, кыньэл!

Тудо йынгысымыжым чарнымаш укэ. Доктыр нөлтал кынэльтыш. Тудо доктырын кидыштыжэ пулвуйжым тўнгдэн кэча. Тудын когарш шўткэлэн пытарыме цо-

вычшо волэн кайыш, сур ўпшө шала-ныш. Доктыр тудым тэнгылыш шындыш да сырэн, пэнгыжын, кидшым бинтоватлыш.

—Йөрыш!—маньэ тудо; йылмыжлан йодоформын тамлэ ўпшыжө тучэш.—Тый, кувай, чылт ушдымо улат! А тидэ мэрзавэц дэнэ мый тачэ кўлынак мутланэм!

Ышкэ ыштымэ кужу йубкын нэлэ лончылашыжэ пўтырнылын, кува ошкыльо.

—Чорт шинча, мо тыгай!—доктыр тўнгалэ. Тудо ўстэл йашлык гыч пунантўран кагазым лукто. Омса шэнгэлнэ, тудын пөлэмыштыжэ, Кузман дэн Устинаншып мутланымэ йўкышт шокта. Мутыштым доктыр умлэн кэртын огыл, да йарсэнжат огыл. Тудо шкаланжэ йўкын ойлэн йодмашым возэн; пэро кычыртата, кагазэш пижэш да чэрнилам шыжыктылэш.

Пэрвой йодмашыжэ—вэс пашаш кусарышаш нэргэн Мосздравыш—пэш кўчык ильэ; вэсыжэ—милицышкэ—кум листашкат пыкшэ пурыш. Доктыр Кырльан чылатитакшым шарнэн воза: йочам, кудым больницыш пышташ вэрэштын, кёршөкым мўшкырышкө шындымэ дэнэ колымаш гыч изиш кодшо мўшкыран ўдрамашым, тўрлө йорам да моло чэрым, пытартышланжэ ўчызё кувам. „Пытартыш случай пэшак раш ончыкта,—доктыр воза,—а мый, калык кокла гыч шагал умлышо ужашыжын тазалыкшым аралышаш вэрч, кудо кызытат мужанчэ дэн кува-влак дэкэ коштэш, ончыктымэ Кырльам амбулаторий район гыч кызытак поктэн колташ катэгоричэски трэбытлэм“.

Доктыр тидэ пытартыш ужашыжым лудын лэктэ да йөратыш; тудо дипломат нотысо сэмын пэнгыдын, нэлын шокта.

* * *

—ТЫГЭ, ТЫГЭ, — ты коклаштэ ойлэн Кузма,—значыт, тэатрым шонымыжо тудым сэнгыш!

Ышкэ пырдыжыштэ кишан укшым парняж дэн пургэдэш, „млэнэм садыгак иктақ“—манмым ончыктынэжэ.

— Тый, Устина, кызытэш шып лий.

— Кузэ тыгэ?

Тудын йүкыштыжө ўдрамашын ойгырымыжо шокта, тэвэ-тэвэ шорташ тўналшаш гай. Ужар кофто йўмалнэ тудын чумыраш чызыжэ-влакын тарванылмыжэ койэш.

— Шып лий!—Кузма Андрэйыч угыч ойлыш. Йүкшө пэнгыдэ, но рашогыл. Тудо доктырым йалэшақ кодаш иктаж йўным шинча манын шонаш лийэш ыльэ. Тыгак умлэн Устина; ом ойло манын сөрыш. Устинан ўшанымыж дэнэ куанэн ончышо шинчашкыжэ тудлан ончаш онгай огыл.

Вуйлатышым Кузма Андрэйыч правлэнэш ваш лийын да тудлан вочшаш киндэ дэн парэнгым эрлақ чыла пуаш йодо. Вуйлатышын шинчашкыжат тудлан ончаш онгай огыл.

Кэчывалым куважэ дэнэ пырльа тудо угыч амбулаторийыш тольо. Нуно пристройкым йастарышт. Кулак Хрулинынак йамдылымэ куэ пу пэш кукшо, йонгалтэш вэлэ, мландэ ўмбақ кайэн возэшат, мўнгө тўршта.

— Пўрт тувырашкэ кўзэна, — маньэ Кузма Андрэйыч.

Тошқалтыштэ куважэ аптранэн торэш онгам йолжэ дэнэ йатыр нийапкала. Кажнэ тошқалмыжлан кугын шўлалта.

— Эх, Кузма!.

Пўрт тувыраштэ кайық шур ўпшалтэш; чылт пычкэмыш, лач пўрт ўмбақ лэкшэ окнаш пурышо кэчэ йол гына энгырэмыш воданшэ вўчө торэш пўрнўам да ала могай лаштыргышэ йашлыкын лукшым изиш волгалтара. Кузма Андрэйычын вуй ўмбақшэ касвачырэнгэ тарванэн, чонгэштэн лэктэ да кэчэ дэнэ йымэн йымэн, йандар, йўштө пылыштэ шэм онгым да кагыргылшэ корным ыштылаш тўнгалыэ.

Пычкэмышым кидшэ дэнэ корандац тўчымө сэмын, Кузма Андрэйыч ниалжалэн ошкылэш; шўргэшыжэ энгырэмыш вод чарныдэақ лижэда. Кузма Андрэйычым чылажат сырыкта, пугыракшэ кува-

жын шот дэч посна полганым тарватылын ошкылмыжо.

Ончэн савырнымэк, нуно пашам ышташ тўнгалыыч. Куважэ выньық дэнэ куштырам ўштэш, а Кузма Андрэйыч тудым окна гыч пўрт ўмбақ кышка. Шуко кийэн пэшкыдэмшэ куштыра чўчкыдын йогышо тыгыдэ шолэмла кукшо йўкым луктын, пўрт лэвэдышыш кайэн возэш; куштыра гыч лэкшэ чока пуракым мардэж пўтыралын кўзыкта—пўрт йўлымыла вэлэ койэш.

— Кайа... чэрланэт да колэт,—кува шыпақ пэлэштыш.

Куважэ Кузма Андрэйычын шонымашкыжэ логалын. Садлан тудэ сырэн осалын кычкыралыэ:

— Ўштшашэтым шинчэ!

Тудын кольмыжо пўрт кокла окна пырдыжым токмакын пэркала.

Пашам пытармэкшэ, тудо пўрт коклаш олымым да оргажым шогалгэн, куважэ почэш тошқалтыш дэнэ ўлкө волыш. Пўртончылно доктыр шотко дэнэ ышкэнжын пинчақым эрыкта. Кэчыштэ шоткын пэшкыдэ шаржэ чылгыжэш; подкладкын шэм, пўшкыдо йылгыжшыжым йўратэн ончышыла, мардэж пинчақын урвалтыжым пуэн савыркала.

Кузма Андрэйыч мийэн мутланынэжэ ыльэ, но пэл корнэш шогалыэ; тачэ тудлан доктыр сайын тучын огыл. Доктырын каймыжым Кузма Андрэйыч кэнэж гоч вучэн коштын. Садлан тудо кызыт куаныман ыльэ, тидым тудо шинчэн. Но куанымыжым вэс шонымаш пызыра: оласэ йэн-влакын мужик-влакым тыгэ йўратыдымыштлан тудо сыра.

Шошым, пэршылым ужатымыж годым, тудын тыгэ тучмыжо ик кана лийын ыльэ; тулэч вара Кузма Андрэйыч ышкэнжым пагалаш тунэмын, а доктыр кайаш ала мо сайын тарванэн огыл, Кузма Андрэйычын тазалыкшымат, тыгак моло колхозникын тазалыкыштымат шотлыдымыла койын. Садлан тачэ Кузма Андрэйычын сырымыжэ ала мыньар пачаш кугу.

Чумыр пөртшымак огыл, а пэл пөртшым вэлэ пуат гын, ожсо приюмныйэш комакам опташ кўлэш манын шонаш төчөн, Кузма Андрэйыч доктыр воктэч эртэн кайыш.

— Чэрланэт да колэт,—тудым поктэн шуын куважэ пэлэштыш.

— Шыпланэ!—тудо кычкь,ральэ.

Нунын ончылно йўштө пийам шыжэ кэчэ йылгыжыкта. Кузма Андрэйыч уала йўмалнэ йатыр шогыш; ўмбақыжэ нарынчэ лышташ-влак йогат. Пийа покшэкэ мардэж логалын, сэр-влак воктэнэ, кандын койын, тымык вўд шинча. Мардэж ваштарэш йырынчыкын кугу шэм корак чонгэштэн коштэш, тудо пуш кольмо дэнэ удырымо сэмын, шулдыржо-влак дэнэ йужым удыра; тудо кўртнө гай кугу нэран, вуйжым кумык сакалтэн да сайын, игылтмэ сэмынрагат Кузма Андрэйыч ўмбак ончалэ.

Окўл, уда шонымашым поктыл колтышашлан, Кузма Андрэйыч ышкэнжын нылшүдө шымлү трудодэньлан кунар киндэ логалшашым шотлаш тўнгальэ. Тудо тўнгалтышыжлан пэл пут дэнэ, а вара мэшак дэнэ шотлыш,—йаклака да йуалгэ пырчэ нарынчын йога, виса-влак мурат, орава-влак тайнат да шургат, нуным, шэнгал йол-влак кумдан тошкалын, имнэ-влак шупшыт. Вакшыштэ кў-влак куанумыла мўгырат, шўшкэн вычкыжын ложаш — ош шыдан ложаш йогэн лэктэш: тудо шөр гай лэвэ да пушкыдо, изишак когар ўпшан.

Кузма Андрэйыч сэр воктэнэ ошкыльо. Тудын кэмэшыжэ, лавра дэнэ пырля, ночно лышташ-влак пижыныт. Тудо, ышкэнжын сай шонымашыжым шыжыктыл пытарымэ дэч лўдшө гай, пэш шэкланэн да шыман ошкылын. Но тидэ шонымашыжэ пэш пэнгыдынак ок шинчэ улмаш. Тура толшо, пэш изи чий дэнак йандаун шойакын йылгыжыж дэн шаланэн кайыш. Кузма Андрэйыч йандаум йолжо дэн удырал лукт—отидэ ош бутылкан лапка пундашыжэ улмаш. Кузма Андрэйыч сырэн тудым вўдыш чумал шуыш;

тудо „чап“ шоктышат йомо, да тудын олмышто йатыр мартэ вўд онго гына шарлэн шогыш. Тунам Кузма Андрэйыч кэнэта нэлэ кэмжэ дэнэ тошкальэ; шыначэжэ ошэмэ, умша кўргыштө ойлымыжат „шывэ шывэ“ шокташ тўнгальэ. „Укэ, тый ойло, молан?“—йодо тудо. Тудын ончылно чыла чара—кандэ, йўштө вўд далышташдымэ пушэнтгэ-влак. Пушэнтгэ,—тудо сырэн шоналтыш,—тудын ушыжат, чонжат укэ, а айдэмэ йэн дэч шуко ила. Тыгай законышто чын укэ!“

* * *

КАСТЭНЭ доктыр урэмыш лэктэ. Пакчам чылт пургэд пытарэныт; йошкар-ушмэным гына луктын шуктэн огытыл; тудо кумда, чойын дэнэ лэвыктымэ гай, шудым кўшкө нөлтэн шога.

Кырля ышкэ пөртшө воктэн шўрангыштын,—тэлылан йамдылалтын, шэлшэ-влакым шўшкэдэн. Докытрым ужат, тудо содор гына лапка омсашкыжэ йомо. Доктыр тудын почэш пурыш. Мужанчэ тошто взырштак, йумонга-влак йўмалнэ шинчэн. Тудын нарынчэ вуй коркажэ ўмбалнэ лампадкэ изи йошкар чўчалтыш гай чулгэн.

— Тый арам тыршэт,—манэ доктыр.—Тыланэт тэлым тыжак эртараш ок вэрэшт.

— А тый шич, шөртнө,—мурымо сэмын мужанчэ тудым ойлымо лугыч чарыш.—Тый шич! Молан шогымаштэ ойлаш? Йарминга огыл, чай!

Тудын тўсыжө Сэрафим угодникын сўрэтшэ гай; шойа корэмжэ гоч ик пылыш дэч вэс пылыш тўнгыш вичкыж чал корно кайа.

— Кумышто писмоносэц дэн пырля мый милицыш зайавлэньным колтэм.

Изи окна гыч кэчэ йол пура чылт йандар, ик пырчэ пуракат укэ; кукшо арымшудо дэн ладын ўпшалтэц; тидэ тыныс ўпш доктырын шонумыжым шөрэн, тудо чаманаш тўнгалын.

— Тый йал гыч ышкэ воля днэ кайэн шуат. Мландэт, озанлыкэтат тыйын укэ. Кынэлаш куштылгын кэрта.

— Мый эрэ йумылтэм, эрэ йумылтэм,—
Кырлыа вашмутым пууш.—Кушко мла-
нэм пурашыжэ, шөртньо?

— Ышкэ титакан улат.

— Йумын сэмын,—түнгальэ Кырлыа.

Доктыр омсам „кроп“ тұчын лэктэ.

Чарэмдымэ пасушто орол-влак поро
кумыл дэнэ доктырым кычкыралын,
тамак шупшаш йодыч. Лупс йогэн,
брэзэнтэ кэм вошт доктырын йолжылан
шудын йүштө вүдыжгыжө тучэш. Моско
нэргэн шонышыжла тудо шиждэ мүн-
дырк кайэн колтэн. Вийакш да шыма
энэр, ышкэнжын раш огыл йылгыжмыж
дэнэ, доктырлан асфальт вакшмэ Лэнин-
град шосэла койэш; тыгак төр тудым
пушэнтгэ-влак авырэн шогалыныт; док-
тырын автомобиль магырымым колмыжо
пэш чот шуо. Шып ыльэ. Ала кушто
пэш күшнө, чылт шүдыр-влак йүмалнэ,
вычкыжын да чымалтшын лудо-влак
шулдырышт дэн шүшкат, нуно кэчывал
йүмакэ шокшо вэрыш кайат. Каван-вла-
кын вуйышт ош тұтыра үмбаке ийын
лэкмыла койыт. Кэнэта дотырлан тидым
чыла—йүштө энэрымат, сорла гай тыл-
зымат, суас упшла койшо каван вла-
кымат—ала кунам ужмыжла тучо. Туна-
мат тыгак вүдыжгө ыльэ, тыгак ломыж
түсая томына чонэштэн. Чылажат ожно
лийшыла тучмаш тудын ик кана вэлэ
огыл лийын. Тыгэ тучмыжым ту-
дын ончыкыжат шогыктымыжо шуын.
Но тыгэ шонаш түнгальмэкыжат, чыла-
жат тудлан молгынамсэ сэмынак койаш
түнгальш: каван-влакат ожнысо, чын руш
каванла коймым чарнат, брэзэнтэ кэмыш-
тыжэ шэм рэжат утларак палэ лийаш
түнгальэ.

* * *

ТИДЭ жапыштэ правлэнын засэданы-
ыжэ лийын. Шурно погымо да трудо-
дэнь почэш докодым пайлымэ нэргэн
вуйлатышэ докладым ышта. Тудо кынээр
вуйжо дэнэ ұйан, пушкыдо кагаз тұча
үмбалам энэртэн; покшэч пызырымэ
дэнэ кагаз ластык-влакын тұрышт күшкө
нөлталалтыныт.

Күзма Андрэйыч үмылыштө, туп дэнэ
омса дэк шинчынат, сайын колыштмыла/
койын шинчэн. Кэчывалым тудым нойык-
тарышэ өрткышан да сай огыл шоны-
машыжэ алыат пытэн огыл; вуйлатышэ
дэн правлэн члэн-влакын шинчашкышт
ончаш тудлан тукак онгайын тучын огыл.

— Вэс паша нэргэн кангашаш түнга-
лына,—вуйлатышэ маньэ да кыдышкыжэ
клэйонко коман тэтрадьым кучыш. Тудо,
правлэнэц-влакын шүмышт тыпланымэш-
кэ, ойлаш ыш түнгаль, пунчалмэ сэмын,
тэтрадшым пүтыркалэн шинчыш; тэтра-
дын клэйонко комжо мура, правлэнэц-
влак колышташ йамдылалтын, кокырал-
тышт.

— Тидэ—план,—вуйлатышэ пэлэштыш.

Колхоз илышын планжэ. Тудым
мый пэл ий годсэк ыштэнам, а кызыт
тэмдаң дэнэ кангашэн ончынам. Мэ улан
илишыш кайшашлык улына. Садлан
мланна, эн пэрвойак,—электричэствэ дэч
посна ок лий. Магистраль мэмнан дэч
луаткок километр гына өрдыж гыч кайа.
Значыт, мэнгым шогалтылаш күлэш.

Тудо тэтрадшым шарэн пыштыш.
Ваш пижшэ ластык-влакым шэкланэн
төргалтылын лудэш. Окнаштэ пэш пыч-
кэмыш, ала могай пундашдымэ выньэмла
койэш. Садлан вуйлатышэ окна йанак
гоч пүгыргэн, вүдыжгө мландым, шүкшү
завалинкым да когартышэ, пэшкыдэ
почкалтышым нийалкалэн кэртам манын
ынэжэ ұшанэ. Вуйлатышын ушыштыжо
план пөрдэш, тудо ончыкыжо колхоз
түсыжө могай лийшашымат ужэш. Тэвэ
тудо, Гаврила Стэпаныч, правлэнэц-влак
дэнэ у пөртыштө, қокымышо пачашыштэ
шинча; шйнчылтэш тудо да Москошко
тэлэфон дэнэ мутлана; засэданыым йүд-
вошт ыштэныт—волгалтэш, окна гыч
эркын колхоз койэш; тудо пүтынэжк
койэш—кугу, энэрышкэ энэрта, чылт
клэйонко коман тэтрадьысэ план почэшак
ыштымэ. Мэнгэ-влак ош шун мушкын-
до дэнэ воштырым кучэн, мұндыркө
чонга гыч вүдыжгө лапкашкэ, луаткок
километрыш, магистраль дэке кайат;

а колхозыштыжо кўртнõ воштыр у школыш, больницыш, сõсна вўталашкэ, ушкал вўталашкэ, имнэ вўталашкэ, амбарлашкэ, тэплицылашкэ, инкубаторыш, вакшыш, үй завотыш да колхозник-влакын пöртлашкэ шаланылэш, нинэ чылажат ошо, ару, пожар лиймэ дэч оштукатуритлымэ улыт. Куэр отышто алей, тэңыл дэн табличкэ-влак; рвэзэ дэн ўдыр-влак йöратэн модаш коштыт, а йоча влак... ох, нинэ йоча! куэ вўд йўаш. Нунын вэрч, пушэнтым локтылмылан, приказ почэш ачаштым штрафоватлат. Садланак нуным чаманыдэ шўштö ўштö дэнэ альэ воштыр дэнэ почкат.

Тидэ куэр отышто тэатыр (вуйлатышэ содык ыштэн шуктымó шонаш ок тошт, — альэ ышталтэш вэлэ). Тушто артист-влак модаш тўнгалыт, кино лийэш. Чыла тидэ ош, ару, сылнэ влак коклаштэ, вывэскэ дэнэ ончыктымó коклаштэ, тудо, Гаврила Стэпаныч, оласэ пинчакым чийэн, шэм тасман олым упшым упшалын, йошкар ботинкым чийэн коштыштэш, эскурсийыш толшо-влаклан у илыш нэргэн умылтара.

Ышкэ планжым лудмо годым вуйлатышэ тыгэ шонэн шинчэн. Тудо Кузма Андрэйычым ончалэ да öрö. Тидэ иштарымэ тўрвым, кэлгыш пурэн кайшэ, йылгыждымэ, тўтыран шинчам тудо пэш раш палэн; тыгай минутышто кугыза нымом шиждымэ, шыңыдымэ лийэш, — осал пушэнгэ идылла койын шинча, тудын кумда онгыштыжо кўрэн пушэнгэ кольмо гай пондаш ок тарванэ.

Вуйлатышэ тэтрадым пучла пўтыральэ да ўстэл ўмбака шуэн колтыш. Шокшогыч налын лумыш кудалтымэ кумыж сэмын, тудо эркын вийна. Вуйлатышэ кыньэл шогальэ, пўгыргэн, нэлын, кўвар онам лыдыртэн, пусак гыч пусакаш ошкыльо. Правлэнэц влак шып шыңчэныт. „Тэмдам, чорт-влакым, ик тошкелтыш гыч вэсыш эрэ канат дэнэ шупшаш кўлэш мо!“ — манын вуйлатышэ

кычкыралнэжэ ыльэ. Тудо Кузма Андрэйыч ончылан шогальэ.

— Ок кэлшэ? Лўдыч? Ит лўд, тыйын киндэтым огына нал.

— Мо дэч лўдашыжэ?—вуйлатышын ойлымó йўкшылан öпкөлэн, Кузма Андрэйыч ваш шогальэ.—Мланна нымó дэчат лўдшаш укэ; ындэ мужикын киндэ шотышто закон-влак пэңгыдэ улыт. Чын закон-влак. Ындэ мужикын киндыжым от нал. А тыйын планэт—сай паша. Мланна садыгак чоңыдэ ок лий, тидэ план дэнэ шулдэш толэш.

— Тўнгалтышыжэ уло,—вуйлатышэ мутым руалтыш.—Силос башнэ—иктэ!

Тудо парньажым тодыльо.

— Ушкал вўта!

Кокымышым тодыльо.

— Амбулаторий!

Кузма Андрэйыч ўмылыш шыльэ. Ышкэнжын шомакшым тудо шойалан шотлыш; тидэ тудлан пэшак сай огылын тучын; план тудым чылтат лўдыктэн огыл, вэс пэлкэ—йöратэн тудым да илышышкэ пурташ чылтак лийшашла тучын. Вуйлатышын шинчашкыжэ ончэн кэртдымэ сэмынак, тидын нэргэнат тудо ойлэн кэртын огыл.

Тудо „сыр-сор“ кыньэльэ да тўгö лэктэ. Вуйлатышэ тудым öрын ончэн кодо

Иўд тўтыран; чылажат иймэ сэмын лэктэш, кугэмэш да чылтак кўлдымыла койэш. Кузма Андрэйычлан ала мом гынат ышташ, кызытак ышташ кўлэшла тучын; укэ гын, кэчегут нойыктарышэ йöсланымаш пэшкыдэмэш да йöршэшлан тудын пэлэн кодэш, тудо шонэн.

Пöртончылно тудлан кыдэшыжэ сава пэрнъш; йэнгын йолэш ынжэ логал ианын тудым писэ тўржö дэнэ пырдыж могырыш савырыш. Но тидэ изи паца тудым ыш тыпландарэ; кэм таганын пэркалмыжлан когаргэн, тудо пöртышкö мөнгö пурыш. Тушто сõсна вўтам кунар вуйлан ыштышаш нэргэн да элэктрис линийым кунам—кызыт альэ талук гыч ышташ тўнгалшаш нэргэн ўчашат.

— Тэний тўнгалаш кўлэш,—Кузма Ан-

дрэйыч кычкыральэ. Моло-влакын шып шинчымышт тудым йыгыштарэн; тудо угыч адакат вийанрак ойлаш тунгальэ, пуйто ышкэнжын йара, лапка шомакшылан чот кычкырмыж дэн вийым пуэн кэртэш. Тудо то ышкэнжым чыныш лукташ төча, то умылтара; партийнэ Гаврила Стэпанычлан кэлшышаш вэрч совет власьымат моктэн ончыш, а вара тидын дэч ышкат вожыльо.

Пөртончылно ошкылмо йүк да вара Тымапиын йүкшө шоктыш: „Шып, тэ, ныгылтэда! Вуйлатышэ ончалаш омсашкэ вуйжым чыкалтышат, Тымапи дэн тудын кск кугу эргыжлан корным пуэн, öрын чакныш. Рвзэ-влак, торэш тойам пудалыман, ала могай кужу онгавлакым нумалын пурышт. Пөртыштö илэ чийа үпш лэктэ. Кэрын койшо, куанышэ Тымапи онгавлакым савыральэ. Пэлкандэ чийа дэнэ чийалтымэ онгаштэ түрлө түсан йүкпалэ-влак „тырын да түрын“ шинчылтыт: ик онгаштыжэ— „Власть труда колхозын правлэныжэ“ взэсыштыжэ — „Амбулаторий“

— Мый нэлэ пашашкэ кайэн ом кэрт да,—маньэ Тымапи,—ик тылзылан доктыр дэч справкэмат уло, а кэчывалымжэ йара улам, садлан мый вывэским ыштышым.

Тудо ўшандарэнак ойлынэжэ ыльэ, садлан йэшарыш:

— Ёйан чийа. Миклай годсо.

Шып шогышат, кугын шүлалтэн адак йэшарыш:

— Оксала огыл, йара...

Тидэ вывэска-влак дэнэ тудо ышкэнжым колхоз гыч лукмо дэч саклэн кодынэжэ ыльэ. Тудым доктыр ик тылзэ жаплан кэчэгут паша дэч посна кийаш ушкал вүташкэ колтыктэн; тудо пэнгыдын шонэн пыштэн—отпуск дэч вара пашам моло дэч томамын огыл ышташ; тидын нэргэн тудо колхозник-влакланат ойлэн, но нуно тудын шомакшылан огыт ўшанэ, да тылзэ шумо дэч ончыч луктын колтат манын тудо лүдын. Тидэ шонемашыжэ тудлан шогалашат эрыкым

пуэн огыл; ышкэнжын касаралтмыжым ончыктышашлан тудо вывэска-влакым кондэн.

— Ну йöра, вуйлатышэ маньэ,—ывэска-влакат—паша. Тау лийжэ, Тымапи! Ок күл шонемашэтым, ужамат, вуй гычэт пуалтэн луктын?

— Ок күл шонемаш!—вашкэн Тымапи ваш мутым пуыш. Ом шойышт ок күл шонемаш ыльэ. Только тудо пöшыр дэнэ лийын манын оласэ доктыр-профэсыр ойла. Вигак тыгэ каласыш: „тыйын вуйыштэт, манэш, тидэ пöшыр дэнэ ок күл шонемаш лийаш күлэш. Шүшыжö вуйторыкышкэт логалын.“ А кызыт үшэм волгалтэ.

Кузма Андрэйыч вывэска-влакым парня дэнэ түкалтэн ончыш.

— Коран!—Тымапи кычкыральэ.—От уж мо—ночко! Шүшкыт нэрыштым.. түрлө...

Тыгэ шыдын кычкыралмылан Кузма Андрэйыч öрö—вуйлатышат тудын умбак тыгэ кычкырэн огыл. Кузма Андрэйыч лодыр дэн акым шогыдымо мужиклан сай ударник дэн правлэн члэнлан кэлшышэ вашмутым пуаш йамдылалтын, шүргыжым куптыртыш. Тугэ гынат вашмутым пуэн ыш кэрт, пуйто Тымапин чынак тудым шүрдылаш права улмаш.

— Тэний мланна тидэ план дэч ныгушкат корангаш укэ,—кэнэта, ышкэнжым руштыктэн, шот дэч посна кыдым солкалэн, тудо кычкыральэ.—Тудлан тунгалтышым пыштымэ,—чын, колхозник-влак? Мэ чылакат совет власын аралышыжэ да колхозник-влак улына!

Пэл мутэш тудо ышкэ ойжым күрльö да йүкын шоналтыш:

— А доктырнажэ, Алэксэй Стэпанов, кайнэжэ.

Тидым тудо шоналтынэжэ вэлэ ыльэ, шиждэ ойлэн колтыш. Вара ышкат лүдö. Вуйлатышэ трэбытлымыла тудым онча.

— Москошко?

— Москошко,—Кузма Андрэйыч ваш мутым пуыш. Тидэ күчык шомак дэнэ тудын кэчэгут нойыктарышэ нэлгытшэ

сүмырлэн кайыш. Тудо вуйлатышын шинчашкэ вигак онча. Ышкэнжым тэргэн, тудо чэрэт дэнэ кажнэ правлэньэцын шинчашкыжэ онча. Вара маска сэмын онжо дэнэ Тымапи ўмбака тарваныш:

— Тый мо? Тый кө дэнэ мутланэт? А? Тый мом кычкырат?

Тымапи пушкыдэмэ да шыпак омса дэкэ чакныш.

Кузма Андрэйыч, доктырын шонымыжым эрдэнак колынам манаш вожыльо да, пөрт ончык лэкмэкэм Устинам ужым тудо доктырын кайшашыжэ нэргэн ойлыш, манын шойышто. Вуйлатышэ когаргэн тужын нальэ да райисполкомыш кагазым возаш шинчэ. „Колхозышто амбулаторий дэч посна илаш ок лий, садлан мэрым ышташ йодына...“ манын тудо воза. Правлэн члэн-влак өрткэныт, Кузма Андрэйыч куштылгын шўлалтэн куанэн вуйлатышым вашка; кагазым районыш эрла эрдэнак намийэн пуаш күлэш манын тудо ўшандараш тыршэн. Но доктырым кучэн кодаш тыгэ йоштэк полшымыжо тудлан ситышыла тучын огыл. Содор гына тудо амбулаторийшкэ ошкыльо.

— Тый кө улат—ўдрамаш?—тудо Устиналан шучкын кычкыралыэ. Кучэн от кэрт, а моктанэт!

— Йолышташ мо тудым?—кычкыралыэ тудо да шортын колтыш.

— Эх!.. Тэмдан, ўдрамаш-влакын, пөрийэн-влакым кузэ ышкэ пэлэн кылташ кэрэк кунамат йонда упо. А тый? „Мый да мый да мый дэчэм сай вэтэ укэ“ манат, а ышкэ ўдрамаш сомылжымат шуктэн от кэрт,—Гаврила Стэпанычат маньэ.

Тудо Устинан ўдрамаш койышыжым чаманэн огыл. Устина лўмдылмө шинча дэнэ онча. Тудо Кузма Андрэйычым тўкэдыл лукто; Кузма Андрэйыч мөнгө правлэнэш ошкыльо; тушто правлэнэц-влак пэш вийан ўчашат, а Гаврила Стэпаныч, райисполкомыш кагазым возгала, нылымшэ ластыкым локтылын.

ДОКТЫР пэш вара пөртыльо. Тудым

Устина пэш йывыртэн ваш лийэ. Кас кочкышлан тудо шөран лашкам йамдылэн. Тамылэ нугыдо пар йўштө окна йандауэш шинчын. Устина сақырым чаманэн огыл, а доктыр тамлым ок йөратэ, садлан тудо пэш шунэн толашэн гынат, доктыр ик тарэлкам вэлэ кочкын.

Тудо күмыж-совылам погыш, кужу, тўрлыман шўргўштышын мучышыж дэнэ ўстэмбалым ўштө. Омсаштэ мологунамсэ дэч тудо шуқырак йуватылыэ. Тудын вўдыжгын ончалмыжэ ўжмыла койо, тўрвыжө күжгэмын.

Доктыр омсам руалыктыш да кудашаш тўнгальэ. Таган ўмбака кушкэтлышэ пурла кэмжэ пижын. Доктыр йолжым чот шупшыльо; кэм ургыш „шор“ шоктэн торлэн кайыш; кэм кўвар ўмбалнэ кийа, трэска колла шарымэ. Тудым доктыр тэнгыл йўмак чумал кудалтыш; тудо пушкыдын мийэн пэрныш, пуйто кўварэш портышым шарымэ.

Доктыр лампым йөрыктыш. Простыньэ тудлан мологунамсэ дэч йўштын тучо. Пөлэмыштэ кугу шына сэмын ала мо ызгаш тўнгальэ. Пусақыш ўмыл кусныш; тидэ угыл чылт укэла, а пөлэм вигак йўдыш, мардэжан, ий тўсан тылчэ волгалтарымэ пасушко лэктын шогымыла-койэш.

Доктыр шинчам пэтырыш. Тудын капшылан нэлгытым йомдарэн да эркын пөртын ийын каймыла тучаш тўнгальэ. Логар аныцтэ—кугу комля; йўштө, киш гай пўжвўд шўргыш лэктэ. Он, йужым нэлдэ, шўла. „Чэрланэн омылдыр?—маньэ доктыр, но ышкэ йўкшым ыш кол.—Конэчнэ, чэрланэнам!—ўшаныш тудо.—Вот жапыштэ огыл“. Йонгышо сэмын тудо ушым мондаш тўнгальэ; вийэшак тыршымыж дэнэ тудо ушыжым пөстылдыш. „Томам“;—шоналгышат, кыньэ-лэ да шунгалташ тўнгалын, пьрдыжым кучыш. Тудын парньажэ чумараш пөрньаштэ төрштылыт. Тудо кровать воктэн кўварыш волэн шинчэ. Ик йўмал вургэм дэнэ козыра кўвар ўмалнэ шинчышыжла, ушыжым волгалтраш

уло вийжым чумырыш. Шукылан огыл гынат, пэл минутланрак вэлэ гынат, тидым тудо ыштэн кэртэ; тудо чумыр кэчым шарналтыш, но чэрланымым ончыктышым нымомат ыш му.

Кэнэта тудын шўжым чот чытырыкташ тўналъэ; адак укшынчыкташ тольо; тудо умшаштыжэ вўргэньэ тамым шижэ да отравитлалтмыж нэргэн умылыш.

Тудо кынылнэжэ ыльэ, но ыш кэрт. Тудо нушко. Кўварыштэ шуйнэн кийшэ кугу капшын онгай койдымыжым тудо пэш раш палыш. Омсам удыркалэн, кўчшым пудыртылын, тудо кузэ гынат кидшым руалтышыш шуктыш, тудым мучыштарыш. Омса почылтмэкэ ужмо тўсым тудо пэрвойжо угыч ушыжо кайаш тўналмылан шотлыш: притолкым кучэн, тушто Устина шогэн. Доктыр кидшым шуйалтыш, йужым кучынэжэ ыльэ, но Устинан йубко урвалтыжым вэлэ кормыштал кучэн шуктыш, Устина тудын ўмбаке пўгыргыш. Тудын мोगыржо мучко шокшо шэргылтмаш кугыргылын кийа. Тудо пич лийын шўла.

—Шўрым! Вашкэ!

Тудын кидшэ гыч йубко мучыштыш; чоштыра выньэрым удыралын, кўчшў „кор“ шоктыш. Устина чорикын кычкыральэ. Ала кужэч Кузма Андрэйыч лэктын шогальэ; тудо доктырлан почмо окна воктэн шўрым йўкта; доктыр „опкышла“ йўын, йўмыжым тунамак мўнгў йоктара.

Пытэн шушо ушыж дэнэ тудо Кузма Андрэйычын тужмыжым умлэн:

— Ушдымо тый! Кў тыланэт тыгэ кўштэн?

Йошкаргэ дэн ужар онго-влак тудын ончылно пўртыт. Кузма Андрэйыч тудым тўшакышкэ шупшын нынгайыш. Доктырын йолжо мўндырчын шэнгалнэ шўдырнэныт, кўвар онган тўрсырэшыжэ пэрнэн тўрыштылыныт.

Кузма Андрэйычын полшымыж дэнэ ала кунар кана тудо окна дэкэ шўр йўаш мийэн. Шучкыжо эртэн, шўмжо ик тўр кыраш тўнгалын, шўлашат кўштылго

лийын. Но умшаштыжэ альэ вўргэньэ там тучын.

* * *

ТУДО пожалтын да колхозник-влакын аптранэнрак, шыман мутланэн шинчымыштым колыштын, шинчам почдэ кийа. Жап йатыр лийын улмаш. Кэчэ тудын окна тўрышкыжў шуын да тудын шўргышкыжў вигак волгалтара. Тудо тидым шижэш; кумымо шинча комдышыштыжо ышкэнжын чэвэр йандар вўржым ужэш.

Тудо шинчажым почо, кўпчык гыч нэлэ вуйжым нўлтальэ. Ышкэ тўшакшэ воктэнэ колхоз вуйлатышэ Гаврила Стэпанычым да чумыр колхоз правлэньым ужо. Кузма Андрэйыч сырэн шувымамдыш да чыланат йол парнья дэнэ тошкэлын, тайныштылын лэктыч. Упш-влак пўлэмэшак кодыч. Колхозник-влак мўнгў пурышашлык улыт, тидым доктыр умлыш.

— Кий, кий!—маньэ Кузма Андрэйыч.

— Альэ, йокрок? Кўлэш, тошто илыш нэргэн ойлэм? Мый тудым, поро йэн, воит шарнэм. Визыташым налын кэртынам. Да-а-а... Ожно мэмнан вэрла пычкэмыш да чодран ыльыч. Нымомат мэ ужын огынал, нымомат колын огынал, а радио нэргэнжэ умлэнат огынал. Да-а... Толын мэмнан дэк, значыт, моско купэч-влак гыч Флэгэнтон Маркэл Авдэич.

Кузма Андрэйыч шогальэ, вара ўрынрак пэлэштыш:

— А шинчэт, поро йэн, ну тудым ийа дэкэ, тудо тошто илышыжым! Мўшкыэрэтшэ чарныш мо?

Йыжын укэм доктыр сэнэн, окна дэк шўргў мушкэш мийыш. Кузма Андрэйыч тудым пулышыж гыч куча.

— Мый ышкэ,— корандыш доктыр. Кузма Андрэйыч тудын чумыраш вўйышкыжо ик вэдра вўдым оптальэ. Вўд йўштў да нугыдын чучэш, мардэж доктырын нокко шўргыжым пуалэш. Пызлэ лышташыштэ тудо ўшвуйым ужо; тудо кужу вычкыж капшэ дэнэ лўнгалт шинча; вўд тўсан шулдыржым йужышто изишак

вэлэ палаш лийэш. Йошкар вуйан кутко-влак пыкшэ гына вүдэш лочышө шырпым шупшын шүдырэн наңгайт; ош мўшкыран энгырэмыш лўнгалтэш да ышкэ көргышкыжө шўртым погэн, пөрт ўмбаке кўзэн, пуйто энгырэмышын мўшкырыштыжө шўртым пўтырышө катушко уло. Агутан логар пундаш йўкшө дэнэ чывэ-влак дэнэ мутлана; тудын вўдотызан йолжо жапын-жапын шупшкэдалтэш; тудо тэрыс орам пургэдын, а тужэчын тэлылан пурэн шичшэ ўвра-влак ош шыкш сэмын тўргалт кынэзлыт. Пызлэгычкым чўнгэн шуйнышо тўча дэнэ лого-влак чонгэштылыныт—чылажат раш, йандар улыт, чылаштыжат пэл кандэ да кочырак шыжэ, шопкэ йўштө возын. Тачсэ эрым: ўшвуймат, куткымат, пызлэ кычкымат ом уж ыльэ манын доктыр шоналтыш. Доктыр кэлгын... эшэ кэлгын... да адак кэлгын шўлалтыш, вара ышкэнжын чыла мускулжым, мландэ ўмбалнэ чыла капшым ышкаланжак тучыкташ шонэн, карныштэ.

— Шөрым?—йодо Кузма Андрэйыч.— Альэ чайым ырыкташ?

— А Устина кушто?

— Гнэдов Силантий дэнэ милицыш кайэн, Кырльам милицыш наңгайэныт.

— Кырльам?—доктыр йодо.—Да... Конэчнэ, Кырльам.

Тудо кугызам шокш гычшо кучыш.

— Кузма Андрэйыч, шич да ойло. Чыла ойло. Мый нымат умлэн ом кэрт.

— Да вэт, поро йэнг, мом ойлашыжэ? Ойлаш тушто нымат укэ; тудо тыйым кошартынэжэ улмаш, тидэ Кырльат. Устинажэ, конэчнэ, ушдымылыкшо дэнэ туд дэкэ йөратымэ паша дэнэ, ышкэ сокыр ушыж дэнэ шўвэдыкташ мийэн.

Шыпак омса почылто да комбыла почэла, ийгод шот дэнэ, правлэнэц-влак пурьшт. Эн шэнгалнэ Тымапи. Вуйвискам ыштымыж дэч вара колхоз ылышын чыла пашаж нэргэн кангашымаштэ пэш активнэ полшаш праван улам шонаш тўнгальэ.

Колхозник-влак пистэ тэнгылэш шинчыч. Гаврила Стэпаныч доктырым сайын төрланымыж дэнэ поздравитлыш.

— Тау!—маньэ доктыр да шыпламыш.

Вара Гаврила Стэпаныч мутым ойлаш тўнгальэ. Мо ойлышашыжым тудо ончыл кочак йамдылэн; пэш сайын ойлэмшонэн тудо, но пэрвой шэмакшэ гычак мутайалтэ.

— Ходатайствытлэна...—маньэ тудо.— Чыланат ходатайствытлэна...

Колхозник-влак гыч пўжвўд лэктынунун тўсышт кэрын да шўлыканын койыт.

— Мэмнан дэч кайаш нигузат оклий...

Доктыр шып шинча. Гаврила Стэпанычын йўкыштыжө лўдмаш кушкэш. Тудо ышкэнжын сатин тувыржым кэнэ-та шупшыл колтыш. Полдыш-влак кўрыштын ўлыкө йогэн кайышт. Доктыр лўдын кайыш... Колхозник-влак ўстэл дэкэ лишэмьч. Гаврила Стэпаныч тувырсогажым шупшылын торалтыш. Вачэлу ўлыл могырышто сусыргымо олмопэлкандын койэш. Гаврила Стэпаныч нэлын шўла. Йонлэн йөрлам манын лўдын, ойлымым чытэн шогэн.

— Тый вэт грузчик улат,—мутым шуйалтэн, пытартышлан пэлэштыш тудо.— Тый вот тунэмшэ. А мый тэвэ—сусыргышо. Мўшкырыштат уло. Йолыштат. Тый, Алэксэй Стэпаныч, мыйын вўрэм дэнэ тунэмынат! Мэ тыйым пагалэна, а тый дачыш толмо сэмын вэлэ—канэнат да мөнггө?

Тунам колхозник-влакат тарванышт, шургаш тўнгальыч, доктыр ўмбаке кэршалтыч, тудым пырдыж воктэке иштарышт да кажныжэ ышкэ шонымыжым ойлаш тўнгальыч. Тымапи нигэ дэч чот кычкырэн: „колташ огыл!“

— Шып!—манын, Гаврила Стэпаныч каральэ да кўсэн гыч клэйонко комантэтрадьым шупшын лукто. Тудын нэргэн ушэшыжэ возо да куаныш; аиа молан тудо тудлан нимо дэнат шөраи лий-

дымэ докумэнта тыла тучын. Тудо тэтрадым доктыр ончылан пыштыш да шарал-тыш.

— Тый ончо, мэмнан планыштэ амбулаторий уло! Тыгэжэ, тыйэ мэмнан чумыр планым пужэт? Тэвэ ончо, ом шойышт: тэвэ тудо, план!

Доктыр страницам савыркала. Колхозник-влак аптыранэн шүлат. Доктыр вуйым нөлтальэ. Тудын пылышыжэ йошкаргэн.

— Молан тынар лүшкашыжэ?—Йодо тудо.—Лыжган мутланаш лийэш ыльэ. А тэ, ончызайан... кўварым чылт тошкэн пытарышта.

* * *

ОКНА йүмалсэ пызлын шуэ лышташ лонга гыч кас кэчэ пура; нэлэ пызлэ кычкэ орлангэ-влак тидэ кас кэчэ дэнэ вошт витымыла койэш.

Доктыр кок йодмашгэ—Мосздравышкыжат, милицышкыжат—кушкэт шуыш. Ындэ тидлан пэл шагат эртыш. Кызыт ындэ тудо йолташыжлан кужу сэрышым воза; шонымашыжэ шомакыш савырна да тунамак тыгылай да раш улмыжым йомдара, садлан доктыр сыра.

„... но йалэш кок ийлан мыйын кодаш шонымэм дэн тидэ событий-влак кокла кылым тый умлэн шуктэн отул. Умылтараш пэш йөсө; колхозник-влак дэнэ мутланымэ годым мыланэм пэш ойгын тучо; вик ойлаш гын, тидэ мутланымаш огыл, а суд ыльэ. Нуно мыйым тудлан титаклышт, пуйто мый уиышым ышташ нунын праваштым ом шотло. Тудо планжымат нуно мый дэжэм кондэныт. Тидэ планыштэ амбулаторий уло; тудын ваштарэш палэ ыштымэ—йошкар чэрнила дэнэ, кагыр-мугыр подчэрк дэнэ „шуктымо“ манын ик шомак возымо.—Тый умлэт, тидэ шомакым мый удыралын ыжым кэрт“.

Доктыр сэрышыжым угыч лудан лэктэ: тудо раш огыл да шойыштын возымыла тучо. Тудо йашлык гыч йандар листам лукто да адак пэш шуко возыш. Йолташыжлан тунарак огыл, а шуку-

жым ышкаланжэ, ышкэ шонымыжым, ышкэнжын тучмыжым палышашлан возэн:

„Мый йалэш адакат кок ийлан кодам. Тыйым уналыкэш вучэм. Тыштэ вэр пэш сай, Пэтровский парк дэч томам огыл...“

Тэнгэгчсэ дэч адак утларак доктырын трамвайын ужар тулжым, автомобиль магырмэ йүкым, Моском ужмыжо шуаш тўнгальэ.

Кастэнэ пычкэмышалтмэ мөнтө Устина пөртыльö. Доктыр дэк ончалдэак тудо ышкэ пөлэмышкыжэ ошкыльо. Тушто тудо ала мом савыркалаш да кўмыжсовылам мурыктылаш тўнгальэ. Доктыр ўжо:

— Устиния Димитрийевна!

Шып.

— Устинья Димитриевна!

Тудо пурыш.

— Тый тушто мом ыштылат? Тачэ мэ кас кочкышым ыштэна мо?

— Мый тый дэчэт кайэм,—маньэ тудо.

— Ок кўлым ит ойло! Мый шинчэм: тый тыштэ титакан отул.

Тудо шортын колтыш да, савырныш.

— Ындэ йалыштэ воштылаш тўнгальт. А мый? Мо мый локтылалтшэ улам, альэ чэрлэ?

Устинья кайнэжэ ыльэ. Доктыр тудым кучыш. Тудо адакат чотырак шорташ тўнгальэ. Шыпак пэлэштыш:

— Ольошэнька!

Тудын шэм шўжө тарваныш. Доктыр, йужышто ала мом кучымыла, кыдшым вийан солалтыш, омсам тўкылыш да лампым пуальэ.

Ала чыла тидэ лиймым Устина мужанчын шўвэдымыж дэнэ лиймылан шотла да милицыш логалшэ Кырльам чамана, манын тудо йўдым кэнэта шоналтыш.

— Устина,—маньэ доктыр,—тый кэрэк кузэ гынат мэдицин пашайэн улат. Полган шўвэдымылан ўшанап кузэ тыланэт вожылмаш огыл?

Устина малэнат колтэн. Доктыр са-

вырнэн возо. Малэн колташ тўнгалъэ. Шолып, шэкланэн лўшкымым колын тудо лўдў.

Почмо окна воктэнэ Кузма Андрэйыч шогылтэш. Тудо понар тулжо дэнэ пўлэмыштэ шэнгэш.

— Мый, поро йэн,—доктырым тыплан-дарыш.—Орол-влакым ончалаш мий-шым. Кузэ малэдажэ? Пырля мо?

— А тыланэт мо вара? — сырыш доктыр.—Коч йўдымжў мланэм эркым пу.

— Мыланэм, Алэксэй Стэпаныч, тыйын эркэт ок кўл. Малэдажэ кузэ: пыр-ля? Мый пычкэмыштэ ала мо палэн ом кэрт.

Понар тулжым вигак кроватиш вика-тарыш.

— Пырля! Йумо гай лий, кай кузэ гы-нат!—кэлэсырын доктыр пэлэштыш.

— Вот, пэш сай, пырля гын,—поро кумыл дэнэ Кузма Андрэйыч ваш му-тым пуыш.

— Тудо—ўдрамаш огыл—королэва, ту-дым нимоланат обижайыман огыл. Ару ўдрамаш, пэнггидэ. Вот, пэш сай! Укэ гын, тый порьадкым пудратэт да пужга-лэт ыльэ.

— Могай порьадкым?

Пўрт йумалнэ колья магыра; комака шэнгалнэ шудо шырчык кычкыра.

— Укэ гын, кузэ... Тўнъаштэ, поро йэн, чыла шотлымо. Раз тый пўрйэн улат гын, тыланэт ик ўдрамаш толэш. Мутлан тыйын ожнысо йўратымэт вэсэ дэнэ ила, а тудо пўрйэнгын тошто ва-тыжэ адак вэс пўрйынг дэнэ ила. Тыгэ тэвэ шынчырэт шуйна да адак тый дэ-нэт Устина дэкэ толэш. Значыт, тыла-нэт тудын дэнэ илаш кўлэш.

Кугыза йўкын нэрым нўшталъэ.

— Тэвэ молан магомэтан законом мый йонгылышлан шотлэм. Тудо, магомэтан-инэт, ик ўдрамаш олмэш кумытым на-лэш, а иктаж вэрэ,—ала Африкыштэ,—тудын вэрч кок пўрйэн ватэ дэч посна орланат. Шынчыржэ нунын дэк шуын, но йгара. Тыгай законышто чынлык укэ!

Доктыр пэш сырэн кычкыральэ. Куз-ма Андрэйыч содор ошкыльэ.

— Малэ, поро йэн, малэ!

Понар тул пўлэм гыч лэктэ. Доктыр-окнашкэ онча. Амбулаторий ваштарэш-тўр вэрыштэ олмапу пэш раш койын-шога; шолдыра, лўчышў гай шўдыр-влак тудын шуэ лышташыжэ кокла гыч-волгалтарат; ош олма дэнэ пырля шў-дыр-влакат вычкыж кыл дэнэ олма пуэ-пижын кэчымыла койыт.

Кузма Андрэйычын йўкшў пытартыш-кана шоктыш:

— Эрла мый шыдангэтым юндэм..

* * *

КУЗМА АНДРЭЙЫЧ мўггышкыжў-ышкэжланат, доктырланат, Устина-ланат, вуйлатышын планжылагат йывыр-тэн пўртыльэ. „Йоча-влаклан, йоча-влак-лан сай лийэш! А мыйын йочамат укэ-дык? Йўра ындэ, шўкшў юртыштат илэн лэктына...“

Тудо ышкэнжын изи пўртцым пэшак-сайын шинчэн, садлан тудым кайшылак-ужын, когаргэн ошкылэш. Хрулин пўрт-нэргэн шонэн илымым тудо ышкэ кид-шэ дэнак тойыш, а моло кулак пўрт-йалыштэ укэ.

„Ну, йўра! Киндэм шуко уо, йумы-лан тау! Тэний киндэ дэнэ кн уралт!“

Тудо иктаж лу кана ышкэ тайэшыжэ-вочшаш киндым шотлыш, лу канажат-кок шўдў индэшлу ныл пут лэктэ. „Шу-ко!“—тудо шоналтыш да кэнэа умлыш-вэт тидэ кутло пьатэрик—пўжалтынат-кайыш. Тудо угыч шотлэн ончышат, адак пўжалт кайыш.

Нуно кува дэнэ коктын плукуышто-пэш шуко гынат коло вич пуддэч шуко-кбчкын огыт пытарэ; кодшо витлэ пьа-тэрикшэ ута; киндын кызытс: ак дэнэ-пўртым Хурлинын дэч томам гыл ыш-таш лийэш.

— Вот тыланэт, на!—шып пэлэштыш-тудо да пўрнъа ўмбак шинчэ—Покты-шым иктым, а кучышым вэсы!

Тидэ йўдым куважэ тудым вчэн шу-

ын огыл да малаш возо. Тудо у пёр-
тым шындаш йал мучко вэрим кычал
кошташ тўнгальэ. Йалысэ тайыл, тудын
кудло ий илымэ вэржэ, ик канаштэ кэнэ-
та вашталтэ: ала могай выньэм-влак—
значыт, ночко, кўвар шўйэш; ала могай
лакыла да чонгала—төрлаташ вэрэш-
тэш,—ок йөрө. Пийа воктэн? Туштат ок
йөрө—ужава-влак малаш эркым огыт
пу. Адак шыга.

Тудлан öрын, капка йўмач пий-влак
урлат; тудо эрэ коштэш: ик вэрышкак
ала кунар кана толын да адак вэс вэ-
рым кычалаш куржо.

Тудлан төр, кўкш вэр кэлшыш. Кукшо,
пижэдышэ коршангэ лонгаштэ товангы-
лын тудо вэрим йол тошкалтыш дэнэ
висыш. Пёрт ончылан чашмам чашма-
лашат альэ вэр кодэш. Тавэ вот мўн-
дыр; кувам кōндараш логалэш.

Тудым палымэ йўк кычкыральэ. Ты-
лызан тўтыра лонга гыч вуйлатышэ
лэктэ.

— Тый, Кузма Андрэйыч, тыштэ мом
ыштэн коштат?

— Омо ок шу ала молан. А тый?

— Тугак. Тэвэ вэрим ончэм—сōсна вў-
там ышташ.

Тўрвыж дэнэ чапкэн, тул ойыпым шы-
жыктылын, вуйлатышэ содор гына си-

гаркыжым шупшын пытарышат, шуыш.
Тудо вўдыжтө шудышто чужгалгыш.

— Вэржэ сайла койэш вэт, а?

— Тидэ?—йөрнымым ончыктымo сэ-
мын Кузма Андрэйыч йодо.—Сōсна вў-
талан тидэ вэр мо? Тавэ мўндыр.

— Угыч кўнчаш лийэш.

— А вўдыжгыжө?

— Ну, кужэч вўдыжгыжө?

— Эрэ вўдөжгө,—пэнгыдэмдыш Куз-
ма Андрэйыч.—Мый тидэ вэрим пэш
раш палэм. Кўкшө манынит ончо. Адак-
шэ тайылыштэ. Укэ,—пэнгыдын кошар-
тыш тудо,—тыжак сōсна вўтам шындаш
ок йөрө.

Вуйлатышэ шып шога. Коршангэ лонг-
гаштэ мардэж кукшын да лўдыктышын
чужла.

— Кайэна,—йөн дэнэ кугыза маньэ.—
Кайэна, Гаврила Стéпанов. Мый тыла-
нэт сōсна вўта шындаш йөрышө вэрим
ончыктэм.

Кайышт. Тылэз нунын тупыштым вол-
галтарэн; ўмылышт ончыко шуйнэныт.
Вуйлатышэ вигак да солкалэн ошкылэш.
Кузма Андрэйыч савырнэн, савырнэн
савырнэн пёрт шындаш йөратымэ вэр-
жым ончалэш,—вараш кодын, куржмо
сэмын вуйлатышым поктэн шуэш да төр
тошкалын кайаш төча.

Классик дэн пролэтар литэратурын эн сай книгажым марий йылмыш кусарымэ нэргэн

Мих. Калашников

Классик дэн пролэтар литэратурын образец-влакшым кусармашэш национал писатель-влак сылнэ мут творчествэ, мастарлык пашаштэ кугу школым эртат: тунэмыт, усталыкыштым нолтат. Адакшым нинэ возымаш-влакын интернационал значэнышт эшэ лопкангэш, кэлгэмэш.

Марий йылмыш тыгай книга влак кусаралтыныт: М. Шолоховын „Поднятая целина“—„Савырымэ сөрэм“ (кусарэныт Ал. Эрыкан, А. П. Лэбэдэв, А. Фадэйв), Фадэйвын „Разгром“—„Шалатэн пытарымаш“ (Иванов, М. М. кус.), Сэрафимовичын ойлымаш-влакшэ да „Железный поток“—„Күртньö вий“ (Шкэтан кус.), Фурмановын „Чапайэв“ (Н. Мухин, С. Г. Чавайн, Г. Смирнов кусарэныт) дэн „Красный десант“—„Йошкар десант“ (К. Марский кус.), Вс. Ивановын „Бронэпойзд“ (Борисов кус.), Н. Тихоновын „Большэвик Симон“ (Шавэрдин кус.), Ляшкон „Рассказ о кандалах“—„Шынчыр нэргэн ойлымаш“ (Савинов кус.), Ньэвэровын „Марья большевичка“ (С. Чавайн кус.) дэн „Ташкент город хлебный“ „Ташкент—киндан ола“, Кавэринын „Осада дворца“—„Дворец налмэ“ (А. Лэбэдэв кус.), А. Сломинскийн „Рассказ о девятсот пятом“—„1905 ийэс рэволюцö нэргэн ойлымаш“. (А. П. Лэбэдэв кус.), адак Бабэлын, Замойскийн, моло писатель-влакынат тыгидэ возымышт кусаралтыныт.

А. М. Горькийн возымашыжэ гыч лач „Мои университеты“—„Мыйын университетэм“ (Иванов М. М. кус.) вэлэ кусарымэ, „Мать“ (Н. Мухин) кусаралтэш. Тидэ пэшақ шагал. Марогизлан пагалымэ кугу пролэтар писатэлыннэ возымыжым марла пэчэтлэн лукташ пэш чот пижман.

Кызытсэ пийэс-влак кокла гыч Прутын „Удалой Мстислав“, Градовын „Исус полк“, Гайдовскийн „Зарево“—„Волгалтэш“ кусарэн пэчэтлымэ улыт. Маргостэатрлан кусарымэ пэчэтлыдымэ

пийэс влак: Афиногэновын „Ярость“—„Шыдэ“, Шолоховын романжэ почэш возымо пийэс „Савырымэ сөрэм“, Подгодинын „После бала“ кусаралтэш.

Поэзий гыч кусарымэ: В. В. Майаковскийн „Лэнин“, „Во весь голос“—„Улэ йўкын“, „Сергею Есенину“, моло почэламу-влакат (посна изи книга лукмо, Олык Ипай да Ал. Ток кус.), Д. Бэдыйын посна почэламу-влакшэ (Чавайн кус.), адак Бэзымэнскийн (О. Ипай дэн Иванов кус.), А. Гидашын (О. Ипай кус.), Акойянын (Шаблар кус.) посна почэламу-влакышт кусаралтыныт. Классик поэт-влак коклагыч А. С. Пушкинын, Кольцовын, Никитинын посна почэламу-влакышт (С. Чавайн да Н. Мухин кусарэныт), адак Н. А. Некрасовын почэламу-влакшэ (Олык Ипай кус.).

Классик писатель-влак коклагыч Л. Н. Толстойн „Казак-влак“, „Ианлык-влак нэргэн ойлымаш“, „Пычкэмыш кэртэ“ (Власть тымы), „Аракан осаллыкшэ“ („От ней все качества“, кус. 1919 ийыштэ); Салтыков-Щэдринын „Агыра помэшык“, „Помэшык илэмысэ кэчэ“ („Пошехонская старина“ ыч ужаш-влак); А. П. Чэховын „Мухик влак“, „Фугльарысэ айдэмэ“, „Омо шрэш“, „Поль“ молат; Г. Н. Успенскийн, В. Г. Королевн, Мамн-Сибиракын, Гаршинын, молнат тыгидэ ойлымашышт-влак кусаалтыныт. А. Н. Островскийн 3 тийэсыжэ кусарымэ: „Күдырчан йўр“ (Чвайн кусарэн), „Доходан вэр“ (Чаайн кус.), „Чын сай, пийал сайрак“ (Казков кус.).

Йоча литэратур шагал кусаралтын. Тидэ утларакшым эн сай возшо йоча писатель-влаклан (Маршак, Чковский, Касиль, молат) пэрна—нуно мрла йылмыш кусаралтын огыт ул. Кыыт кусарымэ литэратур гыч ниным вэе ончыкташ лийэш: Ильинын „Кугу папа план“ Гайдарын „Мүндүр эл-влак“, Яр „Роза элыштэ“, Матвэйзын „Шöгньö по-

йзд комисар“, „Тул воктэнэ“ (сборник), Ольэиниковын, Замойскийын ойлымаш-влакышт.

Курык марий йылмыш кусарымэ: „В. И. Ленин“ Горькийын шарнымжэ (Виноградов кусарэн), Сэрафимовичын „Кёртны йогын“, — „Железный поток“ (Шорин, Ромашкин, Зиновйэв кус.) да моло ойлымаш-влак, А. Каравайэван „Тыра ташкалгыш“ — „Крутая ступень“, Лэбэндэнкон „Ли-Синын нёлмйшы пулыжы“ — „Четвертая пуля Ли-Сина“ (Игнатйэв кус.), Головкон „Филип“ (Зиновйэв кус.), Корольэнкон „Луды күвлэ лшты“ — „Деся подземелья“ (Шорин кус.), Тургэньэвын „Бэжин алык“ да „Муму“ (В. Сузы кус.).

Марий йылмыш кўлынжэ 1930 ийштэ вэлэ кусараш тўналмэ. Тиддэч ончыч 1905-7, 1912-13, 1920-23 ийлаштэ ик-кок произвэдэньым кусармаш лийэдэн. С. Г. Чавайн дэн Н. С. Мухин поэт пашаштым тўналмэ жапыштышт Пушкиным, Кольцовым, Никитиным кусаркалэныт. Но тидэ шагал, адакшым нинэ кусармашым кызыт мушат огэш лийгайак. Кўшнэ ончыктымо кусарымэ литэратур гыч шукужым 1930-34 ийлаштэ кусарымэ.

Пэш кўлэшан, сай паша шкэ жапыштыжэ кусарэн луко „Савырымэ сөрэм“ (тэхник шотышто сай ыштымэ, ком сылнэ, изиш экшыкшат уло — йылмэ нэлырак), „Мыйын унивэрситэтэм“, „Шалатэн пытармаш“, „Кўртнэ вий“, „Чапайэв“ (комжо пэш тома ыштымэ, книга көргэ пэш сай, ойжо дэч тўжвал тўсыжо ёрдыжыш шўка), „Бронэпойэзд“, Майаковскийын, Ньэкрасовын сай почэла-мутшо влак, Салтыков-Щэдринын, Чэховын ойлымаш-влакышт, Островскийын пийэсышт-влак, йужо йоча литэратур (Ильинын „Кугу паша план“), адак Шабдар дэн Борисовын „Литэратур хрестоматийлаш“ моштэн сай произвэдэньэ-влакым пуртымышт. Нинэ мэмнан сэнгымашна, кушмына, пэш кугу, пэш кў-

лэш паша тўналмынам, ончыкшат тидэ пашам эшэ сайын ыштэн кэртмынам ончыкшат.

Йөратымэ кугу пролэтар писательэ А. М. Горькийын возымыжо чытыдымэ шагал кусарымэ. Тэнийак тудын возымыжым кусарэн лукташ чот пижман.

Рушла гыч сатирэ, йумор, моло тыгыдэ форман возымаш (Зошэнко, Кольцов, Ильф дэн Пэтров) кусарымэ укэ.

Тўнхамбал дэн Йэвропо литэратур классик гыч нимат укэ.

Руш классик литэратур гыч шукужо (Толстой, Пушкин, молаг) случайнэ кусарымэ улыт. Кугыжан власым осал вэчшэ сайын ончыктышо, крэпостничэствым каргышэ литэратур (Щэдрин, Успэнский, Ньэкрасов, Гоголь, Лэромонтов, Рылэйэв, Радищэв, т. м.) кусарымэ огыт ул, кусармэ гын, пэшак шагал. Классик-влакым чылажымат шагал кусарымэ.

Кусармэ литэратурын сайлыкшэ вэрч кучэдалмаш пэш начар. Мастер кусаршэ влакна шагал улыт. Нуным йамдылымэ нэргэн МарГИЗ ок шоналтэ. Йужо мастер писательжак кусармэ пашам „айда лийжэ“ онча. Кусармэ литэратурым тэргымашат йёршын укэ. Тидым тёрлатыман.

МарГИЗ тэхник шотышто пэш начар луктэш. Тидымат руалынак сайэмдыман.

Пэнгыдэ план укэ. Улыжым гын — лийэш йёра, ок лий йёра — манын МарГИЗ пашам колта. Кусармэ шотышто кугу романым мойн ик ийыштэ шукташ ок лий. Тэвэ ТатГИЗ-ын кусарымэ нэргэн кум ийаш план уло. Моло издательствэ-влакын опытыштым МарГИЗ-лан налман. МарГИЗ планжым газэт, журнал гоч нигунамаст массылан увэртэн огыл, писатель-влак коклашкэ луктын кангашэн налмэ огыл (лач тэний районлаш лэктын коштын докладым ыштымэ — массын ойжым изиш погым, а вот воктэнжэ журналым, газэтым, писатель-влакым, область культур пашазэ-влакым огэш уж).

Ишв. № 12

Рэдактыр П. Карпов. Сэкретарь А. Дэрэвашкин. Тэхрэдактыр А. Сэмонов.

Погаш 1934 ий 31|XII, пэчатыш 1935 ий 25|I пумо. Мароблиг № 356. Заказ № 105. Тираж 2000 экз. Кагаз кугыт 72×105/16, 4 лист. Листышгэ 53760 знак. Маргосиздатын 1-й типографийжэ, Йошкар-Ола, Совэт урэм, 56.

1941

Map. Ж.
1-1a

В У Й Л Ы М А Ш

мгр.

Йалкайн Йаныш. Адактэркэ (Ой- лымаш)	1
Алдиар К. Учө (Ойлымаш)	19
Аджамов С. Йүд коч (Ойлымаш)	35
Дим. Орай. Пэркэ пэчэ (Ойлы- маш)	43
Соловйов Л. У порт (Повэсть)	46
М. Калашников. Классик дэн про- лэтар литэратурын эн сай книга- жым марий йылмыш кусарымэ нэргэн	63

МОСКО ГОСЛИТИЗДАТЫШТЭ

тыгай у марий книга-влак лэктыныт:

„Кушмаш“ Пүтүнь Совет Ушэмысэ пэрвой совет писатьэл погынымашлан лукмо марий писатьэл-влакын альманахышт. 206 страница. Тираж 2000 экз. Акшэ 2 т. 40 ыр. Коман. Луатиндэш авторын эн сай ойлымашыжө, очеркшэ да почэламутшо-влак пурэныт.

М. Шолохов: БРИГАДЫШТЭ-ПРО-РЫВ „Савырымэ сөрэм“ роман гыч ик кыдэж. Лудаш тунгалшэ-влаклан лукмо. 38 стр. 35 ыр.

Йаныш Йалкайн. АНДРИЙ ТОЛ-КЫН. Повэсть, 135 стр. 2000 экз. 1 т. 75 ыр. Пэрвой комсомол тукумын ылышыжым ончыктымо.

Йаныш Йалкайн. ЭЛЭМ. Почэламут сборник. 53 стр. 1500 экз. 35 ыр. Социализмым ыштымэ дэн Лэнин нэргэн адак лирик почэламут-влак пурэныт.

ВАШКЭ ЛЭКТЫТ:

С. Г. Чавайн. ОЙПОГО. Сылнымут сборник. 12 пэчат лист.

Дим. Орай. КАРШ КОРНО. Поэвсть.

Кнага-влакым магазинлаштэ йодса. Наложэн платьеж дэн тывэч налаш лийэш: Москва, ул.